

تقریریں حسن علی خان

مون لہنی جو تجمعہ ڈالو

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره ميرائي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488

مون لینن
جو ڏيھ ڏٺو

شیخ عزیز

باک پبلیکیشن حیدرآباد

سپٽمبر ۱۹۷۵ع

تعداد ۱۰۰۰

قيمت : ۳ روپيا

هيءَ ڪتاب شيخ عزيز باڪ پبليڪيشن پاران پرفيڪٽ پرنٽرس
سامهون صدر ٿاڻو 474 صدر حيدرآباد مان ڇپرائي پڌرو ڪيو.

پورهيت ڏانهن،
جتي به هجي

پنهنجي طرفان

”ٽسڻ سڪڻ آهي“ يا ”گهڻي کاڌي کان گهڻو ڏٺو ڇڻو آهي“
پنهجي جي ساڪ لنگاري ٿئي سگهجي. سوويت سوشلٽي جي باري ۾
عام ماڻهن ۾ عجيب و غريب قسم جا تاثرات پيدا ٿيا، مون
پاڻ هن کان اڳ ”دي انڊي ان ماسڪو“ يا جارج آرويل جون
تصنيفون پڙهيون هيون، پر تقابلي اڀياس ڪري، مفروضن ۾ يقين ڪونه
رکندي هئس.

سيپٽمبر ۱۹۷۳ع ۾ اي بي اين جي ٻارن پاڪستان جي ٽن
صحافين کي روس گهمڻ جي دعوت ڏني وئي. انهن ۾ هڪ هيءُ فقير
به هئو. ٽسڻ ۽ گهمڻ ته ضمير ۾ شامل آهن، وري روس جهڙي ٽئين
کي ٽسڻ جو موقعو غنيمت سمجهيو. ڏٺو، ۽ غور سان ڏٺو.

انهن نويس جي حس (Instinct) کي استعمال ڪندي، جيڪا
چيز ڏٺي، صرف ڏٺو نه، پر اندر بهي ڏٺو، هيءُ سفرنامو انهيءَ ٽسڻ
جو عڪس آهي. جيتوڻيڪ هيءُ سفرنامو، ”عبرت“ جي ڪالمن ۾
پبلشيواري ڇپيو آهي، پر ڇاڪاڻ ته هن ۾ مون سوويت زندگي جي
هر پهلو کي پنهنجي اڀياس ۽ بنا ڪنهن رنگين شين جي ڏٺو آهي،
تنهنڪري ان کي بلڪل مختصر تدوين سان ڪتابچي جي صورت ۾
آڻڻ ضروري سمجهيو. حاضر آهي.

Ilhenk Azuz

20.3.1975

ننڍي هوندي ڪنهن چڱي هنڌ پڙهيو هئو، ته مشرق سرخ آهي.
اوڏيءَ مهل ته سمجهه ۾ نه آيو، البتہ بعد ۾، ڪهڻو بعد ۾ ڳاڙهاڻ
جو مطلب به سمجهه ۾ اچي ويو ته ڏسڻ جي آرزو به جنم ورتو.
نٺ اها ڪهڙي به اچي وئي جڏهن زندگي جي علامت - لالائي - کي
ڏسڻ جو موقعو مليو ته ان جي عظيم محرڪ ۽ اڳواڻ لينن جي
ديس ڏسڻ جو به موقعو مليو.

اولهه جي جهلڪ ڪجهه سال اڳ ڏسڻي هئي، جهلڪ ڇا،
ڪجهه هتي جي واسين سان زندگيءَ جا چار ڏينهن گذاريا هئا. هنن
جي اٺ ويهه، سوجهه پوجهه، چڱائي مڱائي، هر چيز کان قدرتي واقف
ٿي چڪو هئس. اڄ هڪ اهڙي معاشري ڏسڻ جو موقعو ملي رهيو
هئو، جيڪو انهيءَ معاشري کان قطعي مختلف هئو. هڪ اهڙو سماجي
ڍانچو، جنهن ۾ قدرتون ٻئي طرح جون هيون؛ ۽ جن جي لاءِ عجيب و
غريب ڳالهائون پڙهيون هئو. هر ڏسي ايندڙ پنهنجي ڄاڻ، اڀياس ۽
لاڙن جي مطابق راءِ ڏيندو هو. منهنجي ذهن ۾ عجيب و غريب تصور
جنم وٺي رهيا هئا. ڪهڙو معاشرو هوندو، ڪهڙي قسم جا ماڻهو هوندا؟
هنن جي اٺ ويهه ٻولي، طبيعت، سوچ ۽ ورتاءُ ڪيئن هوندو، هڪٻئي
پٺيان لاڳيتا سوال اٿندا ٿي ويا. هن پردي ۾، اهي ڪتاب، جيڪي
سرمايدارانه نظام جي ذهنن جي پيداوار مواد سان ڀريل هئا، تن جون
تحريرون، منهنجي ذهن جي پردي تي هڪٻئي پٺيان تيزيءَ سان ڊوڙ
لڳيون. ڪمڊي مهل جارج ارويل جو "1984" ٿي آيو، ۽
Big Brother جو تصور ٿي اڀريو، ته ڪنهن مهل وري
Umbrella Garden جي ٽلهي متاري ڪتاب جا باب ٿي اڪن

آڏو تري آيا، ڪنهن ويل وري مائڪيل شولوخوف جو
And Quiet Flows the Don جا هت آئين ڄاڻا، ۽ ڪورڪيءَ
جي ماءُ.

ڪيڏي مهل اها پروهنڪندا ڪن ۾ گونجندي هئي ته ڇا، والهي
سوويت يونين ۾ انسان، محض ۾ پرو جانور آهي، وڌيڪ ڪجهه نه.
پر سچ پچ، مان نه هن کان اڳ، پروهنڪندا مائڪيل ۾ يقين رکندو
هئس، نه وري هائي به. صحافت ۽ ادب سان وابستگي هن ڪري،
روس، عظيم لين ۽ سوشلزم بابت ننڍي هوندي کان ڪجهه ڄاڻ هئي.
پيو نه ته به، امام انقلاب مولانا عبيدالله سنڌي، جيڪو انهن ڏينهن
انهيءَ انقلاب آئين سر زمين تي وڌي آهيان ۽ آڏر پاءُ وٺي آيو هو،
۽ لين سان مليو هو، تنهن جا لفظ بار بار گونجي رهيا هئا، ته ”آئون
ڏسان پيو ته مشرق کان هڪ انقلاب آيو رهيو آهي، جيڪو تقديرون
بدلائي ڇڏيندو.“

اهي ۽ ڪئين خيال، هڪ لار وانگيان اچي رهيا هئا، جڏهن
انائونس جي آواز وري لائونچ ۾ پنهنجن مائڪن جي موجودگي جو
احساس ڏياريو ۽ اسان لنگها کان آيل ايسروفلوت جي جهاز ذريعي
پنهنجي منزل ڏانهن راهي ٿيڻ لاءِ اڳتي وڌياسين.

جهاز تي قدم رکيم ته احساس آيو ته انهيءَ سر زمين تي
آهيان جنهن دنيا کي انقلاب جو سبق ڏنو، هڪ اهڙو پيغام جنهن
پورهيتن ۽ ڪڙمين کي پنهنجي تقديرون جو مالڪ بنائي ڇڏيو، ڏسڻ
جي آسڪن جون چوليون، آسڪ جي آناه ساگر ۾ هڪٻئي کان اڳتي
نگرڻ لاءِ ڊوڙون پائي رهون هيون.

اسان سان گڏ، گهڻو ڪري، روس جا پاسي سوار هئا، جيڪي
پري اسٽيل ملز جا ماهر هئا. هو پاڪستان سرڪار جي دعوت تي
پاڪستان ۾ مل لڳائڻ ۽ پاڪستاني ٺهي ماهرن جي راهبري ڪرڻ
لاءِ آيل هئا. هينئر ونگيشن گذارڻ لاءِ وطن وري رهيا هئا. ان کانسواءِ
ڪجهه پاڪستاني رانديگر، تهران ۾ ايشيائي راندين ۾ حصو وٺڻ لاءِ
وڃي رهيا هئا. سري لنڪا جي اديبن جي ڪمپ، اڳ ۾ موجود هئي.
هو سوويت سرڪار جي دعوت تي وڃي رهيا هئا ۽ بعد ۾ اسان کي
سوويت يونين جي ڪئين علائقن ۾ مليا.

ايروفلوٽ جا جهاز تمام سٺا ۽ جديد سهولتن سان آراستہ ٿين
دنيا ۾ وڏي ۾ وڏي فليٽ اٿن. ضروري شيءَ کان وڌيڪ سنجھن
ڪاشي ۽ ڪان ٿئي، سرمائيدار ملڪن جي جهاز ران ڪمپنين جي جهازن
وانگمان، سٽيما، ايڪسٽرا لڪزري ڪونه ٿين. هڪ ٻي ڳالهه ته
ٻين هوائي ڪمپنين ۾ فرسٽ ڪلاس ۽ اڪانامي ڪلاس ٿين ۽ هر
ڪونه ٿين. ڇاڪاڻ ته سوشلسٽ نظام جو بنيادي تصور هي آهي ته
سڀ انسان برابر آهن تنهنڪري ڪلاس نه هئڻ گهرجن. هونئن به هو
چئي (Class less) سوشلسٽي سڏبي آهي ته پوءِ ڪلاس جو ڪهڙو
ضرور تنهنڪري، ٻين هوائي ڪمپنين ۾ ايئر اسٽوارڊ، جهاز ۾ سوار
ٿيڻ وقت، بورڊنگ سٽپ ۾ سيٽ جي نمبر کي مارڪ ڪري ڏيندي
آهي، پر هتي ڪونه ٿئي. اندر ويو، پوءِ پنهنجي سهولت سان جي
اچي ويهو. مون کي طرز زندگي جو اختيار هئڻ واري اها ڳالهه وئي،
اها سندن ڍانچي جي بهترين علامت نظر آيو.

اسان جي ٽي رليڪ شيمر اختر، مون ۽ منظور کان ڌار ٿي چڪي
هئي ۽ اسان کان اڳ واري وٺڻ ۾ چڙهي جهاز تي سوار ٿي چڪي
هئي، تنهنڪري ان کي ڏسڻ اڃايو هو. پر چڙهه چڙهان ۾ حال اهو
ٿيو، جو جهاز جي انگلور ۾ پهچي کڻي پٺيان کڻي ڏسان ته منظور
نه لپي. اندر پهچي، مون به پروچڪي ڪري ٽن سيٽن واري هڪ
خالي Mini قطار روڪي، ائين ئي جيئن ننڍي هوندي، ڇهن آني
واري ۾ لهر ڏسڻ وقت، پنهنجن ڀارن دوستن لاءِ ڪلاس جي آخري
قطار ۾ سيٽون روڪيندا هئاسين. پوءِ ڪير منظور جي ڳولا.

ڪلهي کس ۽ مسائرن جي اڇ وڇ جي وچ مان لٽو پاڻي ڏٺم
ته ايلي، منظور به اچي پيو، چيو مانس ”ٽيڙ سنڀالجان! آئون مائي
کي ڏسي ٿو اڃان، همسر آهيون، ڪٿي وڃڙي نه وڃون.“

منظور منهنجي چارج سنڀالي، پاڻ کي عوامي ايڪسپريس ۾
تبديل ڪيو. پنهجي طرفن کان ڏسندو، جهاز جي بلڪل پائنت روم
کان پويان، جتي دنيا جي باقي جهازن ۾ فرسٽ ڪلاس هوندو آهي
اتي شيمر کي ڏٺم. چيو مانس ”يا ته تون اسان وٽ اچ، يا اسان
تو وٽ اچون، جيئن دوري جي پهرين پرواز کان ئي گڏ هجئون، ائين
نه ٿئي ته همسر هوندي به ڌار رهون.“

هن محترمي پنهنجو بچڪو ۽ ٻيو سٺاڻ کڻي هلڻ گهرو سمجهيو تنهنڪري اسان کي پاڻ وٽ اچڻ لاءِ چيائين. هن سٺ ڏيئي اسان لاءِ ٻه سيٽون والاري ڇڏيون. ٿوري دير بعد اسان هڪ ٻئي کي ڌار ٿيڻ جا ڏوراها ڏيندي، پرواز جو انتظار ڪرڻ لڳاسين.

جهاز ٽيڪ آف ڪيو ۽ هڪ هزار ميٽرن جي بلندي تي پرواز ڪرڻ لاءِ پنهنجا ٻه هوائن جي ڪلھن تي کوليا. عظيم تر ڪراچي جون گهٽيون ۽ رستا ڇڏي، اسان اڳتي وڌڻ لڳاسين، سامونڊي ساحل جي نيران کي ڇڏي، بلوچستان جي سنگلاخ چٽانن جي مٿان اورانگهڻ لڳاسين. زمين تي سفر ڪندي، شايد اهو منظر آڏو نه اچي ها، تن ڪلاڪن جي گپ شپ بعد اسانجي دوست ۽ پاڙيسري ملڪ ايران جي گادي تهران رسي وياسين.

تهران تي مٺي ڪلاڪ جي اسٽاپ اوورڪائيو اسان وري هوا جي دوش تي سفر ڪرڻ لڳاسين. ڪجهه نوان مسافر، تهران کان لٿل مسافرن جي جاءِ تي جڙها رات پئي چڪي هئي. وقت جو مناسب تصور هتي ختم ٿي چڪو هو ۽ هاڻي فضائي وقت سان هلڻو پئي پيو. ٿوري عرصي کانپوءِ ماني ڪاڌيسين. ماني، بين الاقوامي روپن تي هلندڙ پروازن جي عالمي معيار جي هئي. البته صوف ۽ ٻئي ميوي جي گهٽائي هئي، جيڪا روس جي نظري عادت مطابق هئي.

هاڻي مون کي احساس ٿيڻ لڳو ته اسان عظيم لينن جي سرزمين ۾ داخل ٿي چڪا آهيون. رستي ۾ پري پري ڪا روشني نظر ئي آئي، نه ته اونداهه. انهيءَ جو ڪارڻ هيءُ آهي ته سوويت يونين جو وڏو حصو ساوڪ سان ڀرپور آهي، يا ته سموري زمين، سرسبز فصلن يا ميویدار باغن يا وري گوانن جهنگلن سان ڍڪيل آهي. تنهنڪري، روشنيءَ جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي ۽ خاص ڪري سوويت يونين جو ٻاشندو، سمهڻ کانپوءِ ڇو اڃا ئي روشني ڀاريندو. البته جتي روشنيون نظر آيون ته اهو خيال ٿيندو هو ته اتي هڪ ڪو فارم يا ننڍي صنعت هوندي.

۷ ڪلاڪن جي پنج پرواز کانپوءِ اسان گادي ماسڪو جي علائقي ۾ داخل ٿياسين. روشنن مان اندازو ٿيو ته اهي پورديتن جي سر زمين جي گادي جون روشنيون آهن. ان وقت پنهنجي وقت جي

مطابق رات جا ۱۲ وڳا هئا ۽ اتي جي وقت مطابق رات جا ڏهه ٿيا هئا. روشن جي دوري مان اندازو ٿيو ته شهر تمام وڏو آهي جنهجي ڪٿ ڪرڻ ڊگ نظر ۾ سگهن ناهي.

ماسڪو ۾ رورانه ايترا ماڻهو اچن وڃن ٿا جو چار هوائي اڏا قائم ڪرڻا پيا آهن. هر ڏهين ستن گهريلو ٽولي ٻن الاقوامي پروازن مان هڪ جهاز ٺهي ٿو. گهريلو سروس ۾ ته ٻي انتها رهي ٿيڻي آهي، اسان کي ٻڌاير ويو ته ماسڪو شهر ۾ رورانه ۲ لک ماڻهو جهازن ۽ ريل رستي اچن ۽ وڃن ٿا.

جهاز ٽان لهن کانپوءِ دنيا هڪدم تبديل نظر آئي. پهريون نظر ۾ اهو احساس ٿيو ته هتي عورتون گهڻائيءَ ۾ ڪم ڪري رهيون آهن، ۽ بلڪل ائين، جيئن مردن ۽ عورتن ۾ ڪو فرق نه هجي، اهو ته مون کي معلوم هو ته سوشلسٽ معاشي ۾ فرد جي اهميت آهي، حس جي نه. اتي مردن ۽ عورتن کي برابري جا حق، ۽ مولما حاصل آهن، ۽ هن وقت اهم شيءِ صلاحيت آهي، نه ڪي حس. البته گهڻائي لاءِ اهو معلوم ٿيو ته اتي مردن جي گهڻائي آهي، ڇاڪاڻ ته سوويت عوام جنگين ۽ تضادن جي ٻيل آهي، تنهنڪري گهربل جنگين خاص ڪري اهي جنگ عظيم ۾ هن قوم ايترا مرد وڃايا جو اڃا تائين ڪوت نه پري سگهي آهي. انگر اڪرن مطابق اتي انگل ٻه ڪروڙ عورتون وڌيڪ آهن.

خير اسان روسي زبان کان اڻ ڄاڻ هئاسين، تنهنڪري جيستائين اسان کي ترجمان ملي تيسائين مسئلو اڪڙو ڏکيو هو. پر جيئن ته، انٽرنيشنل لائونچ هٿ ڪري، هوائي اڏي تي روسي سان گڏ، انگريزي ۾ به ميارتون نظر آيون، تنهنڪري، اسان جي جلدي مشڪل ڪشائي ٿيڻ لڳي. هيلٿ ڪانپوءِ اسڪرپشن ۽ پوءِ لنگج واري رسيونگ بوٽ تي پوتاسس. اسان جي جهاز کان ۵ ست اڳ افرিকা مان هڪ جهاز آيو هو تنهنڪري انهن جو سامان پئي هليو. ڪلاڪ ڪن کانپوءِ اسان کي به پهتجو سامان مليو. لنگج کانپوءِ ڪسٽم جو وارو آيو، جنهن لاءِ ڊڪليئرشن پڻ ضروري ٿيندو آهي. ڊڪليئرشن ۾ پهتجي ڪرنسي کان سواءِ پاڻ سان گڏ ۽ پهريل سون ۽ زيورات به ڊڪليئر ڪرڻ ضروري ٿيندو آهي. اهو هن ڪري ضروري ٿيندو آهي ته اڳتي هلي روسي ڪرنسي ۾ تبديل ڪرائڻ ۾ ڊڪليئرشن ۾ درج ڪرڻو پوندو آهي.

ڪيترن ئي هٿن تي اسان کي خبر پئي ته اسان جي ميزبان اداري ايجنسي پريس نوٽي APN جو هڪ عيوضي اسان جو انتظار ڪري رهيو آهي. آيس، هر چيز جو پٺو مٽائڻو ڪري رهيا هئا. انهيءَ ڪري ٿوري ۽ ضروري دهر ضرور لڳي. هرڪو ماڻهو قطار ۾ اڀيان سان پنهنجي واري جو انتظار ڪري رهيا هئا.

نئين ماحول ۽ نئين سماجي ڍانچي ۾ پاڻ کي انجمن ڪرڻ جي ڪوشش ۾ هئاس. اسان وانگيا ٻيا به غير روسي هئا. پهرين نظر ۾ اهو ڏسڻ ۾ آيو ته هڪ منظم قوم، پنهنجي لاڏ پاڻ قانون ۽ پابنديون ٺاهي، ڪيئن به انهن جي پابندي ڪري، ٻين لاڏ سڄي ٿي.

ڪلنرس ڪانپوءِ ٻاهر نڪتاس. مسٽر وڪٽر، پنهنجو تعارف ڪرايو. هو اتي-هي-ان جي ٻارن اسان جو پهريون ميربان هو. ڏکيو، بت ۾ هڪڙو، روسي زبان چئن ڪنهن کي پنهنجي مادري زبان ۾، لھائڻ گهرجي، ڳالهائڻ ۽ انگريزي به چڱي موچاري ايندي هئي. ٿوري دهر ۾ اسان شهر ڏانهن واهي ٿياس. هوائي آڏو شهر کان ۶۰ ڪلوميٽر کن پري هو تهڪري اسان کي شهر جي مرڪزي حصي تائين پهچڻ ۾ ڪجهه وقت لڳي ويو. هوائي آڏي کان شهر تائين، رستي جي ٻنهي ڪنارن تي ساوڪ ٿي ساوڪ آهي. اها حالت شهر جي ٻين ٽن هوائي آڏن سان به آهي. اندازو ڪريو ته شهر ۾ روزانه هوائي حيازن جي ڪيتري اچ وڃ هوندي جو چار هوائي آڏا ٽائمر ڪرڻا ٻيا آهن. گهاٽن وٽن مان ڪيڏي ڪيڏيءَ مهل روسي جا ڪرڻا چڱي ٿي آيا جنهن مان اندازو هو ته ٻنهي پاسن تي سڀيون بستيون ۽ لازم هئا.

شهر ۾ گهڻيون روشيون ڪونه هيون ڇاڪاڻ ته ڪافي دير ئي وڃي هئي. صرف رستن جون ۽ گهرن آڏو روشيون پري رهيون هيون. رات هئڻ ڪري، رستن تي اچ وڃ گهٽ هئي. ڪيڏي ڪيڏي مهل سانري دسوري چڪر هڻندي نظر ٿي آيا. ٿڌي روشي ۾، شهر جي گهاٽي تي هو صحيح اندازو نه ٿي ٿي سگهيو البته اهو ضرور محسوس ڪيو ته اڄ جو سامڪو انقلاب کان اڳ، انقلاب کانپوءِ ۽ مستقبل جي ٽن حصن تي مشتمل آهي. ڪٿي اوجيون عمارتون نه ڪٽي وري لائينن وانگيا پراڻيون روايتي جايون موجود.

پراڻي ماسڪو کان ٿيندي ماسڪو ندي جي ڪناري هونل
روسيا ۾ پهتاسين. جيئن رات جو اڌ حصو نٻڌ ڪجي، پوءِ صبح جا
پاڪ صبح سان. هونل روسيا، دنيا جي وڏي ۾ وڏي هونل آهي.

مون کي معترفي ۾ الاما جو ملهائڻو 'Some of My yesterdays'
باد اچي رهيو هو، جيڪو هن امريڪا جي سفر بابت لکيو هو ۽ مون
سلسليوار ترجمو ڪري ڇاپيو هو ۽ جنهن ۾ نيويارڪ جي والٽيري
اسٽريو هونل جو ذڪر ڪيو هو. انهيءَ هونل ۾ ۲ هزار ڪمرا آهن
۽ انوقت دنيا جي وڏي ۾ وڏي هونل ليکبي هئي، پر هينئر هونل
روسيا ليکي ويندي آهي جنهن ۾ ۳۲۰۰ ڪمرا آهن. ۱۵ منزلن تي
مشتعل آهي. مڃيس داخل لاءِ چار رستا آهن. هر هتي منزل تي
ريسٽوران، لڳ ڀڳ ۾ ڊزن ريسٽوران، ڏوٻي جا دڪان، باروشاپ،
تختن ۽ ٻين ضروري شين وٺڻ لاءِ ايڪڙ دڪان، هڪ ٽيڊو ٽال
گهر هر مکيه لنگهه وٽ آهي. ٻه ڊزن کن لفظن سان هيءَ هونل
سياحن جي سهولت جي ٻي نظر رکي ٺاهي ويئي آهي. هڪ چڱو
خاصو شهر آهي. ڪمرا بلڪل بوروي وضع قطع سان ٿي وي رينڊو،
رينڊو ٻيهر پٿر موجود، مير جي حامي ۾ هڪ سٺي اچي ۽ ڪاري ڌاڳي
سان موجود ته متان ڪنهن مهمان کي ڪٿي پٿر ٽانڪڻ جي گهرج
پئي. برطانوي هونل ۾، رات جي سهڻ وقت، گهڻو ڪري مهمان
ٻنهي جي ڪنهن لاهي در جي ٻاهر رکي ڇڏيندو آهي ۽ صبح جو هونل
جو پالش ڪندڙ اچي ڪنهن پالش ڪري ويندو. پر هتي ائين ناهي.
سوشلسٽ سوسائٽي ۾ هر ڪنهن کي بهجو ڪم پيا ڪرڻو پوندو
آهي. تنهنڪري باوجود بهترين رهائشي سروس مڃا ڪرڻ جي، اهو
ڪم ڄاڻي وائي نه رکيو ويو آهي.

ٻيو فرق هيءُ ته اولهه جي بوروي هونل ۾ بيٺا، بزرگ فاسٽ
شامل هوندا آهن پر هي هر شيءَ جي قيمت ڌار آهي. تيرڻ به انهن
۾ شامل آهي. ڇاڪاڻ ته هتي، اسان جي قيمت وڌيڪ آهي، ۽
هو اهم آهي انهيءَ ڪري روم سروس مڃاڻي پئي ٿي. انهيءَ ڪري
خود مهمان اها حاصل ڪرڻ نه چاهيندا آهن. هوش به ايندي ضرورت
محسوس نه ٿيندي آهي، ڇاڪاڻ ته ريسٽوران ۽ دڪان سڀ ڪجهه
ٿورو ئي پري آهن.

خير، ٿوري خشڪي هئي تنهنڪري، تنهائي کي ساڻ وٺي سهي پيس. صبح جو سوير، دستور مطابق اک کلي ته ماسڪو جي بهرين صبح خير مقدم ڪيو. مان ڏهن منزل تي هئس، اتان دري، ماسڪو ٺڌيءَ ۽ شهر جي نيس تعبير ٿيل حصي ڏانهن کلي ٿي.

صبح جو سوير هرڪو پنهنجي ڌنڌي تي راهي ٿيڻ لاءِ بس اسٽيشن وٽ پيل نظر آيو. اٽس تي لڳو جنگ مان پرنجي ڪراچي جي نرسري واري علائقي ۾. اچي نڪتو هجان، پر پنهنجي ڪراچي واري علائقي ۾ پڄاڻيءَ تي ڏاڍو سون نه هون باقي سڌا ساڳيو هو. ماڻهن جي تنهنجي ۽ نينداري جو احساس صبح جو سوير واري چهر مان ظاهر هئو.

اتسي زندگي جو ڪاروبار ۽ بهي شروع ٿي ويندو آهي، تنهنڪري هرڪو بهل سر ڪم تي پهچڻ لاءِ ڪجهه اڳواٽ ٿي آسهندو آهي. اسان به ۽ بهي ماڻن تيار ٿي ويناسين، سواءِ ۽ بهي ڌاري مسٽر وڪٽر آيو ۽ پاڻ سان گڏ ٻيو پوڄوان مسٽر اليگزينڊر ساڻا آندائين جنهن کي اهو ڏيئون اسان سان گڏ اسان جو مهربان ٿي رهڻو هو. هو به اي بي ايس جو ڪارڪن هو. مسٽر ساڻا، سٺي انگريزي ڪانسواءِ ترڪي ٻولي به ڄاڻندو هو ۽ هينئر پاڪستان سڌس اڀياس جو موضوع هو.

هائسي نرين جو وارو هو. ڪاڏي جو ذڪر نڪتو آهي ته ڪجهه اتي جي هوٽلن ۽ ڪاڏي بابت به ذڪر ڪندو هان. اتي پاڻ وانگيان ناهي ته ناشتي تي ڪجهه جهراڻ ۽ مٺاڻ پئي هجي. پاڻ وٽ قيمو، جيراندي، بيسو ۽ پنهنجي مهاجر پئرن جي نهاري آهي. لاهور ۾ ته ناشتي جي معنيٰ رخ چولا، دال ۽ حلوو هوري. رهيو ڪراچي ته اتي به اڄ ڪلهه سوين چٽ پٽي ناشتي جا دڪان سڏيا پيا هوندا آهن. حيدرآباد ۾ به رتون ڪوريءَ جي هون ٿان صبح جو منڍي، مغز، قيمي جو ناشتو مشهور آهي يا وري لاهي واري در ٿان نهاري لاءِ دم لڳي پئي آهي.

روس ۾ مٺاڻ وڌيڪ پسند ڪئي ويندي آهي. اتي ناشتي ۾ بيسا، بيضن مان ٺهيل شيون، مڪڻ، خام، ٽوس ۽ ڪهر مان ٺهيل شيون صبح جا آئسٽر آهن. پٽر آسما، ڪجهه ٽوس، مڪڻ دنگ ٿيو. وڌ ۾ وڌ دهلي جو گلاس حورن کي هو ڪيمپئر چون ۽ تمام سٺي ٿئي.

بلڪل ائين ڏسڻ ڇڏي ۽ ۾ راتوڪي ڇاڙو ڏونري کي مڏي هلي،
وٽو پري ڪڍيو آهي. پر، ڪمپيوٽر کي اهي پسند ڪندا آهن جيڪي
رات جو دهر تائين معقول ۾ رهي، اکين کي مرخ ڪندا آهن.

منجھند جي ماني ۾، ۵-۶ شيون ته هونديون ٿي هونديون
آهن. سوپ هڪ ٻن قسمن جو آهي. باقي پنهنجي مرضي تي سڀڪو
ڊش، سالاد ۽ سوئيٽ وغيره کائبو آهي. سالاد مان ڪاٺڻ لاءِ بليڪ
بريڊ ميرانجهڙي رنگ جي هڪ روٽي هوندي آهي.

رات جي ماني ۾ سوپ ڪو به ٿئي باقي ٻيون ڊشون هونديون
آهن. بورپ جي ماڪن واسگياں مارج ڪهڻا ڪو به ڪاٺڻ ۽
ڪهڻو ڪري لاءِ ٿيل کاڌو استعمال ڪن. چاڪاڻ ته وٽن پاهيون ۽
ميوو جام ٿئي، ته ڪري انهن جو استعمال به فراواني سان ڪن.
هين بورپ جي مرياندار ملڪن ۾ پٽائو ڪهڻو استعمال ڪيو ويندو
آهي، هتي ائين ناهي. هو اسان وانگيا گوشت جا ڪوڏيا آهن. هتي
هي ائين ڪري رهيا آهن ۽ بهترين ٿيندي آهي. هن جي ٺاهڻ جو
طريقو خبر ناهي ته ڪهڙو آهي پر ان ۾ هر قسم جو فليور وجهندا
آهن. چاڪيٽ کي به استعمال ڪن جنهن ڪري واٽ جي لذت دٻا جي
هر شيءِ کان نرالي ٿيو وڃي. هن کان اڳ ۾، منهنجي زبان تي
سٺ هي ڪهڙن واري ائين ڪري ۽ سکر وارو فالودو چڙهيل هو پر
سڄ پڄ هن جي لذت ڪهن شيءِ سان به پئي نٿي سگهي.

مون اتي جي کاڌي ۾، مٺاڻ ۽ ڪاربو هائڊريٽ جو وڌيڪ
استعمال هين محسوس ڪيو ته ڪهڻن ماڻهن جا ڏند سونا ڏٺا. جنهن
مان اندازو ٿيو ته ڪهڻي مٺاڻ مان ڏند ڪاڇڻ ڪري، هنن کي ڏند
بدلاڻا پون ٿا.

ملڪ تمام وڏو، زرخيز ۽ ميوو جي بيداوار سان ڀريل آهي.
ميوو هن طرح ٿئي جو صوفن ۽ آڙو جا وٺ ائين رستي جي ڪنارن
تي قطارن ۾ لڳل هئا جيئن پنهنجي ميرپورخاص واري روڊ تي ٺاهي
۽ نمون لڳل آهن. ڪئين واندا ٻار، رستي جي ڪنارن تي روئي
خاطر ڪچا صوف پئندي نظر آيا.

کاڌي ۾ ٻيو خاص قابل ذڪر نڪتو اتي پائي جو استعمال
آهي. اتي صاف ۽ صحت بخش غذا کائڻ ڪري خاصي ڌار پائي
گهرجي، جيڪو هو، زيورن جي ذريعي مان حاصل ڪندا آهن. انهيءَ

۾ ڪجهه ڪمپائي جڙا ملائي هڪ ٿي لسر جو سٺو پاڻي ٺاهيندا آهن جنهن کي سڏين منزل وائر. ڪجهه حصي کي اهرينڊ ڪندا آهن جنهن کي هوٽلن ۾ بند ڪري، پاڻي جي وقت يا اٺن ٽي ڪٽب آڻيندا آهن جنهن سان لڪڙ هڪ ٻيتر هڪ. اهو هڪڙي وارو پاڻي هن جي صحت جو وڏو راز آهي. ماڊو پاڻي، به استعمال نه ڪن ۽ جيڪڏهن ڪن ته تمام گهٽ. شهر ۾ پئڻ جي پاڻي لاءِ هرهنڌ مشينون لڳيون پيون آهن جن ۾ ۲ ڪوپڪ (اٽڪل ۳۰ پيسا) منزل وائر لاءِ ۱ ڪوپڪ اهرينڊ پاڻي لاءِ پاڻي حاصل ڪجي ٿو. رستي تي هڪو سادو پاڻي ڪونه ملي.

هڪ گهري، هڪ خوش طبع لسر جي روسي ٻاشندي سان انهيءَ باري ۾ ڳالهه ٿي ته هن سٺو ٻڌايو. چيائين: ”اسان سادو پاڻي صرف پاٽ روم ۾ ڪٽب آڻيندا آهيون.“ مون کان رهيو ته ٿيو ٿي به ڇو مانس ته ”ڏند به تڏهن پرايا وڃي رهيو گهرو.“ انهيءَ تي وڏو ٿيڪ ڏيائين.

هتي جي هوٽلن ۾ هڪ ٻي خاص ڳالهه هيءَ آهي ته رهائشي هوٽلن ۾ سياح تمام گهڻا ايندا رهندا آهن. روس آثار قديمه ۾ نوادرات ۾ ايترو شاهوڪار آهي جو اوهان کي سياحن جا ٻه ٽي نوان ٽولا نظر ايندا. تههڪري، انهن لاءِ هوٽلن ۽ ريسٽورانن جي ڊانگ هالن ۾ ٿيندڙن مخصوص ڪندا آهن، جيئن مهمانن کي تڪليف نه ٿئي. سندن مهمان نواري انهيءَ سان بکي ٿي، هونئن به مزاج ۾ روسي تمام مهمان نواز آهن.

هڪ ٻئي خوبي هيءَ آهي ته شهر جي هڪ ئي معيار ۾ مختلف هوٽلن ۾ ميسو، اڪهه ۽ معيار هڪ ئي هوندو. اهو هڪجهڙائي رکڻ وارو طريقو، سوچ، عمل ۽ اقتصادي سرشتي کي ڪمپائي سان هلائڻ لاءِ تمام ڪارگر ثابت ٿيو آهي. انهيءَ سان هيءَ ڳالهه ضرور آهي ته ڪنهن به ريسٽوران ۾ اڪهه جي ڪهاڻي وڌي ٻيا معيار جي هيٺاهين مٿاهين ڪري ماڻهن جي دلچسپي ۾ فرق نٿو اچي.

هوٽل جي انٽر ويٽر تمام اهم هتي آهي. وڃڻ شرط هو اوهان جي آهيان ڪندو ۽ انهيءَ ڪاٺيو ۽ هاريندو. ميسو آڻي، آرڊر لکندو ۽ پوءِ واري سان صبروار ڏشون آڻندو. اڳو پوءِ وارو لڳو

هي ناهي. پوءِ آيل کي پوءِ ئي کاتو ملندو. هرڪو چاڪاڻ ته بنيادي طرح برابر آهي، تنهنڪري امتيازي سلوڪ جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي. هرڪنهن کي پنهنجي واري جي انتظار ڪرڻو آهي. ڪوبه ويتر ئي روڊ پري نٿو سگهي ته کيس دير ڏيئي ٿي يا نه هو وڏو ماڻهو آهي، تنهنڪري هن جي چاڪري حلد ڪئي وڃي.

پنهنجي ذهن ۾ فورن پاڻ وارا همراهه ياد اچي ويندا هئا. ويتر ٿوري دير ڪئي ته ميز وچائن شروع ڪنداسين يا وري لنگهه داخل ٿي ڏانهن ڏينداسين. ويتر به وري ڏسندو ته ڇاڻ سڃاڻ وارو آهي يا اڳين گهمري سٺي ٽپ ڏئي هٿائين ته ٽڪڙ به ڪندو. سٺي کان سٺي سروس ڪندو ۽ هر شيءِ ۾ سهولت ڏيندو. پوءِ چاهي اسان کان اڳ آيل همراهه پروارين ٽپيل ٽپي ويهي ويهي ڪلاڪن کان رهندا هجن. ويندي، سلام به شاهي ڪندو. روسي ويتر کي هر ڪنهن کي اوتري عزت ڏيئي آهي جيتري پنهنجي ڪنهن ساٿيءَ کي. نڪو رڳو ڪوڙ جي ضرورت آهي، نه وري شش شش ڪري سڏڻ جي گهرج. ٻانهي اڻيند ڪندو. ٽپ جو تصور اتي ناهي، پر مغربي سياح جي اچڻ ڪري هاڻي رواج پيو آهي. پر جيڪڏهن ڪونه ٿئي ته ميڙين ۾ خبر آهي. يورپي پيئرس وانگيان نه ته ٽپ چڱي موچاري نه ملي ته منهن ڪٿي سڃاڻندا. هر ويتر خوش اخلاق ٿئي، منسار ۽ شستگي رکندڙ. جهنگلي گراهڪن کان شاباس، مهرباني حاصل ڪبو وٺن.

ماسڪو:

انقلاب جي سرزمين جي گادي

پروگرام مطابق، اسان کي سڀ کان اول ماسڪو گهڻو هئو ۽ اسان جي تاريخي اهميت جون جايون ڏسڻيون هيون. اسان جو

مهاپواز انگريز ساٿا هئا. انجسي پريس نووٽي جي گاڏي ”وولگا“ جيڪا اتان جي ندي وولگا جي نالي پويان سڏبي آهي، اسان جي حوالي هئي. ڪئين اهڙا دوست جيڪي مختلف وقتن تي پاڪستان ۾ روسي رهن جا پريس آفيسر ٿي رهيا هئا، ۽ هاڻي پنهنجي وطن ۾ خدمت سرانجام ڏين ٿا رهيا هئا، تن جي پڇا ڪيم. پيٽرووسڪي، اوپوتوف، زيبڪوف، بليوف ۽ اسڪول آف اورتيل اسٽڊيز جي پاڪستان سيڪشن جو سربراهه مسٽر گيسڪو وڪي، پير هنن سان صرف هڪ صاحب مسٽر بليوف جو پتو پيو ۽ پوري طور ملاقات نه ٿي سگهي ڇاڪاڻ ته اهي يا ته موڪلون گذارڻ لاءِ ڪنهن ٻي هنڌ ويا هئا يا وري مختلف فرائض انجام ڏين ٿا رهيا هئا.

ماسڪو سوويت يونين جي گادي ۽ اڄ جي سوويت روس جو وڏي ۾ وڏو شهر آهي. سڀني آبادي ۸۰ لک کان مٿي آهي. وڏو، ويڪرو، ڪشادو، شاهي رستن ۽ وڻڪار سان ڀريل شهر آهي. ٿڌي ڍن ڪري، انڌي ساوڪ اٿس، جو جيڪڏهن هڪ رستي جي ڪناري ڪنهن ڪا ڦاٽي پئي ته اتي به ڪونه هڪو پتو اُڀري پئي ٿو. هر هنڌ تجارتي مرڪز، رهائشي گهٽ توڙي وڏا واپاري ۽ خريد و فروخت جا مرڪز نظر ايندا. شهر جي پنهنجي آبادي کانسواءِ، پروسيا، اندرون ملڪ جا ماڻهو وڏي تعداد ۾ ۽ دورانه انگن ۲۰ هزار غير ملڪي سياح شهر اندر دورانه ايندا ۽ ويندا آهن. دراصل، ماسڪو ۾ ماڻهن جي دلچسپي، ان جي عجيب و غريب ۽ تمام انوکڙي گهاٽپڻي جي ڪري آهي.

اوهان جيڪڏهن ماسڪو شهر تي نظر وجهندا ته ڪن ٻلڪن ۾ شهر جي ساخت ۾ فرق محسوس ڪري وٺندؤ. هڪ طرف اوهان کي قديم روس ۽ وچ ايشيا جي تعمير جو مخصوص ۽ خوبصورت انداز ڏسڻ ۾ ايندو ته ٻئي طرف ان جي ڀر ۾، ٻلڪن هوس ڊمارتون نظر اينديون. اوهان جي نظرن ۾ اڃا سس ويهي، تاريخي ديولين جا بهر نما گهٽ ويهندا ته ٻئي گهڙي ڪشادن ۽ وڏن رهائشي فليٽس جا حرڪندڙ شيشا ۽ گئل سان ڀريل بالڪنن جون نظرون چورائڻ لڳنديون.

ماسڪو جي شهر کي سولائي سان ٽن حصن ۾ ورهائي سگهجي ٿو: هڪ ماسڪو ڪريميلن، ٻيو انقلاب ڪانهو ۽ ٽيون آئينده جو ماسڪو. ماسڪو ڪريميلن، پٽڙهين صدي واري روسي ماسڪو جي

نديم ۽ حديد ماسڪو، هڪ نئي نظر ۾.

هونل روسيا مان ماسڪو، صبح هي ۱۱ مه ۸۰

صبح هي ۱۱ مه ۸۰ مان ماسڪو هيئن ڏٺو.

دل چڻي سگهجي ٿو. هيءَ دنيا جي تمام خوبصورت قديم تعميرات جو جهرمٽ آهي. ڪريملن در اصل هڪ قلعي جو نالو آهي جنهن ۾ قديم ماسڪو جي زار بادشاهن جا محل، ديوليون، فوجي هيڊ ڪوارٽر ۽ انتظامي دفتر هئا. ماسڪو ندي جيڪا شهر جي وچ مان وهي ٿي، ان جي اترين ڪناري تي واقع آهي، ائين ئي جيئن سنڌو ندي جيڪا ريلوي اسٽيشن حيدرآباد وٽان وهندي هجي ۽ هڪو قلعو ڪريملن هجي. اڄ به شهر جي دل ٻيل آهي. ڪنٽيڊرل آف ازميشن، ڪنٽيڊرل آف انسٽيٽيشن، آرچيٽيڪل ڪنٽيڊرل، پلٽراڊ آف آئون ڊي گريٽ، ڊي فيسٽيٽل هال، ڊي ٽربيٽس پئليس، انهن ۾ شامل آهن.

هيءَ عمارتون پهچي ملڪ جي ڳاڙهن سرن وانگيان ٺهيل آهن، پر هن جا گنبد ايتي بصر جي ڳنڍ جيان آهن جن کي وري رنگ برنگي پٿرن يا سونو پاڻي چڙهيل آهي ۽ ڪنهن ميل پري کان جرمڪندا نظر ايندا.

هٿيار ڪور ۽ سينٽ پلڊنگ، جيڪا هينئر سهرس سوويٽ جي گادي آهي، ارڙهين صديءَ ۾ تعمير ٿيا. باقي ڪريملن ٽينٽر ۽ محل تارو ڪيل وڌارو آهي. هي سوربون عمارتون، ڪريملن جي شاهي لائي نما هالز پناه اسٽر آهن جنهن ۾ داخلا لاءِ چار مکيه دروازا آهن. هر ديوار تي برجن وانگيان چوڪنڊا ٽاور ٺهيل آهن، جنهن پنهنجي ڪوتڙهي واري قلعي تي آهن. هر پاڻ وارا ٽاور گولائي تي ٿين. هن ٽاورن جو سونو، حيدرآباد جي قلعي جي مکيه دروري تي ٻڌل ٽاور وانگيان چورس تي سگهجي ٿو.

ڪريملن جي ديوار تي ڪل ٻارهن برج آهن جن تي ڏار ڌار دلا رکيل آهن؛ مثال طور رازن جو ٽور، جيٽ پيٽر جو ٽاور، پاتينا ٽاور وغيره. ڪن تي مورچو سالا ٿي ڪونهن تنهنڪري انهن کي پهريون ڀيرو ٻي نام ٽاور، ٻيو ٻي نام ٽاور ڪري سڏبو آهي. سڀ کان دلچسپ آهي چار ٽاور آهن جتان لنگهه آهن. هن ۾ هڪ پنجون ٽاور به آهي جيڪو ماسڪو نديءَ جي ڪناري ڏانهن هنڌ ڪري، واٽر ٽاور سڏجي يا ائين ڪئي چئجي ته جيئن پاڻ وٽ ڪراچيءَ ۾ سئو در ۽ ڪرا در، شڪارپور ۾ هاڻي در ۽ لڪي در ۽ واشنگٽن ۾ واٽرگيٽ آهي. سڄو ڪريملن، جابلو پٿر واري فرش سان ٻڌل آهي.

ڪريملن ۾ هونئن ته هر شيءِ گهمڻ جهڙي آهي پر سٺ
بيسل جي ڪنٽيڊرل، زار جي توپ، زار جو گهنڊ ۽ هٿيار خانو تمام
دلچسپي جا مرڪز آهن. زار جو گهنڊ سينٽ بيسل جي ڪنٽيڊرل
جي ٻاهران رکيل آهي. ڪو ۲۵ فٽ کن اوچو آهي. سڄو پتل جو
ٺهيل آهي. گهنڊ جي پڙدي جي ويڪر ۴ اڇ کن ٿيندي. ايترو
ورني آهي جو مٿي ڪيئن ديول تي پهچائڻ نه صرف ممڪن نه هئو
پر اهڙي عمارت به ٺاهڻ مشڪل هئي جنهن مٿان گهنڊ رکجي.
تسڪري ان کي ديول جي ٻاهران ئي رکيو ويو. سندس هڪ ٽڪر
ٽٽي پيو آهي جنهن کي اتي ئي رهڻ ڏنو ويو آهي. هن گهنڊ کي
دنيا جو وڏي ۾ وڏو گهنڊ سڏيو آهي.

هٿيار خانو، سڀي کان وڌيڪ گهمڻ لائق آهي. هي روسي
قوم جي جنگي سوڀن ۽ فتحندي جو آئينو آهي. هن جو بنياد ارڙهين
صديءَ ۾ پيو. جڏهن پهرين ڀيري روسي فتوحات ۾ هڪ ڪيل
دشمن جي هٿيارن جو نشانو ڪهر ٺاهڻ چاهيو. نيپولين سان جنگ
۾ روس کي ۸۳۰ فائڊ استعمال ٿيون هڪ آيون. اهي سڀ ڪريملن
جي حوالي ڪيون ويون، جيڪي تمام لاءِ رکيون ويون. هن ۾ فرينچ،
اطالوي، هسپانوي ۽ ڊچ ڪارٽريڊن جون ٺهيل توپون شامل آهن. هن
توپن مان ۴۰ توپون تمام پراڻيون، سورهن ۽ سترهن صديءَ جون
آهن. هنن مان ڪئين توپون، ڪريملن جي ٽاورن تي رکيل هونديون
هيون. انهن ڏيهن ڪريملن جا ٽاور مخروطي نه پر سڌي چٽ وارا
هوندا هئا.

هن توپن مان هڪ توپ تمام مشهور آهي، جنهن جو ڪو
مٿ ٺاهي ناهي. اها آهي زار جي توپ، ۽ دنيا جي وڏي ۾ وڏي
توپ سڏبي آهي. هي توپ، مشهور توپ سار انڊري شوخول جي
ڪاريگري جو شاهڪار آهي. هن جي وزن جي توپ دنيا ۾ ڪٿي
به ڪانهي، نه وري هن جهڙا نقش نگار ڪهن توپ تي هوندا. هن
جو ڪل وزن ۲۲۶۰ مٽن آهي. سندس نال ۱۸ فٽ ڊگهي آهي،
سندس گولي جي ماپ ۸۹۰ مليميٽر ۽ وزن ۲۸ مٽن آهي. هن توپ
تي رڪ جي اکر جو ڪم تمام شاندار ٿيل آهي. مٿس زار ٽائيدر
اولاڻج جي تصوير اڪريل آهي جنهن تي هيءَ عبارت لکيل آهي:

”خدا جي ڪرم سان، ۽ شهزادي اونسالڇ زار عظيم، روس
جي حڪمران لاءِ.“

توپ ٽئن سان مون کي پهتجي ڪوٽڙجي واري توپ مريم
يا وري لاهور واري توپ زم زم، دهر ۽ تري آهي. پر هن توپ ۽
اسان وارين توپن ۾ هڪ فرق آهي. اهو هي ته اسان واريون توپون
ورن ۾ ضرور گهٽ هيون، پر گولا ضرور چوڙيا هئائون. زار واري توپ
ٺهڻ کان وٺي اڄ ڏيهن تائين هڪ گولو نه چوڙيو آهي. غالباً هڪو
هٿ ٻڌي، هن مان هڪو گولو چوڙي ها ته اندازو ٿئي ها ته
ان جو مارو ڪيترو آهي؛ جيئن اسان ڪوٽڙجي واري چور پوگر توپ
سان ڪيو هو ته اندازو ٿيو ته مگر تائس مارو ڪيري سگهي ٿي.
هيءَ توپ ڪن ڏيهن، ٽاور آف سوير بي پل هوندي هئي، ۽ روسين
جو اهو عام خيال هوندو هو ته جيستائين اها توپ موجود آهي تيستائين
ناسڪو کي خطرو ناهي.

سینٽ پيٽل جي ڪئنٽيبل ۾ زار ۽ بها شاهي خاندان جا فرد
دلي ٿيل آهي.

سيویرس ٽاور جي ٻاهر رهندا هڪو ابر آهي. هتي سوويت يونين
جي قومي ڏينهن تي پرڏيوي ۽ جلسا ٿيندا آهن. پرسان روسي جي
باني ۽ عظيم انقلابي اڳواڻ ۽ سوشلزم کي عملي صورت ڏيندڙ لينن
جو مقبرو آهي، جتي حاضري ڏيڻ لاءِ مباح نٿوئي ملڪي باشنداءِ هر
وقت ڊگهن قطارن ۾ نظر ايندا.

هڪريلن ۾ ئي، سوويت يونين جي گمنام ساهين جي قبر
آهي، جن جي ياد ۾ پارمونتي مشعل روشن رهندي آهي. منگي ساهان
دوري جي حصي طور، هن ساهين جي قبر تي گل ڇاڙهندا آهن.
هوش به شادي شده جوڙو، شادي رجسٽريشن ڪابو۽ پهريون ڪم
هن قبر تي گل ڇاڙهي، پهتجي عقيدت ۽ قومي محبت جو اظهار
ڪندا آهن. مون شادي ڪيل جوڙن جي رڻ هتي ايتري هوندي آهي
جو هر وقت ٽي چار جوڙا ته نظر ئي نظر ايندا آهن.

ٻيو ۽ ٽيو ماسڪو:

ڪريبل ماسڪو ڪناسواءِ ٻيو ماسڪو پرولناري انقلاب اچڻ کانپوءِ جو ماسڪو آهي جنهن ۾ نيون جايون، اسڪول، ريلون، رستا ۽ دڪان آهن. انقلاب کان اڳ ته ملڪ جو اقتصادي نظام اهڙو هو جو غريب وٽن غريب ٿيندو ويندو هو ۽ شاهوڪارن وڌيڪ شاهوڪار ٿيندو ويندو هو. طبقي وارين ملڪ جي سمورن وسيلن کي پنهنجي هٿن ۾ ڪري رکيو هو، تنهنڪري مردورن هاري ۽ دانشور جيڪو ملڪ جو مالڪ هو، سو زندگيءَ جي بنيادي سهولتن کان محروم هو. طبقاتي استحصال هن کي رهڻ لاءِ ٻه گر زمين به ميسر نه ڪئي هئي، پر انقلاب کانپوءِ هر شهري کي بنيادي سهولت مهيا ڪرڻ اسٽيٽ جو ڪم آهي. انهيءَ استمراري دور جون نشانون اڃا تائين ماسڪو جي پراڻي حصي مان ظاهر آهي، جنهن کي انقلاب کانپوءِ نئين سر ٺاهيو ويو آهي.

۱۹۱۷ع جي انقلاب کانپوءِ ٺهيل گهرن، جايون ۽ ٻيون ضروري تعميرات هن حقيقت جي عماري ڪن ٿيون ته هي وڏي رٿا بمدي سان ٺهيل آهي. پراڻن گهرن جي مرمت ڪري، موحود ضرورت مطابق ٻاٻو ويو آهي. ائين ڪئي چئجي ته تعميرات ۽ مرمت جو ڪم ٻارهنوي چالو هوندو آهي. پراڻي زماني جون لائڊي نما عمارتون، بهارن مان رارشاهي جي آخري ڏينهن جي نمائندگي ڪن ٿيون، جن کي مرمت ڪري موحود حالتن مطابق ٻاٻو ويو آهي پر انهيءَ دؤر جي روح کي برقرار رکيو ويو آهي. اسان جي هوندي، لاتعداد جاين جي مرمت ۽ تجديد جو ڪم جاري هو.

ٽيون ماسڪو اهو آهي جيڪو آهي ته مستقبل جو ماسڪو، پر ان جي جهاگ، اڄ جي ماسڪو مان ظاهر آهي. هن ۾ جديد طرز تعمير جا قلميٽ هائوس ۽ اسڪالا ۽ اسڪرپٽر شامل آهن، هن ۾ اهو

خيال رکيو ويو آهي ته رهندڙن کي نه صرف گهريل سوانن ۾ ڇڏي ويندي، بلڪه وڌيڪ ڏکيو ٿي ويندي. پر آئيندي جيئن آبادي وڌي، تيئن انهيءَ ضرورت مطابق رهائش جي گنجائش نڪرندي اچي. پاڻ وانگيان ٺاهي ته، ڪالوني ته ڏهي وڃي پر پاڻي ٺهي ڪونه يا وري ٻارهن مڇر لطيف آباد وارو، ستن نمبر مان ٻاڇي وٺڻ اچي ۽ جيڪڏهن خداخواست ڪو بيمار ٿي پئي ته ٻي ڪو هن تي ڪو ڊاڪٽر نه ٺهي.

اڄ ڪلھ دنيا جي اخبارن ۽ رسالن ۾ مستقبل جي رٿا ٻڌي ڪندڙ ماڻهن آڏو، مستقبل جي شهرن ۾ هي موضوع وڏي بحث ۽ ويچار ۾ آهي. ڇاڪاڻ ته سڀني کي اندازو آهي ته ايندڙ ۲۰ سالن ۾ آبادي ٻيڻي ٿي ويندي. ڪي ملڪ مائٽوس نظريي کي سچ سمجهن ٿا ته ڪي وري پيداوار وڌائي رهيا آهن ته ڪي وري آبادي گهٽائڻ لاءِ رٿا ٻڌي ڪري رهيا آهن. تازو آمريڪا ۾ آبادي گهٽائڻ واري اهڙي پروگرام تي عمل ٿي رهيو آهي جو س ۲۰۰۰ع ۾ هو Zero Population Growth تي پهچي ويندا. پر ماڻهن اهو ڊپ ڏيکاريو آهي ته ان مان وري ڪٿي سماجي ۽ معاشرتي مسئلا پيدا ٿيندا.

سوويت يونين ۾ پڙي آبادي واڌ وارو نظريو اڃا ته ڏسڻ ۾ ۽ ڪونه آيو بهرحال انهي اهو احساس ضرور ڏٺو ته محدود ٻار هئڻ گهرجي. ڪئين اوجھان جوڙڻ کي ۵۰ سالن تائين ٻارن جي خواهش ڪانه ٿي. انقلاب کان اڳي ۽ پوءِ ٻي جنگ عظيم تائين، هن وقت به چلي ٻارن جي هوندي هئي پر هاڻي ڪاڏي ۽ رهائش جو مسئلو، ائين ڪرڻ کان روڪي رهيو آهي. هاڻي، سوويت ٻاشدا به ٻيا وڏا ۾ وڏا ٽي ٻار رکڻ جا خواهشمند آهن.

انهيءَ جا ڪهڙا سماجي ۽ معاشرتي پهلو نڪرن ٿا، تن کي هو سڀ ڏسڻي رهيا آهن. بهرحال، مستقبل جا شهر ٻڌڻ لاءِ هو هيئرني ڪم ڪري رهيا آهن ۽ ماسڪو جو نئون حصو يا نيا شهر انهيءَ جي حمازي ڪري رهيا آهن.

سوويت عوام ڪيئن ٿا گذارين

مون ننڍي هوندي، ڪن اڻڄاڻ ماڻهڪان اهي ڳالهون ٻڌيون هيون، ته روس ۾ ٻڌو ڪونه ٿئي؛ اتي ماڻهن کي ڪنهن تي راضو ملندو آهي، ٻار ڄمڻ تي حڪومت ڪنڊو وڃي وغيره، اهي سڀ سوال سوويت يونين جي سرزمين تي پهچڻ بعد ڊيڄي ويا هئا. ڇاڪاڻ ته اهي ڳالهون اهڙا ماڻهو ڪندا هئا جن يا ته سوشلزم ڪونه ڏٺو هو يا وري غلط اطلاع ۽ سرمايدارانه استحصال جا حاسي هئا. مون کي هينئر هن کي قربانڪان ٿيڻ جو موقعو مليو هو ۽ پنهنجي مشاهدي انهن سمورن مفروضن کي نفي ۾ بدلائي ڇڏيو.

انقلاب کان اڳ روس ۾ صرف ڪجهه وڏيرا، رئس ۽ بواب زمين ۽ ملڪيتن تي قابض هئا. ڪيڙي هاري، آڏي مانجهي، ڪري سردن فصلن جي رڳوالي ڪري هاري، فصل لاهي هاري ۽ ڪڏي وڃي زميندار، هاري کي اهوئي ساڳيو وٽو ۽ چئي، ساڳي طرح مزدور سرمايدارانه استحصال جو شڪار رهيو. معدني ذخيرن کي هڪڙي، انهن مان بهترين شيون ٺاهي مزدور، پر سندس اهوئي ٻيٽ بڻيو ۽ انگ اڪهارو، سوڍي ايت ڪائي ويندو هو مالڪ.

سوشلسٽ انقلاب سوڍي معاشي نظام کي بدلائي ڇڏيو. سڀ ڪجهه ماڻهن جي نالي ۾، ملڪيت جو ٿي ويو. ماڻهن کي ملڪيت لاءِ ڪم ڪرڻو آهي ۽ انهيءَ عوض ملڪيت، هنن کي سموريون ضرورتون فراهم ڪري ٿي. دڪان، هٿلون، جاپون، نهرون، ڊيپون ڍورا، زمينون، ريلون، سون، جهاز، سڀ ڪجهه حڪومت جو آهي. فرد کي پنهنجي ضرورت جي هر شيءِ ملي ٿي.

ان جو طريقو هي آهي ته هر ماڻهوءَ کي پنهنجي ڪم جي نوعيت، اهميت ۽ ڄاڻ مطابق ملازمت ملندي ۽ ان کي پنهنجي ڪم جو ايترو معاوضو ملندو جو هو زندگي جون سموريون شيون خريد ڪري

آرام سان رهي سگهي. ٻين فسادين ۾ روزگار ۽ جاءِ فراهم ڪرڻ حڪومت جو بهريون فرض آهي ۽ حڪومت انهيءَ کي تمام تندهي سان ادا ڪري ٿي. ڪم ڪرڻ جهڙو ڪوبه ماڻهو پنهنجي تڪ جي ڏيوڻي يا رجسٽرار نوڪريءَ واري دٽر تي پنهنجو نالو لکرائي ڇڏيندو ۽ اتان ئي کيس پنهنجي اهلڪا مطابق نوڪري ملندي. اتي هڪ ڳالهه جو خاص خيال رکيو ويندو آهي ته ڪنهن کي به پنهنجي اهلڪا جي موزونيت کانسواءِ نوڪري نه ملي. ائين ناهي جو واپاري جي جاءِ تي ڊاڪٽر ۽ ڊاڪٽر کي ڪوئڻن جو دڪان کولي ڏين. مون کي ياد آهي ته ابوب خان جي ڏينهن ۾ ڊاڪٽر آءِ ايڇ عثمانِي قابڪاري طبهات ۾ ڊاڪٽري ڪري آيو هو ته هن کان ڪنهن سائنسي ايجادن جي ڪم وٺڻ بدران کيس ڪنٽرولر آف اسپورٽس ۽ ايڪسپورٽس ڪري رکيو ويو. هو مسڪين ڪنهن ليباريٽري ۾ ماڻه جي لاءِ تيجران ڪرڻ بدران کي ايم سي جي آفس ۾ اوپاسيون ويٺو ڏيندو هو اتي ائين ناهي.

اتي ماڻهو ضرورت مطابق تيار ڪيا ويندا آهن يا وري لياليتاڻه ماڻهن کي سندن لاڙي ۽ صلاحيت مطابق ڪم ڏنو ويندو آهي. ظاهر آهي اهڙي صورت ۾ وڌيڪ هر مسئل ڄاڻو ۽ حائق تسر جي دماغ وارو ماڻهو وڏو درجو ماڻهو ۽ گهٽ ڄاڻ وارو گهٽ. پگهارون به انهيءَ تناسب سان ملن ۽ هر ڪو پنهنجي حساب سان زندگي جو معيار رکي.

رهائش:

جاپون، اسٽيٽ جون آهن. گهر فراهم ڪرڻ حڪومت جي ذميداري آهي، انقلاب کان اڳ ماسڪو شهر جا اڌڪاڻ وڌيڪ ماڻهن

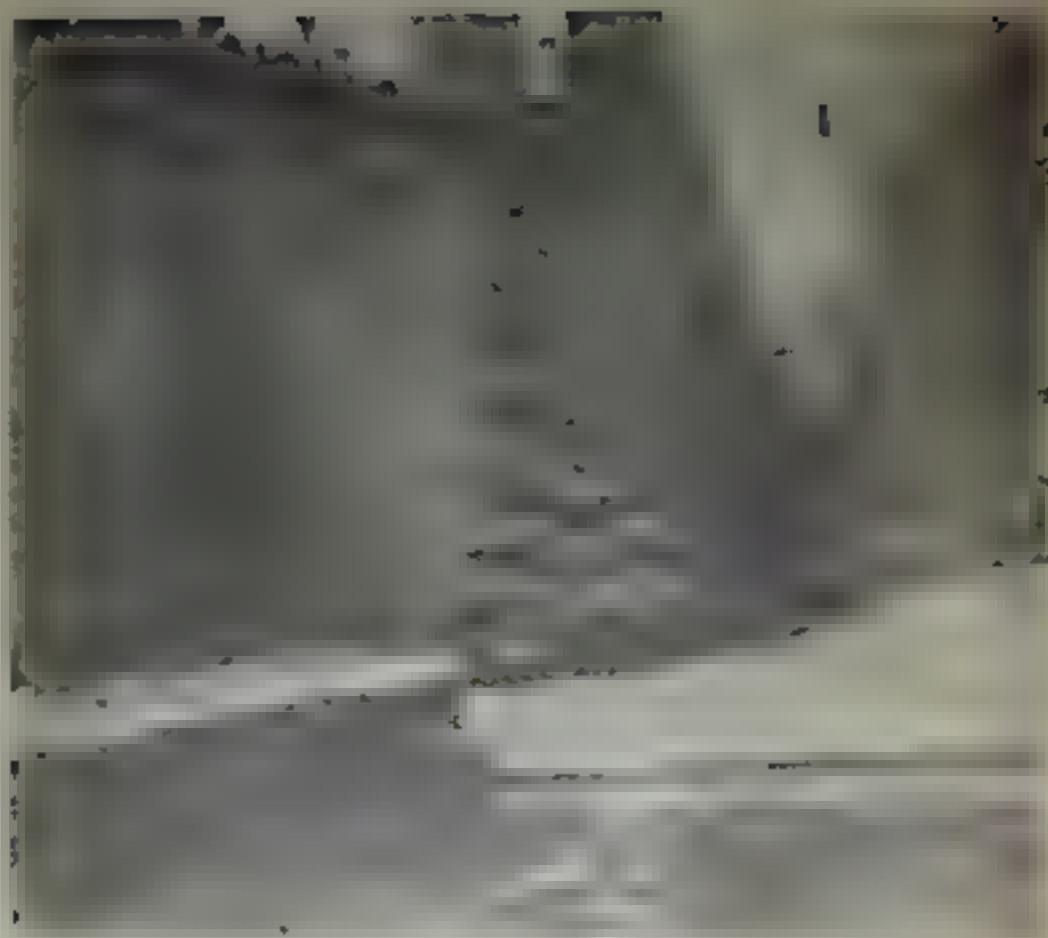
لانيڊس ۽ ھٻڙين ۾ رهندا هئا. ائين ڪئي سمجهو جيئن، پنهنجي حيدرآباد ۾ ڪجهه قلعي وارو علائقو يا ٺاري ٺڌيءَ وارو هنڌ، انقلاب کانپوءِ حڪومت ڊگري جاري ڪري سموريون جايون قومي ملڪيت ۾ وٺي ڇڏيون ۽ پوءِ انهن جي ورهاست ڪئي. انهيءَ کانپوءِ لاڳيتو تعمير ڪندا رهڻ لڳا، جيئن ماڳ جي وڌندڙ ضرورت پوري ٿئي.

مسئل حڪم به رهائش جي مسئلي کي سگن بڻائي ڇڏيو هو. ٻي جڳ ۾ سوويت يونيس جا ۱۷۱۰ شهر ۽ ۷۰ هزار ڳوٺ مڪمل طرح ۽ اڏورا تيار ٿي ويا ۽ اڍائي ڪروڙ ماڻهو بهي گهر ٿي ويا. انهن کي وري جوڙڻ وڏو ڪم هو پر حڪومت اهو ڪم سان ڪري ورتو.

وڏي خاندان کي وڏو گهر ۽ ننڍي خاندان کي ننڍو گهر ملندو. سواڙ جا جي ننڍ وڏائي تي نه، پر گهر سنڀاليندڙن جي آمدني تي ٿيندي آهي. ۽ سواڙ آهي به پوري دنيا کان گهٽ ۾ گهٽ. عجب طرقيو هي آهي ته سواڙ صرف رهن وارن ڪمرن جي ٿيندي آهي، رٿڻو، سلطاني وغيره سواڙ ۾ شامل نه آهن، گڏي ۷۵ هزار رهن تي وڃي ۵۰ رها سواڙ پهتي جهن ۾ اٺ ٽي پور گرم ٿڌو پائي، گئس ۽ بجلي شامل. سڄو مهينو پاي يا بلب اسٽريون ۽ فرج هلايو.

ماڻهو داني جاءِ به ٺهرائي سگهي ٿو. ان کي زمين سرڪار ممٽ ڏيندي، پر هو وڏ ۾ وڏ ٻه سولهه جاءِ ٺهرائي سگهي ٿو جنهن ۾ هڪڙن وڌيڪ ڪمرا نه هوندا. ٻين ٺهرائڻ لاءِ سرڪار قرض ڏيندي آهي، جيڪو ۲۰۰ روپين کان وڌيڪ ڪونه ٿئي. استادن ۽ ڊاڪٽرن کي قرض ملڻ ۾ وڌيڪ سهولتون ملن. وياح گهٽ ۾ گهٽ ٽي: صرف ۲ سيڪڙو. واپسي به ۲ سالن ۾ ڪري سگهي. اهڙا داني گهر آڻي لکن جي تعداد ۾ موجود آهن.

سرڪار جي گهرن جي سار سنڀال ۽ مرمت سڄي سرڪار جي ذميا ٿئي ۽ هو مقرر ۽ مناسب وقت تي مرمت ڪندي رهندي آهي. اسان وانگيا ناهي ته سواڙي مرمت لاءِ رڙون ڪن رهي، ۽ مالڪ مڪان صرف پهرين تاريخ ڏينيو کڻي سواڙ لاءِ بڻيو هجي، ٻيو ٿو

مکتبہ اسلامیہ، لاہور، پاکستان

ای بی ایس کو دفتر

سہیت بیل ہی دیول۔

زار ہی عتہ نوپ

خير، جاءِ سواڙي جي مٿان ٻهي ته ٻهي هئي. يا وري سواڙي، مڙسي ڪري، جاءِ جي مرمٽ ڪرائي ۽ پوءِ سواڙ وڃيڻ ڪٽيڊو، پوءِ يا ٻهي جا هٿ هڪٻئي جي چنبن ۾، يا عدالت جا چڪر ڪاٽيندا رهن، اتي انهيءَ صورت حال پيدا ٿيڻ جو سوال ئي پيدا ٿو ٿئي.

ڪوبه ماڻهو پنهنجي جاءِ هٿي کي سواڙ تي ڏيئي نٿو سگهي، تنهنڪري نه قبضو حالي مڪرائڻ جو سوال، ۽ نه وري رينٽ ڪنٽرولر جي ضرورت.

جاءِ نه ملڻ ۾ شادي شده جوڙي کي ڏاڍي سهولت. هيڏانهن شادي جو سرٽيفڪيٽ هلائي جسي رجسٽرار کي ڏيکاريو، هوڏانهن طبيعت جي چاهي وٺو. باقي پنهنجي مڙسي ڪري، سامان وٺڻو پوندو، گهر آزاد ٿي ويندو.

شاديءَ ۾ ڪا خاص دير ڪانه لڳي. چوڪري چوڪريءَ هڪجهڙي کي پسند ڪيو. ڪجهه ڏينهن ٻيٽنگ ڪئي. هڪجهڙي سان گڏ گهڻا قربا، شادي ڪرڻ تي ٺهي ويا سڌو رخ رکڻ شادي محل ڏانهن. گهٽ پنهنجي مائٽن سان مختصر تعداد ۾ هڪ موٽر ۾، ڪنوار پنهنجي مائٽن سان ٻي موٽر ۾. گهٽ پنهنجي موٽر آڏو گڏو پڌندو ۽ ڪنوار وري گڏي، جيئن پري کان خبر هئي ته گهٽ جي ڪهڙي موٽر آهي ۽ ڪنوار جي ڪهڙي. رجسٽرار صرف ٻنهي جا نالا ۽ ايڊريس، رضامندي ۽ جواب هائوڪارڊ ۾ مليو، صحيحون ٿيون، مهر لڳي ۽ ٻئي آئوٽ. شادي ٿي ويئي، اتان نڪري گل وٺي، سڌو گهٽ ساهي جي قبر تي. گل چاڙهڻ ۽ شام جو پارٽي ڪرڻ. ڇا جو سرگس ڇا جو لائون ۽ ونوا. ڪهڙي ڪهل ڪهل ٿئي ٿي ڪانه.

شادي لاءِ اهو به ضروري ناهي ته ڏاج ۽ وڏا زبور ٺاهجن. ڏاج ٺهي ڪونه، شهرن مان نه ڪڍهو ڪو رواج ختم ٿي ويو آهي. ويڊي شاديءَ جو جوڙو به ڪونه ٺهندو آهي. اهڙا دڪان جام آهن حتان سواڙ تي جوڙا ملن، جيڪو جوڙو شاديءَ واري ڏينهن ڪتب آڻي، آڏارو ڏٺ ڪري، وري سواڙ سميت واپس ڪري ڇڏي.

اسان وانگيا هن سان به ساڳيو ويل آهي. شاديءَ جو وڳو هڪ ڪهرو پائيو آهي، تنهنڪري خرچ جي بهت ڪئي اٿن. اسان وٽ ته شاديءَ جو جوڙو هزار هزار ڪاپو وڃي. شاديءَ ۾ جن کي پهچون مونڙون ناهن سي وري ٻارن دوستي کان وٺن ۽ جي اتان به سگهو خواب ملي ته پوءِ ٽيڪسيون ڪن. اهو سبب ناهي.

اچ. وچ

سوويت يونين ۾ ٽرانسپورٽ ٻيو مکيه شعبو آهي. ٽرانسپورٽ جو نظام تمام سٺو ۽ موثر آهي. هو ٽرانسپورٽ ۾ سمورا ذريعا ڪتب آڻي ٿا. انهن ۾ ريل، پهرون، رستا، بحلي ۽ لصا سڀ ڪجهه اچي وڃن ٿا. روس ۾ قدرتي پاڻي جام آهي. سڄي ملڪ ۾ ڏيڍ لک کان وڌيڪ اهڙيون پهرون آهن جن ۾ ڏيکھ ۱۰ ڪيوميٽرن کان وڌيڪ آهي جن مان ۴ سيڪڙو چهاردائي جي قابل آهن. هو انهن کان اڄ وچ جو چڱي طرح ڪم وٺن ٿا. تيز رفتار لائينون، جهاز مسالرن کي آڻڻ لاءِ ڪانسوا ملڪ جو وڏو حصو بار جو به ڏوٽن ٿا.

بحلي ۽ تيل تي بي انداز سون هر روپ تي آهن. قريب قريب هر نشين ۽ چوٽين منٽ ۾ هڪ بس هلي. بسن کان علاوه ٽرامون قريب قريب هر شهر ۾ هلن. اسان واريون ٽرامون صرف ڪراچي ۾ آهن جن جي ابتدا سؤ سالن کان اڳ ٿي ۽ گهوڙن سان چڪن واريون ٽرامون کان اچي ڊيزل تي ٻڌل آهن. پر هنن جون ٽرامون برباد ڪيڄ. سهيڻون ۽ بحلي تي هلندڙ. بلڪل ريلون پهچي ريل ڪار جيتريون هر روت تي موجود.

جتان ٽرامون هلن، اتي رستن جي حالت به ساڳئي پٺونجي
ڪراچي جي رستي جهڙي، پٿرين وٽان پڇيو پون، ماسڪو ۾ يا ٻين
شهرن ۾ جتي به ٽرامون ٽسنديون هئس ته پاڻ وارو بندر روڊ ياد اچي
ويندو هئو. هتي پاڻ وٽ ٻل ۾ جيڪڏهن موٽر يا رڪشا ٽرام پٽي
تي چڙهي وڃي ته الله جي امان، پر اتي رستا ويڪرا هئڻ ڪري،
ڪنهن قصاني ڪو موٽر ٽرام پٽي تي چڙهڻ ڪاموڻ اتي به حالت
ساڳي ٿئي.

ٽيڪسين جو پاڙو مڃول ٿئي ۽ سوويت يونين ۾ ماڻهن جي
سراسري آمدني جي حساب سان گهڻو ئي سستو پئي. پهتجي راضي جي
حساب سان ۱۰ ڪروڙ (انگل سوا روپو) اسٽارٽ ڪرڻ ٿي، ۽
ٻوڏ هر ڪلوميٽر لاءِ ۱۰ ڪروڙ. باقي ميٽر تيز هئڻ يا ڪرخنگي
سان پيش اچڻ جي ڪا شڪايت ڪانه ٿئي. ٽيڪسيون ۽ گڏيون
سڀ سرڪار جون، ٽيڪسي هلائيندڙن کي پگهار ملي، جيڪو جمع
ٿيندو آهي. باقي مسافر خوش ٿي خرچي ڏيئي وڃن ته اها سندس.

سوويت يونين جي زندگي ۾ ٻس ترقي يافته ملڪن وانگيان
زير زمين ريل تمام موثر ۽ تيز ترين دريو آهي. هو ان کي ميٽرو
سڏين، مون ته هن کان اڳ صرف لنڊن جو زير زمين ريلوي سرشتو
ڏٺو هئو پر سڀني جو چوڻ آهي ته روس جو سرشتو سڀني کان سٺو
آهي. برطانيه کان ته بهرحال ڪئين ٻيا وڌيڪ سٺو آهي. ماسڪو
شهر ۾ اٽ لائينون هڪٻئي کي ڪراس ڪندڙ ۽ ٻين لائين سرڪيولر
سڀي کي ملائيندڙ آهي. جڏهن ته لنڊن ۾ صرف ۴ لائين آهن. شهر
جو ڪو اهڙو حصو ناهي جو کنڊيل نه هجي. اهي سوريون لائينون
۱۰۰-۱۰۰ فٽ هيٺ زمين ۾ هڪٻئي مٿان هلن ٿيون ۽ ۴-۵ سوله
اسٽيشنون هڪٻئي مٿان ٻيل آهن.

ريلوي اسٽيشنون تمام خوبصورت، ويڪريون ۽ روشن، جيتوڻيڪ
اسٽيل ۽ سيمينٽ اسٽرڪچر جون پر اهڙيءَ طرح لائين لائين سان
روشن ڪيل جو محسوس ٿئي ته مٿان آسمان آهي.

هونئن ته سوويت يونين ۾ پاڙو سستو ٿئي پر زير زمين ريل
جو پاڙو تنهن گهٽ. هڪٻئي به وڃو صرف ۶۰ پيسا وڃي. زير زمين
ٽڪيٽون ٽن ئي ڪونه، البته اتي لکھ وٽ مشينون لڳل آهن جن

۶۰ ۽ ۶۱ ۽ ۶۲ وارو سڪو وجهي لکيو ته ڪجهه به نه ٿيڻو پر به سڪي وجهڻ جي لکيو ته مڻين جي پاسن کان ۽ ۶۳ ۽ ۶۴ ۽ ۶۵ جهنگو ڏيئي ڳوٺن وٽ هلڪو ڌڪ هڻي وري واپس هليا وڃندا هئا جو مطلب ته هو بنا پاڙي وڃي رهيو آهي. انهيءَ سان سڪو حص ڌڪ ڏنو لڳي پر ائين ڪرڻ عيب آهي. رفتار ۱۲۰ ڪلوميٽر ٿئي.

اسان جي ملڪ ۾ بسن ۾ عام طور هيش ٿيڻو ته حتيٰ بس اچي پئي ته ڪلڪٽر هوڪو ڏيندا ته کيس ڪير وارا ٺهي وڃن، يا کيسانو موري، مير جي ڪري، مختلف اسٽنڊ اينڊيني ڪلڪٽر مسافرن کي ٻيا ٻيا ڏياريندا آهن. هتي انهيءَ جي مٿي صورت نظر آئي. ڪلڪٽر ته ٽن ڪونه تهڪري اهو ڪم ڪن ڊرائيور. هر هٿ لانچ ۾، بسن ۾، ٽرام ۾ توڙي زير ريسر بل ۾. هر اسٽنڊ يا اسٽيشن ايندي ئي ڊرائيور سٽوڪ قديمي اسٽيشن جو نالو وٺندو آهي. اها ٻي ڳالهه آهي ته اسان روسي زبان کان نالو هٽائڻ ۽ صرف تنهنجي ترجمان جي ٻولي تي هلندا هئاس.

پر زمين هليٽ فارس تي پهچڻ ۽ نڪرڻ لاءِ تمام اونها ۽ تيزيءَ سان هلندڙ ايسڪيلٽر آهن، ساڳيا جيئن پنهنجي اسٽيٽ بنگ ۾. اسان جي سائنس ۾ ته ڏاڍو گهڻو ٿيندي هئي. پاڻ سڀاڻي، ٻهڪو سڀاڻي يا ٻوٽي سڀاڻي. هلڻ جو شوق اسان کان نڪو هئس مجبورن سڙهان وڪڙن هي کي ٻانهن کان وٺي ايسڪيلٽر تي چاڙهندو هو ۽ لاهندو هئس. هنن لاءِ ته ڪا ڳالهه ڪانه هئي. هلندي هلندي اٿس ڪري به کائيندا ويندا ها ته ڏاڪا به اورانگهيندا ويندا ها.

ٽريننگ ۾ پرائيوٽ ڪارن جو تعداد به عام آهي. سوويت يونين ۾ ڇاڪاڻ ته اها صنعت گهڻي وڌي چڪي آهي تهڪري درآمد ڪرڻ جو سوال ئي پيدا ٿيو ٿئي. هو پنهنجن شين کي وڏي اهميت ڏين ٿا. ائين ناهي ته ڦٽيون لٽيون ته وڏيرا توپوٽا جي شو روس تي جڻا هوندا ۽ اڃا نئون ماڊل آيو ته پرائي کي نيڪل ڪري ڇڏيندا. اتي ائين ناهي. هو ننڍيون يا وڏيون پنهنجي ملڪ جون گڏيون ڪتب آڻيندا آهن. اڃا به ٻي جنگ جون گڏيون هلندي نظر آيون هن کي چڪاڻو، پرزا بدلايو ڊوڙائيندا وڻ.

مونن ۾ هنن وٽ گهڻي قسمن جون گاڏيون ڪونه ٿي ۽ نه وري انهن جي شپ ۾ ڪا گهڻي خاص ٿي رهيو ڪن. زي ڪلا هوبهو ڀات رڳي آهي. اولڪا (مديءَ جي نالي پويان)، مرزا ۱۵۰۰ يا پراڻي لورڊ جي اسٽائيل ۾ اڳيون شپ بدليل. ماسڪو وچ ٿوري وڏي ڪڏي ٿي. هڪ اڌ ٻيو ماڊل ۾ گهڻا نه. چاچي شورليٽ. چاچي ڀارت. وڏيون گاڏيون به ٿي پر گهٽ نه ته وچوليون ۽ ننڍيون گاڏيون. منهنجي ۾ گهڻو ٿي هيرن ڏيهن ۾ سون صرف ۾ ٿيون. جيڪي مرسيليز ۽ هڪ لاکسي نظر آئي سي به ماريخاني جون هيون ٻيو ٿيو خير.

هونئن ته سوويت ڊس گهڻن جهڙو ملڪ آهي پر اسان جهڙا مهاڻا جن جو قيام ڪجهه ڏيهن کان وڌيڪ نه هجي، تن لاءِ چونڊ هٿ گهڻ ضروري آهي. مون بيبي هوندي کان ئي روس جي ثقافتي تاريخ کان وٺي گورنگي ۽ بشڪن جي ڪلاڪي ادب تائين سمجھي نظام کان وٺي الخ بگ ۽ البروني تائين ڪجهه نه ڪجهه پڙهيو. هنر تههڪري گهٽ ۾ گهٽ سوويت روس تي ڳالهائڻ ۾ سولائي ٿيندي هنر. موسيقي جو شاگرد ۽ مصوري جو رسا هئڻ ڪري مون کي زندگي جي عمومي شعبن تي ڏي وڌ ڪندي ڪا ٽڪليف نه ٿيندي هئي. چيڪووسڪي ۽ سيلوڪ جهڙن عظيم موسيقارن جي زندگي ۽ ڪارناما کان واقفيت هنر ۽ هائي انهن کي ڏسڻ جو موقعو مليو هنر. ميزبان جڏهن به پهچندا ته ڪيڏانهن هلجي ته آڱا طوطي وانگيان چونڊو هنن بشڪن ميوزيم، يونيورسٽي ڪئمپس، اسڪول آف آرٽسٽل اسٽڊيز، مجاهدانه جنگ جو پٿور، پولشيوڪ ٽينئر، ميزبان سمجهندا هئا ته آڱا سوويت يونين ڪو اڳ ۾ گهڻل هنن، پر آڱا چونڊو هنن ته سڀ ڪجهه ڪتابن ۾ لکيل آهي ڪوٺڙهن وارو گهرجي.

خير، منهنجي ٽي چور چوراڻ تي رخ رکيوسن اسڪول آف آرٽسٽل اسٽڊيز ڏانهن. پراڻي رسامي جي عمارت، پروڊار ۽ پرشڪو آهي. اسان جڏهن وياسين ته وٽڪيشن هئي تنهن هوندي به شاگردن جي چهل پهل هئي. اسڪول آف آرٽسٽل اسٽڊيز پاڻ واري ڪڏي جي يا چڪر واري پراڻي اسڪول وانگيان ڪونهي، جتي چورا معوڏينهن پيا جهرڪيون جهٽي ۽ استاد ڪپ شپ ۾ لڳا پيا هجن. اسڪول

تمام وڏي دريگاهه آهي جنهن ۾ پوسٽ گريجوئيٽ ڪلاس ٽن ۽ تعليمي ڪم ٿئي. شاگرد مختلف شعبن ۾ گريجوئيشن ڪرڻ کانپوءِ هتي مشرقي علوم وڌيڪ پڙهڻ ۽ تحقيق ڪرڻ ايندا آهن. هن ۾ روسي شاگردن جي وڏي تعداد کانسواءِ ٻين مشرقي ملڪن مان شاگرد ۽ استاد به ايندا آهن. سنڌ يونيورسٽي جي پراڻي ڪمپس ڪن وڏو ادارو آهي هر شعبي لاءِ ڌار سيڪشن ٿئي.

پاڪستان سيڪشن جو سربراهه مسٽر گنگووسي آهي. هو پاڪستان جي مختلف موضوعن تي ماهر آهي. پاڪستان تي ڪنهن تعليمي ڪتاب لکيا اٿس. اسان جي ويڻ کانپوءِ ڪراچي ۾ نيل ”سنڌ صدين کان“ واري سيمينار ۾ اچي شرڪت ڪئي هئائين. سنڌي، پنجابي، بلوچي، پشتو ۽ اردو جا سيڪشن موجود آهن. پاڪستان تي انگل ۲ سو ڪتاب مختلف موضوعن تي ڇپايا اٿس.

سنڌي شعبي جي سربراهه هڪ حاتون مسز ايگورا آهي جنهن سنڌي ٻولي تي ڊاڪٽري ڪئي آهي ۽ سنڌي ٻولي جي محقق آهي. ڪنهن ٻيا شاگرد سنڌي ٻولي تي تحقيق ڪري رهيا آهن. هنن مون جي ڏوي واري ٻولي کي به پڙهڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ۽ ڪجهه ڪمپيوٽر جي مدد سان اڳتي وڌيا آهن. هڪ ڪتاب به سنڌي ٻولي تي به لکيو اٿن. سنڌي ٻولي جي قدامت ۽ وادي مهراڻ جي قدامت ڪري سنڌ کان آشنا آهن.

تاريخ قريش ۾ سنڌ سان روشناس ڪرائڻ وارو مرحوم حيدر بخش حنڻي آهي جنهن کي سوويت يونين جو هراخبار پڙهندڙ ڄاڻي ٿو. مان هنن کي ٻڌائيندو هئس ته اوهاڻ ۱۹۱۷ع ۾ سڀني گڏجي استعصالي ۽ سرمائيدارانه قوتن خلاف جنگ جوڙي، اسان وٽ حيدر بخش جتوئي مرحوم جي اڳواڻيءَ هيٺ پورهيت عوام برطانوي سامراج جي حڪومت خلاف جدوجهد ڪئي. جنوڻي صاحب سول سروس ڇڏي هارين ۽ مزدورن جي تحريڪ جو بنياد وڌو ۽ ان وقت جڏهن هاري، مزدور جو نالو وٺڻ گناهه هو. اهو ٻڌي هو وڌيڪ دلچسپي وٺندا ها. هوش به اتي فرينڊشپ هائوس ۾ هر سال مرحوم حنڻي جي روسي ٿيندي رهندي آهي، جنهن ڪري هو انهيءَ کان آشنا آهن.

اسڪول آف اوريئنٽل اسٽڊيز، سوويت يونين لاءِ مشرقي زبانن ۾ عملو به تيار ڪندو آهي. مثال طور ماسڪو، تاشقند ۽ ٻين رينڊيو

ايشي نالن پر ڏيهي سروس ۾ نشر ٿيندڙ پروگرامن لاءِ دلچسپي رکندڙ شاگرد اها ضرورت پوري ڪندا آهن. ڪئين روسي ملها جيڪي فارسي، عربي، ترڪي ۽ اردو زبانون سولائي سان ڳالهائي سگهندا هئا. اسڪول آف اوريئنٽل اسٽڊيز کي پنهنجو وڏو چابوڌيو به آهي. ڪلاسڪي ۽ فني ڪتابن جي ضرورت اهو چابوڌيو پوري ڪندو ڪندو آهي. سوويت يونين جا ڪتاب هندن به سڄي دنيا کان دستا ٽيهن ٻارن جي ڪتابن تي خاص ڌيان ڏين.

تعليمي سرشتو

تعليم پوري سوويت يونين ۾ بنيادي حيثيت رکي ٿي. ۱۵۱ حڪومت جي ذميداري آهي ته هر شهري کي تعليم حاصل ٿئي. خاص ڪري فني تعليم تي ڳڻڻو زور ڏين. اهوئي ڪارڻ آهي جو مختلف فني ۽ صنعتي ميدان ۾ هو به صرف ڪجهه محتاج ناهن، پر ٽين دنيا جي ملڪن جي ماهرن کي تربيت ڏيڻ سان گڏ مدد پڻ ڏيندا آهن. هنن جي انهيءَ ڪاميابي پويان سندن عزم ۽ محنت لڪل آهي. زار جي ڏينهن ۾ سموري آبادي جو سٺو حصو آڱوٺي چاپ هو. حڏهن ته بهراڙين ۾ ته سمورا ماڻهو اڻ پڙهيل هئا. ۱۸۹۷ع جي ڳاڻائي مطابق تاحڪ، ازبڪ، ترڪماني صرف ۲ سيڪڙو پڙهيل هئا. انقلاب کان اڳ صرف ۲ لک ۹۰ هزار ماڻهو درمياني تعليم کان اوچو پڙهيل هئا.

۱۹۱۹ع ۾ هڪ ڊگري سان، جاھليت ختم ڪرڻ جو اعلان

ڪيو ويو ۽ سورن ڳوٺن، شهرن، ڪارخاني ۾ خاص ڪلاس شروع ڪيا ويا ۽ ٽيندي ٽيندي لکي ماڻهو پڙهڻ لکڻ لڳا. — ۽ اڄ سوويت ديس ۾ علم پرائڻ جي چاهه هن ڌرتيءَ جي زندگي جي خاص خصوصيت آهي.

اڄ سوويت يونين ۾ تعليم جو سرشتو هڪجهڙو آهي. سڀ کان وڏي خاصيت هيءُ آهي ته تعليم مفت آهي، ٻارن لاءِ ته لازمي آهي. خود اوجي تعليم مفت آهي. انهيءَ ڪانسواءِ ملڪي ضرورتن مطابق، تعليمي پاليسي ۾ سائنسي انداز سان فڪر گهير ٿيندي رهندي آهي. ٽلهي لکي هي تعليم جو انداز هن طرح آهي ته اتي سڀ کان هيٺين درجي ڪلچر ڪارٽن ۽ نرسرين آهي جتي ٻارن کي اسڪول وڃڻ کان اڳ تيار ڪيو ويندو آهي. هن کي هو سڏين ٻري اسڪول ادارا. هن ۾ اهڙا ٻار ڇڏيا ويندا جيڪي مائٽن جي نوڪري نٿي وڃن ڪري اسڪول تي ويندا آهن. نرسرين ۾ اهي ننڍا ٻار رهندا به آهن هن جو سو خرچ سرڪار پرستي آهي. اسان وانگيان ماڻهي ته ٻار واري ڪا ماني نوڪري نٿي وڃي سگهي يا وڃي ته پوءِ ٻارن لاءِ ڪا ڪراڙي رجهائڻ لاءِ ويٺي هجي. اتي نرسرين ۾ ٻارن کي اهڙو گهريلو ماحول ملي ٿو جو ٻارن کي مائٽن جي کوٽ محسوس نٿي ٿئي. هو وڻدن ۽ راندين ۾ پڙهندا به آهن ته سڪندا به آهن. اٽڪل هڪ ڪروڙ اهڙا ننڍڙا ٻارڙا نرسرين ۾ مائٽن ڪانسواءِ به رهندا آهن.

ان ڪانسواءِ سوويت اسڪول ۾، پرائمري پهرين کان ۴ سال تائين، ۸ سال پهرين کان ۸ تائين ۽ سيڪنڊري پهرين کان ۱۰ تائين اسڪولنگ شامل آهي. ڪنهن لکپڙهيءَ ۽ شاخ وارا اسڪول به موجود آهن جتي نوجوان، ملازمت ڪندي پنهنجا سيڪنڊري ڪورس پورو ڪري سگهن ٿا. خاص لاڙي ۽ شعبي جي انتخاب ڪندڙ شاگردن لاءِ اختياري مصون به پڙهايا ويندا آهن. معذرون ۽ لاجار ٻارن لاءِ خاص اسڪول قائم ڪيل آهن. اسان کي پڌايو ويو ته ۱۹۷۳-۱۹۷۴ع ۾ سوويت يونين ۾ ۱ لک ۸۱ هزار اسڪول هئا ۽ ڪل ۴ ڪروڙ ۹۳ لک ۲۴ هزار شاگرد داخل هئا.

خير، انڪن اکرن پڌائڻ جو مقصد اتان هي تعليمي نظام جو هڪ سرسري جائزو پيش ڪرڻ هو.

اسان کي ماسڪو يونيورسٽي ٽنن جو به موهو مليو. ماسڪو يونيورسٽي ڪنهن هڪ هنڌ ناهي، مختلف حصن ۾ ورهايل آهي. مکيه بلڊنگن کي ٺهڻ ۾ ۵ سال لڳي ويا. هيءَ عمارت روايتي ڪنٽرول اڏار ۾ آهي، جهڙي وچئين عرصي جي کوس انداز تعمير جو نقل چئي سگهجي ٿو. يونيورسٽي جي عمارت هڪ بهاري ٽپي ۽ ٻيو تمام اوچي ٺهيل آهي تهنگري پري کان ٽنن ۾ ايندي آهي. اڳيان وسيع لان ۽ باغچا آهن. تمام خوبصورت منظر آهي. يونيورسٽي جي مکيه لنگهه آڏو، هڪ چوڪري ۽ هڪ چوڪر جا مجسما پنهني پاسن کان نصب ٿيل آهن، جيڪي هنن ۾ ڪتاب کوليو علم جون تشيلون پٺيل آهن.

يونيورسٽي جي مکيه عمارت عام طور هيوسٽر ۽ ٻيون اهڙيون فنڪٽر آهن انهيءَ کانسواءِ ٻيو مکيه علائقو سعو انسٽيٽيوٽس تي مشتمل آهي جيڪو ٽن ٽن بهن بهن جي حيدرآباد جي مارڪيٽ ۽ هيرآباد ٻنهي جي گڏيل علائقي جنرو ٿيندو. هنن ۾ مختلف شعبن ۾ شاگرد خصوصيت سان پڙهندا آهن. اهي عمارتون ائين ئي ورهايل آهن جيئن پاڻ وٽ هڪ ڏينهن جاين جي سڳي سڀان مکيه پوسٽ آفيس جي ڀرسان ٻائي ۽ حاڪراني جو شعبو هو ۽ اڄ ڪلهه پراڻي ڪئمپس ۾ ايجوڪيشن جي انسٽيٽيوٽ قائم ٿيل آهي.

علم پرائڻ جو انساھ شاگردن ۾ تمام گهڻو ڏٺو. پڙهڻ جي وقت پڙهڻ ۽ راند جي وقت راند ڪرڻ اتي ڏٺو. جوان جمائ چوڪرا چوڪريون لڙي وقت ۾ ڪلدا ڪڍندا رهندا هئا ۽ پڙهڻي جو وقت ٿيو ته ڪلاس ۾. مون کي پنهنجا شاگرد ياد اچي رهيا ها، جن بنا هڪڙي ڪڏهن پنهنجي اليڪشن به نه ڪرائي. خوبصورت عمارتون حالي ۽ لائبررين جي ڪتابن کي ڪو ورهس جا ورهه هٿ به نه لائي. ڪو ايڪٽر پيڪٽر شاگرد پنهنجي حدي جو اظهار ڪندو آهي ته واه به نه ٿيو خير. نه ته وري هي نه مختلف شاگردن فيڊريشن جا ليٽر هيٺ ڪيئي ۾ پيا هوندا جتي جاءِ پيش وينا، هڪ عهدي پيا گهڙي اچي اسان جي مٿي ۾ هڻندا، چاهي انهيءَ مسئلي جي ڄاڻ هجي يا نه. باقي رهيو امتحان جو مسئلو، سو به ڪنهن کان لڪل ڪونهي. اول ته هندا ڪارٽوس، پر جيڪڏهن انهيءَ سان ڪم نه هليو ته پوءِ مستحق کي ڊپائي به نقل ڪو. ۽ جيڪڏهن انهيءَ سان ڪم نه

هليو ته پوءِ پورڊ يا يونيورسٽي جي اگريشن پارانچ ته نه وڃي آهي. ٻه چار سفارشون، ٻه چار نوڪڙ هلائي پاس ٿي وڃيو، پوءِ هاڻي درخواست لکڻ اچي يا نه؟ انهيءَ لاءِ اسان يا معتق ٻڌل ناهي. مان هنن کي ٿسي ڏل ٿي ڏل ۾ دعا ڪندو هئس ته شال اسان جا شاگرد به علم حاصل ڪرڻ ۾ اهو جذبو ڏيکارين.

روس ۾ ڏڏ شاگرد به ٿي ته هوشيار به، پر ڏڏ هي اڳتي نٿا وڌن ته پئتي رهجي ويندا. نتيجي ۾ هر ڪو ڪوشش ڪري مڙهي سان ٻار پوڻ جو خواهان ٿئي.

گهمڻ جهڙيون جايون:

پشڪن ميوزيم

ماسڪو ۾ قيام دوران اسان جيڪي دلچسپ جايون ڏٺيون تن ۾ پشڪن ميوزيم وڏي دلچسپي جو مرڪز آهي. هيءُ عجائب گهر عظيم ليکڪ پشڪل جي نالي تي قائم آهي. هونئن ته سمورو سوويت ديس عجائب گهرن جو ملڪ آهي پر پشڪن ميوزيم ائين ڪٿي سمجهو ته ماسڪو جو دائود پوتو عجائب گهر آهي فرق صرف هيءُ آهي ته پشڪن ميوزيم ائين لاءِ هر وقت رش رهي ٿي، ۽ اسانجا نوادرات ماڻهن جي لاءِ سگن ٿا.

عجائب گهرن کان سواءِ سوويت يونين جي زندگي ۾ آرٽ گيلريون، ٽيٽر ۽ سرڪس وڏو ڪردار ادا ڪن ٿا. عجائب

گهرن ۾ هن ڪوشش ڪري، دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ مان شيون آڻي پاڻ وٽ رکيون آهن. هنن وٽ پنهنجي ملڪ ۾ به آثار قديم جا وڏا ذخيرا آهن جن کي هنن وڏي سانيور سان رکيو آهي. سار سنڀال ۾ ته هو تمام ڏاڏا آهن. هر هڪ شيءِ کي وڏي پاپوهه سان سينگارڻ، ٺاهي جوڙي رکندا آهن.

عجائب گهرن ۾ داخلا لاءِ ٽڪيٽ آهي ۽ ٽينڊر کي اتي رکيل ڪنهن شيءِ کي هٿ لائڻ جي اجازت ناهي. هر شيءِ ۽ هيٺان سڀ، انهيءَ جي لپڻ هو هٿ، تاريخ ۽ ولوع لکيل، پر روسي ۾، مڃل آهي ڪنهن ٻي ٻولي ۾ هجي. نه سمجهو ته اوهان جي مرضي ٻانهي ڪانڊ سمجهائيندا، جيڪي وڏن عجائب گهرن ۾، ٽولن جي صورت ۾ سڃاڻن کي وٺندا ڪهائيندا ۽ سمجهائيندا. خير ملڪي سياحن لاءِ سفري ادارا يا سياحت ڪانو ڪانڊ مقرر ڪندا آهن. عجائب گهرن ۾ آرٽ واري سيڪشن ۾ فن جا نمونا بدلڻا رهندا آهن، جيئن مختلف علائقن جا باشندا انهن کي ڏسي سگهن. بالي آثار قديم جا نوادرات مقرر هوندا آهن ڇاڪاڻ ته هنن مان گهڻو ڪري سمورا اهڙا هوندا آهن جو چرپر مان نقصان ٿي سگهي ٿو.

پشڪن ميوزيم شهر جي مرڪزي حصي ۾، وڏي همارت ۾ آهي. رومن انداز تعمير جو، سليڊ، ٽپن جي انداز مان وائٽ هائوس سان ڦيري ملي ٿو.

هن ۾ قبل از مسيح ڪائوٽي اڄ ڏينهن تائين جا آثار ۽ تخليقون موجود آهن. شروع شروع واري سيڪشن ۾ اطالوي، روسي ۽ جرمني کان ٿڌن ائٽمڪس، مجسم، چٽيلس جا حزا ۽ فن تعمير جا نمونا آهن. هنن ۾ گهڻي جرمنيءَ کان آيل ڪنٽيڊرلس جا آهن. سورهن صديءَ جي پٿر جو ٺهيل هڪ دروازو فرانس مان آندل آهي. ان تي اينگريونگ جو ڪم ايترو ڪمال جو ٿيل آهي جو داد ڏيڻ ڪانسواءِ رهي نٿو سگهجي. ٺاهڻ واري جو ته ڪمال آهي ئي آهي، پر اٿڻ وارن جو ڪمال وڌيڪ آهي، جن انگل ۴. ٽڪ ڪن اوچي دروازي کسي ڪڍي آڻي رکيو آهي. اهڙيءَ طرح ٿورانهن هنڌان ڪلاڪ ۽ ڌاتو جي اڪر جا به لاهواب نمونا آهن.

مجسمن ۾ پيئڙدي گهٽ جا مجسما ڏسڻ وٽان آهن. برابر هي هن مجسمن کي ڏسي انهن فنڪارن کي سلام ڪرڻ لاءِ هٿ ڪڍيو وڃي. مون کي لڏپڻ ۾ مادام تائونسينڊ وارو عجائب گهر ياد اچي رهيو هو جهن جي مٿن جي مجسمن ۾ به ساڳيو ڪمال آهي پر سين ۾ به بيدير هٿ ڪري، ٺاهڻ ۾ وڌيڪ سولائي آهي، بسبت ڏاتوحي.

آثار قديمه جي نوادرات ۾ مصر جا ڇهه تائين زمين پٿر جا مجسما ڏسڻ وٽان آهن. اهي مجسما ڏسي مصر جي فنڪارن جي عظمت کي تسليم ڪرڻ کان انڪار ڪري نٿو سگهجي. مصرڪانسواءِ، بابل ۽ نينوا ۽ آرم جي تهذيب جا پٿرن تي اڪريل تاريخ جا به وڏا عبرتناڪ سبق آهن. هن نقش ۾، زندگي جو هر عمل واضح طرح چٽيل آهي. اوهان ڏسندؤ ته اوهان جي آڏو، ان وقت جتي زندگي ٿري ايندي، اها تهذيب، جيڪا اڄ واري جي ڪنهن لٽ تهن ۾ ڊھل آهي، اها خاموش زبان سان پهچي بلدي جي تاريخ ڏهرائي رهي آهي. شايس آهي هن اٿن وارن کي، جيڪي ڪڏان ڪڏان آئي هئي محفوظ ڪري رکيو اٿن.

سهي جي دهر ۾ پهچي مونن جي ڏڙي جي تهذيب جا آثار ڦرڻ لڳا، ۽ پاڻ مرادو نظرون انهن جي آثار تلاش ڪرڻ ۾ لڳي ويون. اسان جي تهذيب، هن جي تهذيب کان پٺتي نه آهي، ديوارن تي نه ڪجهه نظر نه آيو. سيدن مجسمن ڏي نظر ڊوڙايو، هڪ هنڌ ڪرشنا جي مورتي نظر آئي، شايد اڃا هن مان آندي هئائون، شوڪين ۾ جتي مهرون رکيل هيون، اتي هڪ هنڌ مونن جي ڏڙي واري مهر جهڙي نظر آئي پر جڏهن پوئجي ترجمان کان پوئ ٿي هن پٽايو ته اها ميسوپوٽيميا وارن جي آهي. پر پوءِ هتي ئي پاڻ وارو ڏٺو ته نظر اچي ويو. تمام پرشڪوه ۽ عظيم ٿي لڳو. سان هندي هندي پٽايو مان ته هي انهيءَ عظيم تهذيبي آساجگاه سنڌو ماڻو جي مهر آهي، هنن دنيا کي سڀ کان پهريائين ڪجهه ڏني ۽ ڏاتو ڳاڙڻ سڳاريو. اسان جي ميرپاڻ مسٽر اليگزينڊر ساجو مخصوص ايمان جو شعبو پاڪستان هو، هن سنڌ جي انهيءَ عظمت کي قبوليو.

نوادرات جي شعبي ۾ پراڻيون مهرون، ننڍا مجسما، پٿر ۽ ڏاتو

حا زبورات مختلف تهذيبن جا تمام سهڻي طريقي ه، پنهنجي دؤر جي تاريخن سان موجود آهن.

پشڪن ميوزيم ۾ نودرات کانسواءِ فنون لطيفه جو شعبو تمام وڏو آهي. تن ڏينهن اطالوي ۽ فرينچ استادن جا شاهڪار رکيل هئا. سورهن ۽ سترهن صديءَ جي چڱا مشهور مصورن جون پينٽنگس لاتعداد آويزان هيون. فرير تمام خوبصورت، جيڪي پينٽنگس کي وڌيڪ خوبصورت ۽ اونھائي بخشين. هڪ ته آرٽ گيلري تمام فڪارانه ٺهيل. روايتي مھراڻ ۽ روسن نقش و نگار سان. مٿان وري سهڻي طريقي ۾ مصورون ائين ٿي لڳو جهڙو ه دنيا ۾ هناس ڪونه. سچ بچ ته اهڙي دنيا ۾ جتي رويال ۽ روس جهڙن عظيم فنڪارن جي تخليقن کي ائين ڏسڻ جو موقعو ملي، وڏي خوش نصيبي آهي.

پينٽنگس ۾ هر قسم جي مصوري جا نمونا، ڪلاسيڪي کانسواءِ روايتي، وچين دؤر وارا بشلي ۽ تصوراتي سٺا، هندي هندي ٻارن لاءِ به هڪ ڌار شعبو کولي ڇڏيئون. اندازو اٿس ته ان وقت نودارات ۽ مصوري جا اٽڪل ۵ هزار قسمن تي نمونا رکيل هئا.

پشڪن اڄ جي سوويت ڊس ٽائمن ۾ جيڪي اسان ڄاڻ ڏيا، تن جو حق ادا ٿيندي مون انهيءَ ميوزيم ڏسڻ سان ڏٺو. ائين ٿو لڳي جهڙوڪ پشڪن مٺو ٺاهي ۽ هن تي عجائب گهر ۾ موجود آهي. عجائب گهر جي ٻاهران پشڪن جو خوبصورت مجسمو لڳل آهي. اسان جي همراهن وانگيا نه ته هن ماڻهن سان پيال پلايا تن جا نالا به رستن تان لاهي ڇڏين. مون کي ڪراچي ياد اچي رهيو هو ته سرارڌل فرير سڌي ٻولي ۾ الف ب ترتيب ڏئي، تنهنجي رستي جو نالو به بدلائي ڇڏيائون. اهڙا ڪئين مثال ملندا هن ۾ اسان پنهنجن معسن کي ياد رکڻ بدران مورچوئي وسارڻ جي، ڪڍي هوسندي ۽ موجود نسل ختم ٿيڻ بعد ڪنهن کي ڄاڻ هوندي ته اسان ڇا مھراڻ ڪهڙا هئا.

هنن وٽ ائين ٺاهي، هو پنهنجي ڪرم فرمائڻ ۽ مھربانن کي رنڊ، رڪڻ لاءِ ٿوس ۽ تعميري ڪم ڪندا آهن.

بروڊنيا جي يادگار

هالي اسان کي ماسڪو جي هڪ اهڙي يادگار ٿئي هئي جيڪا سوويت عوام جي بهادري ۽ حب الوطنيءَ جو عظيم نشان آهي. اهو آهي: بروڊنيا جي يادگار مون اڳي عرض ڪيو آهي ته سوويت جستجو ڪندڙ آهن. جنگين، خانہ جنگين ۽ عالمي جنگين جي ٻاهرين هنن جي مزاح کي پاڻي ڏنو آهي. ڪڏهن نپولن هنن کي مسار ڪرڻ لاءِ اڀريو ته ڪڏهن سپان، ڪڏهن هٿر... ڊوبرين سان حملو ڪريو ته بهين جا ميهنا وولگا گراڊ جي گهٽين ۾ جنگ هلندي رهي ٿي. هن اٺين بهادري ۽ قرباني جي ٻارن کي محفوظ رکيو آهي، پنهنجن مڙهين، حرنين ۽ بساھت شهرين جي يادن کي دٻاڪاڻ وٺي پٿرن جي نقش نائين آڪاري ڇڏيو آهي. اهوئي ڪارڻ آهي جو روسي پينٽنگ جو هڪ حصو، جنگ جي گيل بهادرانه ڪارنامن تي ٻڌل آهي.

انهن ۾ هڪ نمونو پوري دنيا ۾ مشهور آهي. اهو آهي بروڊنيا جي جنگ جو پينٽنگ، جيڪو عظيم مصور روبال جي مصوري جو هڪ بيمثال نمونو آهي. ٽيڪنيڪ، حيال، گهرائي، ڳوڙهاڻي، وسيع، فارميشن اٽلانامي عرض ته هو خوبي ۾ هن پينٽنگ جو جواب ناهي. پينٽنگ ۵۰ فٽ کن اوچي ۽ ۴۰۰ فٽ ويڪري آهي ۽ ان کي گولائي ۾ پشورنگ انداز ۾ رکيو ويو آهي ۽ منجهن نپولين جي حملي وقت جنگ جو نظارو چٽو آهي.

هن پينٽنگ کي امر بٽائن لاءِ ٻه حزا مڪيه آهن: هڪ ته هن ۾ نپولين خلاف دفاعي جنگ ۾ روسي قوم جي عزم ۽ استقلال جو

نقشو چٽيو ويو آهي، ۽ ٻيو ته هن پشورما ٽن شرطن اهو اندازو ٿئي ٿو، جن اوهان انهيءَ جنگ ۾ پڻا آهيو. اوهان ڪيترو به هوشيار ٿيو پر ان پيٽنگ ۾ اهڙي قسم جي پسپيڪڻو ۽ اونهائي آهي جو اوهان ان کي پيٽنگ سمجهي نه سگهندو.

هن عظيم پيٽنگ جي تاريخ جا ڪرائي هن ريت آهي ته ۱۸۱۲ع ۾ نيپولين روس تي حملو ڪيو ۽ وات ني نپ ڪجهه ڪسي گهر بهر ڪندو آيو نيپولين جي فوج ماسڪو جي انهيءَ هٿ پروڊيا جي ٽڪري تي اچي پئي جتي اڄ پشورما آهي، نيپولين کي ايتري پڪ هئي ته کيس اهو ٿيون ماسڪو جون چاهيون ملن. هن ڪتاب War and Peace ۾ پڙهيو هوندو تنهن کي ياد هوندو ته نيپولين هتان تي موٽيو ۽ ڪهڙي حالت ۾ موٽيو. روسي فوج هتي تمام بهادري سان انهي سر زمين جو دفاع ڪيو. نيپولين کي ڪيترو حائي نقصان ڪٺو ٻيو تنهن جو اندازو هن مان لڳائي سگهجي ٿو ته هن انهيءَ پروڊيا واري جنگ ۾ ۷۰۰ ميٽرن جو علائقو فتح ڪيو ته سندس ۷۰ هزار فوج ڪتب آئي جڏهن ته روس کسي ۲۸ هزار ماڻهو ڏيڻا پيا، انهيءَ وقت نيپولين بهي، اٺسوس جي حالت ۾ چيو ته ”جيڪڏهن مون ٿوريون ٻيون اهڙيون سوچون ڪيون ته آءٌ اڪيلو رهجي ويندس.“

روسي انهيءَ جنگ کي ۱۸۱۲-۱۸۱۳ (First Patriotic war) سڏين هيءَ عظيم پيٽنگ انهيءَ جي ياد ۾ ساڳي هٿ ڦاٽل آهي. هميشي طور پشورما انهيءَ پيٽنگ کي چيو ويندو آهي جنهن ۾ پيٽنگ ۾ ڪتب آيل آجيڪٽ ڪجهه اصلي حالت ۾ پيٽنگ جي ٻاهر رکجن ۽ پوءِ انهن کي پيٽنگ مان تمام ماهرانه طريقي ۾ مڪمل ڪري رکجن جو اندازو نه ٿئي ته ٻي ۾ فرق ڪهڙو آهي. روس ۾ لکين پشورما آهن پر هيءَ سڀ ۾ وڏو ۽ مشهور آهي.

اصل پيٽنگ کي ٽينڊن کان ۲۰ فٽ پري رکيو ويو آهي. ٽينڊن ۽ تصوير جي درميان واري انهيءَ جاءِ ۾ جنگي سامان، ڀڳل توپون، بندولون، ڊنل سپاهي، زخمي ۽ رندھ فوجي رکيل آهن ۽ پوءِ انهن کي تمام ماهرانه انداز ۾ پيٽنگ مان اهڙيءَ طرح ڪمال سان ملايو ويو آهي جو اها خبر نه پئجي سگهندي ته آجيڪٽ ختم ٿيو ۽ اصل

پينٽنگ ڪٿان ئي شروع ٿي. هن پينٽنگ کي عظيم مصور فرانسس رويال ٺاهيو جيڪو روس ۾ پيدا ٿيل فرانسيسي هو. هن انهن پنجن شاگردن سان ٻن سالن ۾ هن کي پيٽ ڪري راس ڪيو. ۽ خرچ جو ڪو ڪٽو ڪونه هو.

۱۸۹۰ع ۾ هيءَ پينٽنگ مڪمل ٿي. پرڻو ما جي صورت ۾ ۱۹۱۲ع ۾ ساڻهن کي ڏيکاري وڃي. انهيءَ کانپوءِ ٽيهن سالن تائين وري ان کي ٽڏي وانگيان ويڙهي رکي ڇڏيائون. بعد ۾ وري انهي کي پيلڪ لاءِ کوليو ويو ۽ اڄ به انهيءَ هنڌ تي موجود آهي. هن لاءِ هڪ وڏي ڪوهر وانگيان عمارت ٺاهي ويئي آهي. عمارت جي ٻاهران جنگ جي سورسي جنرل ڪنزول جو مجسمو آهي جنهن کي لاس جي حيثيت ۾ گهوڙي تي ڏيکاريو ويو آهي. ٿورو ئي پري ڪنزول جي اها جهوپڙي آهي جتي هن وڃي جنگ جي وقت حريلن سان صلاح ڪئي هئي.

اصل آيجيڪٽ ۽ پينٽنگ کي مڪمل ڪرڻ جو ڪمال هيءَ آهي ته هڪ هنڌ تياھ ٿيل روسي چوڪي ڏيکاري وڃي آهي جنهن جي هيٺ ڪڏ ۾ تياھ ٿيل توپون، منل ۽ رحمي سپاهي پيا آهن. پر ۾ اتي ڪڏ آهي جنهن ۾ بارود سان ڪارائيل ٻائي هڪ گولي سان اڏائيندڙ چنڊا ڏيکاريل آهن. اوهان ڏسندؤ ته اهو احساس نه ٿيندو ته ٻائي اصل آهي يا پينٽنگ. ٻيو ڪمال هي آهي ته جتان بهي ڏسو، اوهان روسي چوڪي تي ئي هوندؤ، ۽ باقي جنگ اوهان جي آڏو هوندي. ڏهن ٻارهن ميلن جي هن جنگ کي هن پينٽنگ ۾ جنهن انداز سان سمجهيو ويو آهي سو ٽن جو اعليٰ نمونو آهي. تنهن کي اوهان ڏسندي، ڪيترو به هوشيار ۽ حماس رکو، پاڻ کي پينٽنگ جي وجود جو احساس ڏياريو پر اوهان اهو تاثر ختم نه ڪري سگهندؤ ته اوهان جنگ ۾ حصدار آهيو. اوهان سمجهندؤ ته اوهان پاڻ توپ، گولن، ٻڌولن ۽ شملن ۾ گهيريل آهيو. اهو مصور جي سوچ جي بلندي ۽ انهيءَ کي عملي صورت ڏيڻ جو ڪمال آهي.

پٽورا جي هيٺين منزل تي رويال جون ٻيون پينٽنگس ۽ اسڪچ رکيل آهي. انهيءَ هيٺي حصي ۾ پشڪن جون تحريرون ڏيکاريل

آهي. پشورما، ايترو ته مڃول آهي جو ٽڪڙن جون هميشه قطارون لڳيون پيون هونديون آهن. نه فقط ٻاهريان سياح ٽڪڙ ايندا آهن پر خود سوويت ٻاشندا وڏي چاهه سان هجوم جي صورت ۾ ٽڪڙ ايندا آهن.

روس جو بيلي ۽ موسيقي

جنگ و جمل، ڏڪن ۽ ڏاکڻ، محنت ۽ جفاڪشي هن ڌرتيءَ جي رهواسين کي ٻاريو آهي تههڪري، هن سڪون حاصل ڪرڻ لاءِ موسيقي، رقص، سرڪس ۽ ٽانڪ جو سهارو ورتو آهي. هونئن به روسي رقص و موسيقي جا وڏا شيدائي آهن ۽ هنن وٽ قومي موسيقي ۽ لوڪ سنگيت جو وڏو ذخيرو آهي. هنن جا نقشا ۽ گيت ٻولين جي لحاظ آولي معي، اداسگي ۽ گهاڙپي ۾ هنن جي سراج جي عڪاسي ڪن ٿا.

هنن وٽ ڪنسرو ۽ جواخانا ٽين ٽي ڪونڊ ڪنسرو ۽ ايسوزمينٽ پارڪ مغرب جو تصور ضرور آهي پر سوويت سوسائٽيءَ ۾ جوا جو وجود ئي ڪونه ٿئي. مون کي ياد اچي رهيو هو ته پنهنجي برطانيه واري قيام دوران ڏٺو هو ته برطانوي ٻاشندن ۾ ڳالهه ڳالهه ۾ شرط لڳندي هئي. پوءِ محسوس ڪيس ته انهيءَ ۾ سندن هر ڪم جوا وانگيان رهيو آهي. ڪهڙي ڪهڙيءَ ۾ سٽي ۽ شرطن لڳائڻ لاءِ پيشنگ آلسون، مرڪري حص ۾ ڪنسروز ۽ ايسوزمينٽ پارڪ گهڙا

ٻيا قرن، شينهن ٻيا گهمن ۽ ڊاءُ لڳايو. لالچ ۾ هرڪو پهچي پونجي هڪڙي ڪيو وڃي. اسان وٽ ميلن ملاڪڙن ۾ به اها بدعت پري طرح اچي ويئي آهي. وڏي وارا، موٽلي وارا، بندي وارا، چرخي وارا، اسڪل ڪيم جي آڙ ۾ اڀو جهه ڳوٺاڻن کي ٺڳيو وڃن. گهڻي ڪپ به هن جا مائٽاري نه ٻولس حيدر به. وري وڏيرا به انهن جا سرپرست. مڙيوئي هر طرح ڦريو وري به ڳوٺاڻو.

هن وٽ انهيءَ جي پدران وندرگهون، وڏا باغ باغچا، وڏيون ۽ ڏندين آڱريون ڏياريندڙ سرڪس ۽ وڏا ٽيٽر ٿي. روسي ٻيلي ۽ آهرا پوري دنيا ۾ مشهور آهن. ٻيلي نه ٺهر آهي. هوش نه رکڻ ۽ موسيقي کي ڪنهن به ٻولي جي ضرورت ناهي. موسيقي پاڻ ڪندڙ ٻولي آهي پر ٻيلي ۾ خاص ڪري ڪچن جي ڪجهڙن ناهي. اک جو هڪ اشارو هزار داستان بيان ڪري ويندو. جس جي هر حرڪت ڪتاب ٻڌائي ويندي. جيڪڏهن فنڪار ڪي نفرت جو اظهار ڪرڻو آهي ته ٽنڊو ڪي اهو ٿاڻو وٺڻ ۾ هڪ گهڙيءَ کان وڌيڪ وقت نه لڳندو. آئين آهي انهن فنڪارن کي، هن جي محنت هن ٿي ڪي بلندن ٺاهين بهڄايو آهي.

موسيقي جي شاگرد هنن ڪري روسي موسيقي جو اڀياس ڪيو. ڊار تنهن ڪري انجو گواڙيٽو، روسي سنگيت ۽ رقص جا نمونا ساهيل هئا. اسٽلگرندبر سترو ۽ جڳ مشهور موسيقار جيڪو موسيقي جون ڏنل پنهنجي ڪمن ۾ ويٺل هيو. اڙيڪ ۽ تاحڪ موسيقي ته اسان جي پنهنجي ئي لڳي. هنن ٻنهي علائقن سان اسان جا لاڳاپا پراڻا آهن. بهرحال. مون روسي ٻيلي ڏسڻ جي تما ٻئي ڪٿي.

لاهور واري ڳالهه ته ”جس ني لاهور نهين ويڪي او هيائي هي“ مون پنهنجن ٻن ساٿين کي چيو ته روسي ٻيلي نه ڏٺو معنيٰ روس گهڻو ئي ڪونه. هن به هائوڪار ڪئي ۽ ٽسڻ لاءِ اسان کي هڪ ڏينهن اڳ پڪڳ ڪرائڻي پئي.

ٻيو ٻيلي هال ماسڪو جي هاڪي اسٽيڊيم کان ٿورو پري آهي. لا اسٽائيل جو هال آهي جنهن ۾ داخلا جا ٻه ڊزن کن دروازا

آهي. هال جي خالي سھن وٽ، فنڪارن جي آمد لاءِ رستو ۽ گرھن روم آهي. فنڪارن جي مڏاهري لاءِ وچ ۾ مستطيل هڪ خاص جاءِ ڇڏيل آهي. اسٽيڊيم وانگر، وهڻ جو انتظام آهي، جيئن هر ٽيندڙ تمام سولائي سان هر فنڪار جي چرپر کي ٻارڪاوت جي ڏسي سگهي. هڪ ئي وقت ويهه هزار کن ماڻهن جي ويهڻ جي گنجائش آهي. ماڻهن جي شوق جو هي حال جو مشڪل سان کڻي اٻڪڙ ٻيڪڙ جايون خالي، نه ته سڀ ڪڇاڪڇ ڀريل. مون اهڙو هال اڳي به ٻي ڀيري هي ٽيليويزن اسٽيشن تي ڏٺو هو جتي جي ڇت ٽرائس سان ڀري پئي هئي. هن ٻيلي هال ۾ به ڇت ٽرائس ۽ روشن سان ڀري پئي هئي، جن کي مختلف وقت تي روشن لاءِ ڪتب آندو ويٺو آهي.

ٻيلي جي لاءِ موسيقي پيش ڪندڙ آرڪسٽرا ٽيندڙن جي هڪ حصي ۾ موجود هو. آرڪسٽرا جو ڪيڊڪٽر، هر آئٽر کان اڳ روسي ۽ سڀا لاءِ انگريزي ۾ امانوسٽ ڪندو آهي.

مٿي سٺي ٻولي ۾، ٻيلي ڪنهن به ڪهاڻي جي ڪهاڻي صورت ٿيندو آهي جنهن جو اظهار ڪو رقاص بهجن اشارن سان ٽيندڙن تائين منتقل ڪندو آهي. ائين ڪڏي چئجي ته موسيقي ڪهاڻي جو تصوراتي نقشو آهي جتي ايتار رقاص بهنجي خوبصورت ادائين سان ڪري ٿو. تن ڏينهن ۾ سوويت يونين جا ٻه عظيم فنڪار تروٽسڪ ۽ برونسڪايا يورپي ملڪن جي دوري تان واپس آيا هئا ۽ اسان خوش نصيب هئاسن جو هو انهيءَ شو ۾ پهريون گھرو حصو وٺي رهيا هئا.

ڇيڪووسڪي، ٻيلي موسيقي جو اڳواڻ آهي. ائين ڪڏي چئجي ته روسي موسيقي، ڇيڪووسڪي جو ٻيو نالو آهي ته ٻيڄا نه ٿيندو. هن روسي موسيقي کي جيڪي ڪجهه ڏٺو، تنهن جو ٿورو ڪو لاهي ڪڍندا يا نه. البت هن سدس مالي پويان هڪ عجائب گھر ۽ لس گراڊ جتي هو ويهي سبق ڏيندو هو ان جاءِ کي محفوظ رکيو آهي.

اسان واري ٻيلي ۾ سندس مشهور ڪمپوزيشن ”سوان ليڪ“

پيش ٿيڻي هئي ۽ اها ٽروٽيڪ ۽ بروزهڪاڻيا پيش ڪئي، جيڪي هن موسيقار جي ڪمپوزيشن جي اهڙا ڪرڻ ۾ ڊرڪ آهن. اٽائونسمنٽ، اوندهه ۽ پوءِ آرڪ لٽيمس مان رنگي ۽ سفيد اسپاٽ لائينس شروع ٿيون. فنڪار ميدان تي آيا، موسيقي، ڪهاڻي جي ٿيڻ پيش ڪئي ۽ فنڪارن ڪمال خوبي سان انهيءَ جي وضاحت ٿي ڪئي. اسپاٽ ۽ فلڊ لائينس انهن جي حسن ۾ وڌيڪ رنگ ٿي پيو. ائين ٿي محسوس ٿيو جهڙوڪ فنڪار، لفظ ۾ ٻيا ڪنهن رڪاوٽ جي هئا جي ڪلهن تي اڏامندا ٿي ويا. ترڪڻي نوش تي هن جي ٻيرون ۽ پنهجي ڄرڻ تي قدرت ٿي، مون پاڻ کي تصورات جي اسوڪي ڏيا ۾ ساڪت ڏٺو. مجال آهي جو هڪ سرتي جو لرق پوي، مون کي هڪ آهي ته اندر سڀا انهيءَ کان بهتر نه هوندي.

مون کي اڳي ڪنڪ ٽن جو موقعو مليو آهي ۽ انهيءَ جو بنيادي فلسفو ساڳيو آهي پر اسان انهيءَ کي جادو ۽ حديد لائون مطابق بدلائي نه سگهيا آهيون. ٻيلي ۾ هن اهڙو واڌارو آندو آهي جو اوهان محسوس ڪري سگهندؤ ته فنڪار ڇا ٿو چئي. ٿو ڳالهائي ته مڙهي خير آهي هن جا اشارا سڀني کان وڏي زبان آهي. ڪڏهن ڪڏهن ۱۲-۱۲ فنڪار ڪڏ ٿي آيا. هن ۾ ايڏي هڪر آهڪي هئي جو شايد ڪمپيوٽر به اهڙي آلي نه سگهي. بعد ۾ پتو پيو ته اهي سورا فنڪار شولي آهن. پونهجي پڙهائي ڪانسوا، جيڪي هن شوق ۾ اچن ڇاهين، انهن کي تربيت ملندي. اڳتي هلي، جيڪڏهن هو ڪمال حاصل ڪري سگهن ته هن کي پروفيشن سٺي سگهي ٿو. سوريٽ يونين جا مشهور فنڪار ٽروٽيڪ ۽ بروزهڪاڻيا شولي هئا ۽ بعد ۾ اهو ڪمال حاصل ڪيائون جو اڄ يورپ وارا به هنن لاءِ سڪن ٿا. هنن بعد ۾ شادي به ڪري ڇڏي.

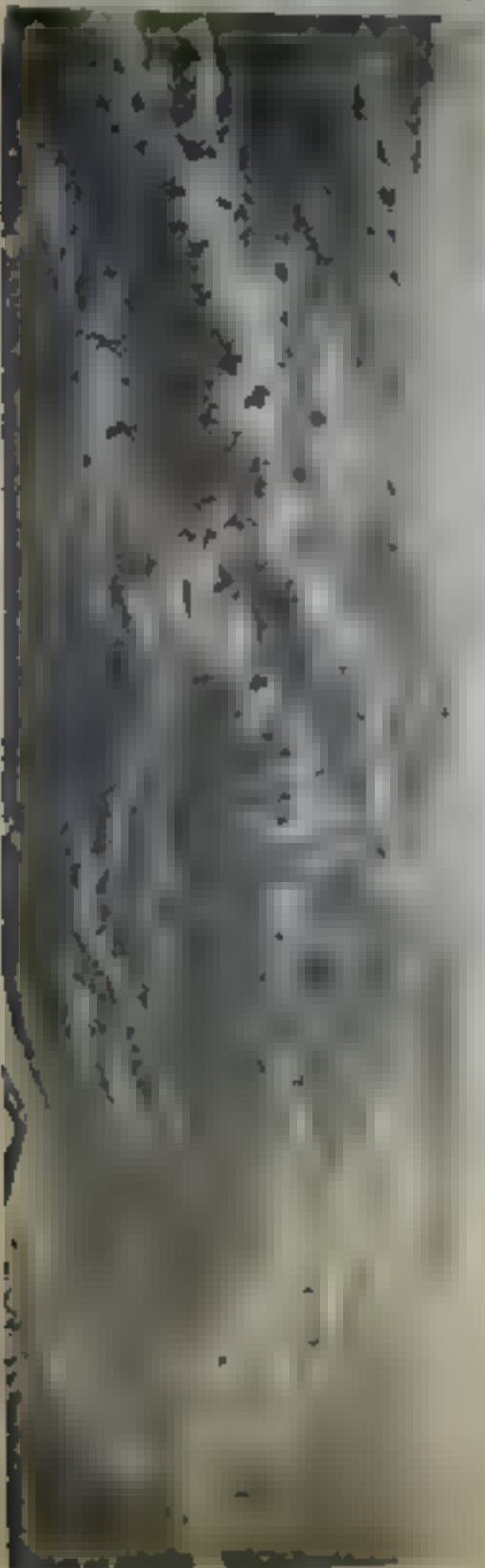
هن جو ڪمال ٿي داد ڏيڻ ڪيان رهيو به هتي ٿيو پر داد ڏجي نه ڪئي ڪئي. هر ڪهڙي نئون انداز ٺهيو ٿي، جيڪو وسڪي جون ڏنڻون ته ٻڌيون هيون، اڄ انهن جي صلي اهڙا ڏسڻ جو موقعو مليو هو.

مردودہ می بادشاہی۔

طبع

عظیم بیسنگ ہو

کے حصہ آہی۔

منظر

مون ليکڪ ڪانسواءِ انيڪ ٻيس فنڪارن جهڙو وسڪي ۽ ايلگريڊرستانوڪ جي ڪمپوزيشن تي ٻڌل ٻيلي پيش ڪيا. هن جي محنت تمام لاجواب هئي. هن جي قلبن، هٿن، پيرن ۽ جسم جي ٻين حصن جي چرپر ۾ ايتري هر آهنگي هئي چئڪ هڪ هڪ ڪهڙي ماڻهه هنن حسن جسمن جون حسن موومينٽس ٻيلي جي ٿيم کي تمام حسن نموني آڀاري ويون هيون.

شو ڪل ساڍا ۴ ڪلاڪ هيو. هر آئيم ڪاٺيوءَ تماثيلن تمام گهڻو داد ڏيندا هئا. ڪي ته اهڙا آئيم ٿيندا هئا جو تماثيل ۱۰-۱۰ ميٽر تائين وڌندا رهندا هئا. اتي ايتري تعجب جي معي هيءَ ٿيندي آهي ته اهي فنڪار وري اچن ۽ اچي ڪجهه وڌيڪ ڏسندڙن کي محفوظ ڪن ۽ انهيءَ تعجب جو شڪر ڪيو ادا ڪن. پاڻ واري مظاهرن ۾ سٽون، رڙيون، سورا ۽ ونس جون، نهن چاهئي، وارا آواز سڀ ڪڍي ڳرڻ وارو غوغاءُ ٻڌا ڪري وڃندا آهن. انهيءَ ۾ فنڪار ڇا سمجهي ته کيس تعجب ملي رهيو آهي يا ماڻهو نٿا چاهين. جيڪڏهن ڪو آئيم نه وڌندو تڏهن به خاموشي سان ٻڌندا ۽ وقت گذاريندا. انهن نه ته اڌ ۾ وڏي رڙيون شروع ڪندا.

مون کي ياد آهي ته ڪراچيءَ جي خيام ٿيٽر ۾ استاد ٻڙي غلام علي خان پرفارمنس ڏنو ته کيس انڊيا ۽ تانانا لڳا هئا. اها ئي ڳالهه آهي ته مرڻ ڪاٺيوءَ وريون ملهائينداسين. هنري نه قدر ڪيو ته مٿي جي مٿي به ڪم نٿي اچي. هڪ نه هزارين مثال ملندا. مائين مرنا، ٻيو ٻيلوان ڳاتا آهي سڀ انهيءَ نافذري جو شڪار رهيا. مغربي دنيا به انهيءَ کان بچيل ناهي. جڏهن ايڊگر ايلن پو جهڙا ليکڪ سڪن ٽڪرن ڪاٺيندا هئا، يا مشهور لوڪ سگيت جو ساهر ٻيلا ٻارڻڪ محرومي جي زندگي گذاري ۽ مرڻ ڪاٺيوءَ اهو سڀ حاصل ڪيو جهن کان زندگي کيس انڪار ڪري ڇڏيو هو.

اڄ ڪلهه سڃاڻي جي دؤر ۾ باشعور قومون بهجن فنڪارن جو قدر ڪن ٿا. هن دؤر ۾ ته نافذري نه هئڻ گهرجي. اهو احساس مون کي تڏهن ٿيو جڏهن تڙين جي گونج حشر ٿي نٿي ٿي جيستائين اهي فنڪار وري نڪرن. تروٽڪ ۽ پروڙ سڪايا جي ڀري ته ايتري

تجربن ماني جو هن جوڙي کي به گهرا نڪري وري خوبصورت انداز ڏيکاري ورتو پورو فنڪارن جي نجي زندگي ايتري سڪي آهي جو هن کي فن کانسواءِ ٻي ڪنهن ڳالهه جو فڪر ناهي.

رقص کانسواءِ سرڪس سوويت زندگي ۾ وڏو ڪردار ادا ڪري ٿو. هن انهيءَ ۾ ايڏو ڪمال حاصل ڪيو آهي جو شايد ئي ڪنهن قوم ڪيو هوندو. مون کي ياد آهي ته ۱۲-۱۳ سال اڳ روسي سرڪس جي نالي هڪ فلم آئي هئي جيڪا روسي زبان ۾ ۲ ڪلاڪن جي مڪمل لچر فلم ٿي لڳي. ٽن سال ڪمال ٿي لڳو. مون کي سرڪس ٽن جو موقعو مليو هئو. پر رش ايتري هئي جو اسانجي قيام واري سموري عرصي دوران اها هڪ ٽيل هئي. انهيءَ جو هڪ ڪارٽن هي به هو ته ونگيش ملهائڻ لاءِ وڏي تعداد ۾ سياح به آيا ها جن هي ٽريول ايجنسن اڳواٽ ئي بڪڪ ڪرائي ڇڏي هئي.

ماسڪو ۾ ٻي گهمڻ جي جاءِ، ماسڪو ۾ مستقبل لڳل نمائش آهي. هن کي سڏين ”انقلاب جي ڪاميابين جي نمائش“. سوويت هوم انقلاب ڪاميو، مختلف شعبن ۾ ترقي ڪئي آهي؛ هيءَ نمائش انهن ڪاميابين ۽ ڪامرالن جو سونو آهي. هن جو مقصد ٻاهرين ۽ پنهنجي هوم کي انهن ڪارنامن کان آگاه ڪرڻ آهي. نمائش هڪ وڏي باغچي ۾ آهي جيڪو پنهنجي راڻي باغ کان پڻو اڍائون ٿيندو. انهن اکرن ۽ چارٽن ذريعي سڄهائڻ لاءِ هڪ وڏو هال منجهس آهي. جڏهن ته باقي ميدانن کي استعمال ڪيو ويو آهي.

هن ۾ سٺي سڳي ڪانوئي، ٽريڪٽرن، ريل گاڏين سڀني جو هڪ هڪ نمونو رکيل آهي. ووستوڪ راکيٽ جنهن سان فضا ۾ راکيٽ چوڙيو ويو هو اهو به رکيو ويو آهي. هڪ حيرتو جاڳندو هوائي جهاز هلندڙ ريل جي اسٽاپ ڪجهه اصلي رکيا ويا آهن. انهن تي لڳو چٽڪ جيڪب آباد جي گهوڙن واري ميڊي کي ٿوري وڏي پيماني تي لڳايو ويو هجي. وچ ۾ هڪ نيڙي ڍنڍ آهي جنهن کان پورو فائدو وٺندي، ساهن جي سر سهائي لاءِ نيڙيون پڙهيون رکيون ويون آهن.

ننڍيون بسون سياحن کي گهمائڻ لاءِ موجود، نه. سويٽس وٺڻ لاءِ ننڍا دڪان موجود، جيئن ڪلفٽن ۾ مين ۽ موٽين جا هاروڪنڊڙ لڳايو ويٺا آهن. ماڻهن جي ٻيهر ٻيهاڻ.

سچ پچ ته هيءَ نمائش سوويت عوام جي گذريل ۵۰ سالن واري جدوجهد واري دؤر جي بخوبي ڄاڻي ڪري ٿي.

سوويت عورتون ۽ گهر

سنڌيءَ ۾ چوندا آهن ته زال ذات جو عقل هوندو آهي ڪا به ڪڙي ۾، يا وري هڪو صفا نڪم و مرد هوندو آهي ته ان کي سڻو ڏيندا آهن ته توکان ته چوڪري چڱي، يا هي ته ”زال“ ٿلوار ۽ گهوڙو سدائين ران سان هجي.“ اڃا به اڳتي ته رن، زڙ ۽ زمين سدائين مڙس ماريا آهن، اسريڪي ته مورچو اڳتي وڌي ويا جو صعانت جي علم ۾ خبر جي وصف هن ريت بيان ڪيائون: ”مورت، زڙ ۽ غلط ڪساري خبر آهي“ اهي بهانڪا ۽ وصفون پنهنجي جاءِ تي هر سوويت عورتون سوويت معاشري ۾ عورت جو ڪردار ڏسي اهي ڳالهون غلط محسوس ٿين ٿيون سوويت عورت جي حيثيت ۽ ڪم پوري دنيا جي عورتن کان ڏار آهي.

پهرين عجب ڳالهه آهي ته سوويت يونين ۾ عورتون مردن کان وڌيڪ آهن. ۲۵ ڪروڙ آبادي مان ۱۴ ڪروڙ عورتون ۽ ۱۱ ڪروڙ کان ڪجهه وڌيڪ مرد آهن. اهو هن ڪري، ته گذريل ٻن صدين

کان هتي جي عوام وڏيون حڪيون ڏٺيون آهن انهيءَ حد تائين جو انقلاب ڪاپوءَ به هن کي رحمت پسندي ۽ سرمايدارانه نظام جي حامين سان وڙهندي، مرد گهڻي پاڻي ڪم آيا. صرف ٻئي جنگ عظيم ۾ سوويت يونين جا ٻه ڪروڙ ماڻهو مري ويا جڏهن ته باقي دنيا جا ۳ ڪروڙ ماڻهو متاثر ٿيا.

ٻي جنگ عظيم جي ۲ سالن جي جنگ ۾ نه صرف مرد ڪندا ويا پر نسل جي الزام به نه ٿي. نتيجو هي ٿيو ته ٻي جنگ کان پوءِ ٻارن جي پيداوار تيز ٿي وئي ۽ خانداني رٿابندي ڪرڻ جي ڪا ضرورت نه پئي. اڄ به حڪومت جي طرفان رٿابندي ناهي پر وڌندڙ اقتصادي ضرورتن ڪري، خاندان پاڻ مرادو پنهنجو ڪٽنب ٻن يا ٽن ٻارن تي مشتمل رکڻ گهري ٿو. پاڪستان يا هندستان وانگيان ناهي ته هڪ طرف حڪومت خانداني رٿابندي جي لائين جي ضرورت جو وڻي پرچار ڪندو ته ماڻهو وري ڏنڊا ڪيو خانداني رٿابندي وارن ڪارڪنن کي ڦريو اچي، هي ”قدرت جي گجهه ۾ هٿ وجهڻ جي برابر آهي.“ مون کي ياد آهي ته برطانيه ۾ ان وقت پڻ سوشلسٽ چرچ ۽ رومن ڪنٽرولس انهيءَ کي خدا جي حڪم خلاف قرار ڏنو هو. سوشلسٽ چرچ وارا ته باقاعده تحريڪون هلائيندا هئا، گهڻو پوءِ پوپ پال خانداني رٿابندي جي حمايت ۾ بيان ڏنو هو ته ”هڪئي پٽ کي هر دنيا ۾ آڻڻ گناهه آهي.“

خير، عورتن جي واڌ ڪري، هر شعبي ۾ عورتون ڪم ڪرڻ، مردن سان گڏ ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي، دڪانن ۾، هٿس ۾، جهازن ريلن ۾، ڪارخانن سڀني هٿن عورتون مردن سان برابر ڪم ڪرڻ، ٻئي جي حيثيت ماڳي. اهو تصور ڪونهي ته عورت جي ڪڙيءَ ۾ عقل آهي تنهن ڪري ان کي اهميت ۽ ديمداري وارو ڪم نه ڏئي. ڪن هٿن تي ته عورتون، مردن کان وڌيڪ ديمداري سان ڪم ڪن. اڄ ۾ عورت جو ساڳيو مقام آهي عورت جي انهيءَ حق کي سوويت آئين ۾ تحفظ ڏنل آهي. هن وقت مرد ۽ عورت ڪا ڌار شيءِ ناهي. هن وقت اهم انسان آهي. تنهنڪري نوڪري، ڪم، پگهار ۽ اهميت ساڳي مرد واري ملندي. پاڻ وٽس وارا ڏينهن دوران هن کي ۳ مهيا پگهار سان موڪل ملندي.

مغرب ۾ ته هنن عورت جي صف بازگ هئڻ ڪري، جاسوسي جي حد تائين به ڪم ورتو، جنهن ته اسان وٽ عورت کي چوڊيواري تائين محدود رکيو ويو يا پرهن جي اوت ۾ قدرت جي هن حسين تخليق کي لڪايو ويو. عورت جي باري ۾ سوويت معاشري ۽ اسان جي معاشري درميان تصور جي هڪجهڙائي هن جي سونهن آهي. لها حاجت هو به تسليم ڪن ٿا. هن جي شاعرن به عورت جي مڪڙي کي پنهنجي رنگ ۾ پريو آهي ته اسان جي شاعرن ته دنگ ڪري ڇڏيو آهي.

سوويت يونين جي اقتصادي نظام موجب عورت کي مرد سان گڏ ڪم ڪرڻو پئي ٿو، ابي صورت ۾ گهر جو ڪاڏو چڱي طرح هلي نه سگهندو. هونئن به عورت گهر ۾ ويهي ڪري ڇا؟ اسان جي عورتن وانگيان عورتن گهر جي سونهن يا صرف ٻارن پيدا ڪرڻ ۽ نٿائڻ جي مشين نه آهن. تنهن هوندي به گهريلو زندگي ۾ اسان ۽ هنن جي ۽ ڪشري ۾ ڪهڙي حد تائين هڪجهڙائي آهي. مثال طور اسان وٽ منهن ۽ سڀ جو جهيڙو امانس کان هلندو اچي، پت زال جي ڳالهه سمجهندو ته مائٽس ڪيس زن بريد ٿيندي ۽ نه ڪي چوندي ته غير باهي ته پئس تي ڪهڙا تعويذ ڪيا اٿس. يا وري سڀ اها توقع رکندي ته گهر جو سورو ڪم ڪار بهن ڪندي. نهن وري سڀ تي ظالم هئڻ جو الزام لڳائيندي، ٺاڻ ۽ پاڇا پون ڪڏهن نه ٺهن، ويندي سٺن پڙهيل ڪڙهيل خاندان ۾ به اهو جذباتي جهيڙو هلندو اچي. هتي اڃا ساڳيو جهيڙو، ساڳي انداز ۾ موجود ساڳيا ڪردار ساڳيون ڳالهيون، ساڳيا الزام صرف ٻوليءَ جو فرق.

اسان کي ”پورت انسا“ يا ”ورڪنگ وومن“ جي نالي هٿيار اخبار جي دعوت تي سٺن اخباري آفيس ۾ گهڻن ويا هئاسين. اخبار جي ايڊيٽر پنجاهي کن سالن جي هئي، محترم ۽ سوويت جي معاشري توڻي هنن معاملن تي سٺي ڄاڻ رکندڙ، جوان همت، هن کان جڏهن پڇيڻ ته ”اوهان جي گهر ۾ به ڪو اهڙو جهيڙو آهي.“ ته وريالائبر ”آءُ ڇاڪاڻ ته پنهنجي اخبار ۾ اهي مسئلا حل ڪندي رهندي آهيان، تنهنڪري آءُ انهيءَ مسئلي کي پڙهي منهن ڏيندي. آهيان. بالي مسئلو پهچي جاءِ تي ضرور موجود آهي.“

هڪڙي زال ۽ من پٽي ملازمت ڪنديون هونديون ته پوءِ هڪڪاري جهڙو وڌيڪه. وڌ بچاءُ، گهر جي صفائي، ٻيو ڪم ڪار ٿيو ته ساڳيا پٺ وارا طعا. انهيءَ ڪري هر جوڙو ڪوشش ڪندو آهي ته اولاد جي شادي ٿئي ته ڌار ڪري ڇڏجي. سنڌن برصبي، وڃي ڪش به گذارين. اسان وٽ ته اڃا روايتي گهر موجود آهن. جتي شادي ڪندو به پٽ فرمايو ڌار اولاد ۽ نهين سگهڙ عورت هو سال بنهون رهنديون آهن.

رپواسا جي ايڊيٽر سان سوويت عورت جي ڪردار پر معاشي ۽ گهريلو زندگي تي خاصو بحث مباحثو ٿيو. جنهن سان ڪئين نئون ڳالهون معلوم ٿيون. اسان کي پٽاهه ويو ته ڪم جي وڌندڙ نوعيت ۽ وڌيڪ آزادي ملڻ ڪري، هاڻي شادي ٿيندو هونديون خود اهو سوچي رهيون آهن.

ته اهو ته ٺهيو پر وڌ بچاءُ جي ڪم ۾ به، مرد عورت سان اڌو اڌ ڪم ڪرائي. اهڙا ڪئين خطا "ورڪنگ وومن" ۽ ٻين اخبارن ۾ ڇپيا رهندا آهن. اسان وٽ ته اڃان جوڳيون ۽ حرم خانا موجود آهن. جتان عورت جو نڪرڻ محال آهي. سرنديءَ وارا ته گهر جوڳريائون رکي ڪنديون آهن پر مسڪين ۾ مسڪين ماڻهو به بهنجي زال سان گهر جي ڪم ۾ به هٿ نه وٺيائيندا. پاڻ ماڻهيءَ ۾ ٿوري دير ٿي ته ڪرڙ خان زال تي آڪڙيو ايندو. جنهن ۾ اڪثر اگر ٿيجا نڪرندا.

شاديءَ جو مسئلو، سوويت يونين ۾ ڪو ڏکيو مسئلو ناهي. اسان وٽ ته ماڻهن جي مرضي سان شاديءَ جو رواج هڪن صدين کان هلندو اچي. پوءِ چاهي ان ۾ زال مڙس هڪٻئي جي مزاج کي پسند ڪندا هجن يا نه، يا وري عمر ۾ وري ڊڪٽيٽرا هجن يا نه. هزارين اهڙين بي جوڙ شادين جي ڪري گهر اجڙ ٿي ويا هوندا. اهڙا ڪئين واقعا ملندا جو ۶۰ سالن جي پوڙهي سان ۷۰ سالن جي نوجوان ڇوڪري پرنائڻ سان حياتي زهر ٿي هوندي ماڻهن کي ڇا آهي. هنن ته سوچيو ته مڙس زميندار هئڻ ڪري، ڇوڪريءَ سکي گذاريندي، پر اها سنڌن ڀل آهي.

ننڍي عمر ۾ شادي به اسان وٽ ڪا گهٽ هاجيڪار ثابت

نه ٿي آهي. ڪي ته مورچو پٽ لکي ڏيندا آهن، پوءِ نتيجو ڇا به نڪري. ٻڌي ٿي سڱن به هميشه خطرناڪ نتيجا ڪڍيا هوندا. هڪ ڌڻ هڪ ٻانهن کي وهاري ڇڏيو ته پوءِ وٽن ڪورٽون پيٽندا يا وري ڪندا. ڪن چوڪرين جي شادي وري ڏاج ڪري ڪونه ٿئي.

هن تي ائين ناهي. چوڪريون وڌيڪ ۽ پڙهيل ڪڙهيل هئڻ ڪري مسئلو گهڻو سولو آهي. عورتون زندگي جي هر شعبي ۾ موجود هئڻ ڪري، هڪ لهر جي آزاد ۽ مڪمل سوانح ٺهي ويئي آهي. مرد گهڻو ڪري، چوڪري ڏسي، ٻه چار ڏينهن گذاري هڪهڪي کان واقف ٿين. ليدلو ڪري صرف ماڻهن کي آگاهه ڪن. نه ڏاج، نه رهر، شادي محل ۾ ويو، شادي ٿي ويئي. ڪا گهڻي ڪهل ڪهلاڻ نه ٿئي. ماڻڻ مڃڻ ته مڃين، پرتا رڳو ڪي. ائين ڪونه ٿئي ته هو راضي به هجن ته پٽ پوت ڪي نه ٿئي، ۽ راج نه ڦري.

گهر ٺاهڻ ۾ ٻئي برابر حصو وٺڻ. عورت پنهنجو سامان آڻي ۽ مرد پنهنجو. گهريلو اتصال جو سامان به گڏ وٺڻ. ڏسندي ڏسندي هڪ سڪي گهر ٺهيو وڃي.

جتي به ٺڪر هوندا، ضرور ٺڪڪندا. زال ۽ مڙس ٻنهي جا ٺڪرار اتي به ساڳي انداز ۾ هليا اچن، جيئن اسان وٽ. پوءِ ڪڏهن ٺهيو وڃي ۽ ڪڏهن گهڻو اڳتي نڪريو وڃي، پر گهڻو ڪري ٻئي ڌرين ڪوشش ڪنديون آهن ته هڪهڪي جي ڪلهن تي ٺهي وڃي بنيادي طرح انسان هئڻ ڪري، هن جون هڪهڪي تي ميارون به ساڳيون، پر پاڻ واري مرد کي ڪاوڙ مڙهي گهڻي ٿئي. ٿوري دير ۾ ڪاوڙ نڪر ٿي، اڃا به شڪ وڌي ويو ته ڪهاڙيءَ سان به اٿس پوءِ جيستائين سچ ثابت ٿئي. ائين به ٿيو آهي ته غلط فهمي جي بنياد تي خاندان اهاڙ ٿي ويا هجن. جيتوڻيڪ اسان وٽ اها احازت به آهي مڙس کي زال نه وٺي يا زال کي مڙس نه وٺي ته ملائي حاصل ڪري پنهنجي مرضي سان گذاري سگهن ٿا.

روسي معاشري ۾ اول ته اهڙي نوبت ڪانه ايندي. پر جيڪڏهن اختلاف پيدا ٿيو ۽ ٺاهه ممڪن ناهي ته علاني

جي ڪائونسل جنهن کي علائقي اختيارات ٿين، سا پهريائين ٺاهه
گرائڻ جي ڪوشش ڪندي. پر جيڪڏهن ڪا وٺي نه ملي ته
پوءِ طلاق، طلاق ۾ به گهڻي چڱو چڪاڻ ڪانه ٿئي. سال ملڪيت
۾ اڌواڻ، سواءِ ذاتي استعمال جي شين جي. ڇا جي حق مهڻ،
ڇا جي لکپڙهه، هرڪو وڃي سگهي ٿي. زال جي مرضي ته وڃي
بي شادي ڪري ۽ مڙس کي به اجازت ته وڃي ڪا ٻي موٽي
پسند ڪري.

جيڪڏهن هس کي ٻار صبر آهن ته ڪورٽ ٻار جي عمر
مي لاءِ ڪان، ٻار جي حق ۾ فيصلو ڏيندي. جيڪڏهن ٻار صبر
آهي ته هن کي ماءُ وٽ رهڻ جي لاءِ موڪليو ويندو ۽ مڙس کي
ٻهجي ڪمائي جو چوٿون حصو ٻارن جي خرچ لاءِ ڏيڻو پوندو،
جيستائين ٻار ٻهجي ٻارن تي ٻهي. جيڪڏهن ٻار مرضي ظاهر ڪرڻ
جهڙو آهي ۽ ٻيءَ سان وڃڻ گهري ٿو ته وري ماءُ کي ٻهجي
ڪمائي جو ۲۵ سيڪڙو ٻار جي پرورش لاءِ ڏيڻو پوندو.

سوويت زندگي ۾ هڪ سٺي ڳالهه هيءَ نظر آئي، جيڪا
ٻهجي معاشري وانگيان بلڪل ساڳي آهي. اها آهي ته جڏهن ماءُ
ٻيءَ پوڙها ٿي ويندا آهن ته اولاد کي هنن جي سار سنڀال ۽ خدمت
ڇاڪري ڪرڻي پوندي آهي. اڄ ڪلهه جي اولهه يورپي يا
فريبڪي معاشري وانگيان ماهي ته ماءُ ٻيءَ پوڙها ٿي ويا ته ڪن
ڪوبه نه ٻهي. يا هيءُ ته ماءُ ٻيءَ ڪا نصيحت ڪري ته کيس
”اسي مت ڪسي“ چئي سندن ڳالهه نه مڃجي. پر روايتي مشرقي
اقدار ۾، والدين جي پوڙهو ٿي وڃڻ تي، جيتوڻيڪ حڪومت
ڪن چڱو خاصو گڏارو الاتونس ڏيندي آهي، پر اولاد جو هيءُ فرض
آهي ته ماءُ ٻيءَ جي سار سنڀال ٺهن. جيڪڏهن ڪو نافرمان اولاد
آئين ٿيو ڪري ته قانون تحرڪ ۾ ايندو ۽ ڪورٽ اولاد کي مجبور
ڪندي ته هو والدين جا حق ادا ڪري. ٻي ڪن دنيا ۾ اهڙو
قانون ناهي سان وٽ ته آئين ڪرڻ اخلاقي ٻڌڻ آهي ته جڏهن
مائٽن جي، تاتي وڏو ڪيو آهي، تڏهن پريءَ ۾ هن جي ڇاڪري
ڪرڻ ضروري آهي.

جنسي زندگي، عورت ۽ مرد جي زندگي جو لازمي جزو آهي.

هوءَ چاهي ڪهڙو به معاشرو ۽ ڪهڙي دور جو به هجي، انهيءَ انساني جبلت کي روڪي نٿو سگهجي، ۽ انسان ڪڏهن ڪڏهن انهيءَ هٿان ايندو مجبور ٿيو وڃي جو انهيءَ جا افسوساڪه نتيجا به مڪرن ٿا. اسان جي معاشري ۾ خود اهمڙين خبرون شايع ٿينديون رهنديون آهن ته ٽن ٽن تازو ڄاول ٻار لڌو جيڪو ڪنهن ڪواري ماءُ پهچي گناهه لکائڻ خاطر ڦٽي ڪيو. يا وري انگش ناول سلونج جو والمو، هڪ غلطي ڪري، ڪنهن زندگين کي نهوڙي ٿو. يورپ ۽ آمريڪا جي اسپتالن ۾ ٻارن ڪهڙائڻ جي رورس وڌندڙ تعداد سان ڪواري ماڻهن جي تعداد جو اندازو ڪري سگهجي ٿو. مشهور هالي ووڊ جي اداڪاره شيرن ٽيٽ جو افسوساڪه قتل، انهيءَ ڪواري ماءُ سمن تي ڪيو هو.

اهڙي معاشري ۾، ڪواري ماءُ جي ڪا حيثيت نٿي رهي. هن کي معاشري ۾ گهٽ عورت ۽ گناهه ڪار تسليم ڪيو وڃي ٿو. اسان جي معاشري ۾ ته اها عورت منهن ڏيکارڻ جي لائق نٿي رهي. جيڪڏهن هن کان غلطي ٿي ته هو ان کي لکائڻ جي ڪوشش ڪندي جنهن ۾ فوري شادي شامل آهي. جيڪڏهن هو غلطي لکائي نه سگهي ته پوءِ سڄي ڄمار ڪاناري لکبي. جيتوڻيڪ هو انهيءَ ۾ اڪيلي گناهه ڪار ناهي، مرد به برابر جو ڏوهاري آهي. سوانهي جون ريتون، رسمن، آداب، اخلاق سڀ ڏوهاري آهن.

انهن سمورين ڳالهين کي ڌيان ۾ رکندي، سوويت معاشري ۾، اهڙي ڪواري ماءُ کي قانون جو تعطل حاصل آهي. هن کان جيڪڏهن ڪا غلطي ٿي ويندي هجي ته هو آزاديءَ سان ٻار ڄڻي سگهي ٿي، هو انجي حقيقي ۽ قانوني ماءُ آهي. هن کي ڪو ائين نٿو چڻي سگهي ته هيءَ حرامي ٻار جي ماءُ آهي يا انهيءَ جي بباد تي هن کي نوڪري يا زندگي جي ٻين سهولتن کان محروم رکي نٿو سگهجي. نه وري سوانهي، ڪنهن انهيءَ آڌار تي ڪنهن گهٽ نظر سان ڏسي سگهي ٿي. اهڙي ماڻهوءَ کي سزا ملندي.

ساڳي طرح اهڙي بنا ٻيءَ جي ٻار جي وهائڻ، پڙهائڻ وغيره

جو خرچ سرڪار پريمدي، چيستانين هو پڙهي لائق ٿئي. هن کي بنا
 ٻيءَ هنن جو مھڻو ٿيو ڏيئي مگهي. ايتري تحفظ هوندي به نه اتي
 جنسي بي راهه وروي آهي نه وري جنسي چڙواڳي. باقي جنسي ميل
 ميلاب جا طئي ٿيڻ، سڌريل طريقا پنهنجي جاءِ تي موجود آهن، نه
 رستن تي اشارا، نه گهٽين ۾ هڪٻئي جي پويان گشت، نه جهازين ۾
 سوس وڪار. شڪي هن جي حس ۽ جسي ميل ميلاب جو
 بھاد آهي.

اخبار نويس هنن جي حيثيت سان، اتان هي اخباري دنيا ۾
 خبرچار معلوم ڪرڻ، ۽ انهن دوستن سان خبرچار ڪري هي آرزو به
 فطري هئي. مون کي ياد آهي ته پنهنجي لندن واري تربيت دوران،
 اسان کي دنيا ۽ صحافت جي عظيم ترين مرڪز فلٽ اسٽريٽ تي ڪن
 اخبارن کڏ ڪم ڪرڻ جو موقعو مليو هو ته ڪن کي وري گهڻي
 ڏٺو هئوسين. انهيءَ ماحول کي ٻيهر ڪٿي ٿسڻ جو ته موقعو نه مليو
 پر هڪ تقابلي موازنو ڪرڻ جي آرزو هئو. تنهنڪري پنهنجن همزمان
 کي انهيءَ کان آگاه ڪيو. هونئن به هنن لاءِ انهيءَ کان وڌيڪ
 ڪهڙي موروڻ ٿالهم هئي ته اخبار واري کي ڪنهن اخبار ۾ وڌيڪ
 وڃڻ، ٻولي مختلف آهي ته ڇا، ڪميونٽي ته ٻي الڳواڻي آهي.

ماسڪو ۾ فلٽ اسٽريٽ واري حيثيت، گورڪي اسٽريٽ کي
 حاصل آهي. گورڪي اسٽريٽ تي سوويت يونين جو سڀ کان وڏو
 اشاعتي ۽ خبر رساڻ ادارو ايجنسي نووسٽي پريس هو دفتر، ازويستيا،
 پراودا، ماسڪو نيوز، وغيره آهن. هونئن گورڪي اسڪوائر تمام
 مصروف تجارتي علائقو آهي. اسان به اخبار ازويستيا کي چونڊيو، جيڪو
 شام جي وڏي ۾ وڏي روزانه اخبار آهي. صحافت جي لحاظ کان هي
 اخبار ڪٿا ڪهڻي ناهي. ۶ صفحا ڪڍڻ ڪڍڻ ڪنهن خاص ڏينهن
 تي وڌيڪ ڇاپڻ جي ضرورت پوي ته ۲۰ صفحا وڌائي ڇڏيندا آهن،
 نه ته ساڳيا ۶ صفحا. برطانوي ۽ آمريڪي اخبارن وانگيا نه، جيڪي
 روزانه ۲۰ کان ۳۶ صفحا ته سراسري ڪين ۽ سڀني نيوز پيرس ۷۲
 کان ۹۶ صفحا هجن. نيوپارڪ ٽائيمس جو سنڌي ايڊيشن ته سوين صفحن
 تي مشتمل ٿئي. ظاهر آهي ته ايترا صفحا ڪو ماڻهو هڪ ڏينهن ۾

پڙهي ٿو سگهي ۽ هو مرڪ پنهنجي دلچسپي واريون شيون پڙهي
ڦٽي ڪري ڇڏيندا، پوءِ ڇاهي انهيءَ ۾ ڪيترو به قومي نقصان ٿئي.
اسان به پوئتي ناهيون، پوءِ ڇاهي ڪيتري به گهري اڳهه تي اخباري
ڪاغذ گهرائي قيمتي زورسادلو خرچ ڪرڻو پئي اختيار ۽ بنيادي
معلومات تي اڳڪٿا به ڪنداسين.

مون پهرين ته اها ڳالهه معلوم ڪئي ته هتي سرڪيوليشن
هڪڙن آهي. ڇاڪاڻ ته پنهنجي آڏو ته برطانوي ۽ آمريڪي اخبارن
جا انگ اکر هئا ۽ انهن کي تمام گهڻا سمجهندو هئس. مثال طور
برطانيه جي ۴ ڏيئي سر ۹۶ لک روزانه ڇپجي، آمريڪا جي ۴۷
لک، ڏيئي ميل ۱۹ لک، نيوز آف دي ورلڊ ۸ لک، پر هتي به
گهٽ هڪڙا آهن. اڄوڪي سرڪيوليشن ۱ ڪروڙ کان وڌيڪ روزانه
سوويت اخباري صنعت ۾ اشتهارن جو سوال ئي پيدا ٿو ٿئي. ڇاڪاڻ
ته مصنوعات ۾ هر شيءِ رياست جي آهي تنهنڪري ڪهڙي شيءِ
جو اشتهار ٿين ۽ ڪهڙي شيءِ جو نه ٿين. هن لاءِ ته سوويتون
شيون شهر لائڻ آهن، تنهنڪري مشهوري ڪرڻ جي خلاف آهن،
بالي ٻين ماڻهن جي رسالن ۽ اخبارن ۾ سوويت مصنوعات جا اشتهار
ڏيندا آهن، يا وري اهي سوويت اخبارون جيڪي غير روسي زباني ۾
ڇپيون آهن، تن ۾ نون سروي ٿيندڙ شين جي شهر ڪن.

اخبارن ۾ اشتهار نه هئڻ ڪري، جاو گهڻي ڀڄي تنهنڪري
خبرون تبصرن، راءِ، مضمون گهڻا ڏيئي سگهن. پاڻ وانگيان ٿئي ٿي
ڪون ته سوويت اخبارن جي رش ڪري پرچيو وڃي، پوءِ
گهٽ، سرهڙي ۽ مهربان پور جي نمائندن جي شڪايتن جي ٿي، يا
وري مٿ وارا ٻيا ڪن ته اسان جي پائن جو ڇا ٿيو. هن وٽ
اشتهار سو برابر ڪونهن پر جاءِ کي تمام عقلمندي سان استعمال ڪن.
اڄوڪي دنيا ۾ ٻين اخبارن جو سوڙو مواد اي ٻي ائين يا تاس ڏيندي آهي،
جيڪي مملڪت جي پاليسي ۽ حڪومت جي نقطه نظر کي آڏو رکي
رپورٽ ڪندا آهن. اڄوڪي دنيا ۾ ساڳي ڏانهن ۾ ڪم ڪندي آهي.

اسان جي ملاقات، بين الاقوامي سيڪشن جي مسٽر البرٽ گريگو
ريائٽس، ٽارين ايڊيٽر ۽ ٽارين ايڊيٽر گناڊي ڊسچيڪو سان ٿي.

اخباري ماڻهو، اخبار جي دفتر ۾ وڃن، ڪا نئين ڳالهه ڪانه ٿي لڳي، سو اسان به ڪجهه ۾ شروع ٿي وياسين. پوري دنيا جي خبرچر ڪنئين. اسان جي اخبارن بابت ڳالھه ٻولھ هن جي طريقو ڪار جي خبرچار، اتي اخباري تنظيم متعلق تفصيل سان ڪٿڻو ٿي. ٻئي ڄڻا تمام ڏاھيا، ۽ پنھنجي نقطہ نظر تي ايمان ڪيل ۽ واضح. پاڪستان، سوويت يونين جي پاڙيسري ملڪن سان آھي ۽ هن ٻنهي جا لاڳاپا سٺا رھيا آھن. اقتصادي ميدان ۾ سوويت يونين اسان جي گھڻي مدد ڪئي آھي، تيل ۽ گئس جي ڳولاءِ، رڪن جي ڪارخاني ۽ ٻين ڪمن ۾ هن جي معاونت تمام اھم آھي. اسان انهن تي به ڳالھايو.

ڳالهائيندي مون ٻڌايومان ته پاڪستان، پڻ آزاديءَ لاءِ عوامي جدوجھد جو نتيجو آھي ۽ گھڻن تعريفي دورن، لاهن جاڙھن بعد جمھوريت ٿي عمل پيرا آھي. سوويت عوام جي ماضيءَ کي انھن ھڪوائت کان ڌار نٿو ڪري سگھجي. سوويت سوشلسٽي خود وڏا لاھ ڇڏيا ڏنا آھن. تنھنڪري طبقہ واريٽ، استحصال، حریت پسندي، بيٺڪيت ۽ نير بيٺڪيت ٽولي ٻن انساني معاملن تي ٻنهي ملڪن جا عوام ھڪڙوئي نڪتو رکن ٿا. هن منھجي انھيءَ خيال جي پٺڀرائي ڪئي. ساڳي وقت بين الاقوامي حالتن تي به خاصي خيالن جي ڏي وٺ ٿي ۽ وچ مشرق ۽ عربن جي حمايت ۽ بيٺڪي لوتن سان اختلاف تي خيالن ۾ ھڪجهڙائي ھڪٻئي ۾ ڏٺس.

ازبڪستان جي ھمارو، چھ ماڳ آھي. ھيٺين حصي تي گھڻو ڪري انتظامي معاملا، استقباليه ۽ گدام وغيره آھن. ٻين ادارن ۾ داخلا وانگيان، ازبڪستان ۾ به داخل ٿيڻ لاءِ پاس ضروري آھي. اخبار جو دفتر پنھنجي ٽيليويزن وانگيان ڪاريدارن سان ٺھيل. اخبار جو سينگ، ايڊيٽنگ، پڪڙ سايڪشن، هيلائيٽنگ، ٻي ميڪنگ ۽ ميڪ اپ آھن ٿي ٿي ھيٺ پائونٽ ٿيندو آھي. اھي ئي ساڳيا رپورٽر، ساڳيا سب ايڊيٽر ۽ ساڳيا فوٽوگرافر.

مون کي، اخبار جي ڇپائي جي طريقي معلوم ڪرڻ جي خواهش ھئي جنھن کان مھربانن کي آگاھ ڪيم. ضروري ٽيليفون نئزي کان

ٻيو، اسان کي ٺو ويو. ڀرتو گرافي جي شاگرد هنن ڪري مون کي ڳوڙهي طرح ٿيو هئو تنهنڪري مان ته گهڙي ويس اٿس. اتان جو لورين، هڪ آسٽريا جو باشندو هئو، جنهن کي چڱي موچاري انگريزي به اچي هئي. مون کڻي انهيءَ کي پڪڙيو. اوڏيءَ مهل ڪمپوز ٿي بند ٿي ويو هو، سواءِ ايڪٽر پڪڙ اسڪ جي. هر صدي جو انچارج سڪ اپ مٿن وٽ ٿيو هو. ڊمي هر صدي جي آڏو هئي. ڪمپوز ٿيل گاليون پر ڇر ويا ٿي سڻندا، پاڻ وٽ انگريزي اخبارن ۾ اسٽون ايڊيٽر ڪو ڏاهو سب ايڊيٽر هوندو آهي، جو آخري وٽ ۾ سڪ اپ مٿن وٽ وڃي پهندو آهي، پر هن وٽ اهو ذميداري جو ڪم انچارج پاڻ ڪندو آهي. جزوي ٽيڪسٽ يا ڪنهن مونجهاري جي حالت ۾ هو سڃاڻيندا ٿي ويا. هو يورپ ۽ آمريڪا جي ترقي يافته اخبارن وانگيان ٿي ڪم ڪندا آهن. مون کي ته لڳت اسٽريٽ جي ڪا اخبار ٿي لڳي. مون هن کي پنهنجو ڪراڙو ٽيڪسٽ يا گلدستو بلوچ سڃاڻي خبرچار شروع ڪري ڏني، ۽ هو به سڃاڻي ويا تنهنڪري پريس مٿن وانگين مون کي جواب ٿي ڏنائين.

انگريزي اخبارن وانگيان، ازبڪستان جو ڪمپوز به ۷ پوائنٽ ۽ وڌيڪ به ٿيندو آهي. هيڊ لائن لاءِ ڌار پوائنٽج. باقي ميٽر لاءِ لائبر مشينون ۽ هيڊ لائن لاءِ دار مشينون. پنهنجي ملڪ ۽ برطانيه جي اخبارن ۾ هيڊ لائن لاءِ لڊلو ڪمپ اسٽيون آهن، پر اتي هيڊ لائن لاءِ پنهنجون لڊل مشينون. ڪم ۽ ڪم ۽ ڪم ۽ ڪم لاءِ ڪمپوزن ڏانوءَ سان، ٿڌن لين جو سوال ٿي پيدا ٿو ٿئي.

هلاڪ ٿا هن لاءِ ڪو نئون طريقو ڪونه اٿن روايتي اسٽر سسٽم به اٿن، ته خشڪ اليڪٽرو گريور به اٿن. باقي جيئن ڏان ۽ مارنگ نوز ۾ ٿيندو آهي تيئن ساڳيو سسٽم. مٽرڪس ٺاهي، ماضي پوين جيترا اسٽريو ٺاهي ڇاپڻ شروع ڪن.

يورپي ۽ سوويت سسٽم ۾ مون هڪ خاص فرق ڏٺو اهو آهي ته يورپي سسٽم ۾ ڪمپوزٽر، ٽيزيءَ سان انسان جي جاءِ وٺي

رہيو آهي. انهيءَ ڪري پروگرامي پڪڙجي ٿي. ۴ سچ پچ مشيني
تولي جو سڀ کان وڏي خاصيت هيءَ آهي ته مشين انسان جي جاءِ
نيچائي ٿي. سوال آهي ته هڪ ڪمپيوٽر ۲۵ هزار انسانن جو ڪم
ڪري ته باقي انسان ڇا ڪري. منهنجي ذهن ۾ ليدن جي ڊاٻوڪ
اسٽيڊيو، اخبارن ۾ لکڻ، هن ڪمپيوٽر به ڪمپيوٽر ڪندو هو.
سڀ ايڊيٽر ڪاٺي پنچ ڪري، ڪمپيوٽر ۾ وجهي ڇڏيندا هئا ۽
ڪمپيوٽر مشينون پاڻهي ٻيون ڪمپيوٽر ڪڍيون هيون، ڇا ها ڪمپيوٽر،
ڇا جا پروڪ ريڊر، پروڪ ريڊر جي هن ڪري ضرورت نه هوندي
آهي ته جيڪي ڪاٺي ۾ آهي، اهوئي ڪمپيوٽر ٽپندو. غلطي جو
سوال ئي پيدا نٿو ٿئي. پارليامينٽ يا ڪنهن چلبي ۾ ڪو ملار
تقرير پيو ڪري ته نيلسون مانڊلا، ڪمپيوٽر جي ذريعي سڌي
لاٽيو مشين سان ملائي ڇڏي آهي، پاڻي تقرير پئي ڪمپيوٽر ٿيندي.
ريپورٽن جي ضرورت ئي نه پئي.

سوويت يونين، انهيءَ خطري کان آگاهه آهي، تنهنڪري
هنن مشينن کي انسان تي حاوي ٿيڻ باهي ڏنو. ساڳيون لاٽيون مشينون،
اڀرڻ، هٿ ڪمپيوٽر موجود، پروڪ ريڊر، ريپورٽر سڀ ڏنڌي مان.

سوويت يونين ۾ آئسٽ به ساڳي ترقي ڪئي آهي. هو ۴۰
هي اسڪرين کان وٺي ۲۵۱ هي اسڪرين تائين خوبن سان ڇپائي
ڪري سگهي. آئسٽڪ سيريئن کان وٺي ليدر ۽ ٽن پرنٽنگ تمام
سهلي، پر اخبارن ۾ هو لاٽيو روٽري ۽ هٿ ميڊل مسٽر کي وڌيڪ
پسند هڪن ٿا. ازويستيا به انهيءَ طريقي ڇپهي. هن اخبار جي عمارت
ايڏي مضبوط جو ڪيتريون مشينون ٽي منزلن تي آهن ۽ مشين جي
ڏوڏن جو ڪو اثر نٿو پئي.

اخباري ڪاغذ، پوري دنيا جي مسئلي وانگيا، هنن وٽ به
آهي. جيتوڻيڪ هن وٽ اخباري ڪاغذ جو خام (پلپ) جام ٿئي،
پر هو پاڻ برداشت ڪري غير ملڪي زرمبادلن ڪمائڻ لاءِ
نهڪري هو صحن صحن وڌائڻ يا اجائي سرڪيوليشن وڌائڻ جي
پرورت محسوس نٿا ڪن. البته ڪتاب، جيڪي بنيادي ضرورت جا
آهن، سي پوري دنيا کان سٺا.

اخبارون اتي به پنهنجي نظام وانگيان ريل ذريعي يا جوازن ۽ پسن ذريعي وينديون آهن. باقي وڪري لاءِ دڪان، بگ اسٽال ۽ نيوز اسٽنڊ. اخبارن جي ترسيل ۾ پارٽي ووڪر مدد ڪن ۽ مقرر هنڌن تي اخبارون وٺي، پوسٽر بورڊن تي لڳايو ڇڏين، جتي مفت ۾ اخبارون پڙهي سگهجن ٿيون. اخبارن سان گڏ، پارٽي جا پوسٽر، مختلف پاليسين جون سمجهاڻيون به اتيئي نظر اينديون.

سوشلسٽ معاشري جي هڪ وڏي خوبی آهي ته هو فرد کي سهل پسند نٿو بڻائي. اهڙا وسلا ٿيا ويا آهن جو هيٺان کان وٺي، مٿئين طبقي تائين ڪم جي وڃ ٿيندي وڃي. انهيءَ ڪري، نوڪر ڇاڪر هنڌن جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي. اتي هر ماڻهو صاحب آهي، هر ماڻهو پنهنجو نوڪر آهي. ڪو ڪنهن جو آقا ناهي، سرمايدارانه استعزازت جا اتي نشان ئي ڪونه ٿين. اسان وٽ شل به ڪنهن وٽ چار ڏوڪڙ ٿين يا چوڪڙي رسن جي ٿئي؟ پنهنجو جسر کڻي هلڻ لاءِ تيار نه ٿيندو. پائيندو ته سڄي دنيا جو ڇت، مٿي اچي جهليو آهي، نئين ماڊل جون گاڏيون پيو پڇائيندو، هڪ ماڻهو ٽيلهي کڻڻ وارو هوندو ته ٻيو جتي وارو، پورجي ٻي، ٽي نوڪر ته ڪراچي واري رنگلي تي هوندا ئي هوندا؛ پوءِ ملازمن جي چاهه ۾ باهم ٻري يا نه، بقول هڪ لاهوري دوست جي ”سادا ڪي“.

خير، ڳالهه ٿي هلي سوشلسٽ معاشري جي. اتي ڪو ماڻهو پنهنجو ڪم ٻئي تي وجهڻ نه چاهيندو آهي، نه ئي ٻيو ماڻهو ٻي ڪم ڪندو آهي، سواءِ نسيڊاري جي. اها هن جي مزاج ۽ سوسائٽي جي سکيا آهي. انهيءَ جو سڀ کان دلچسپ مظاهرو ٽيليفون سرشتي ۾ نظر آيو. جيتوڻيڪ رقبتي جي لحاظ کان هيءَ دنيا جو سڀ کان وڏو ملڪ آهي پر هي ٻه ٻيون ٽيليفون ذريعي ڳنڍيل آهن. ايڏي ساري موٽر انتظام هنڌن جي باوجود نه اتي انڪواري ڏئي نه پڪنگ. ڇاڇو ۱۱، ڇا ۱۰۹ ۽ ۱۰۴. نه وري ٽيليفون جي نمبرن واري ڊائريڪٽري. جيڪڏهن اوهان کي ڪنهن ماڻهوءَ کي ٽيليفون ڪرڻو آهي ته اوهان کي ان جو نمبر اڳواٽ معلوم هئڻ گهرجي. ٻا وري پنڌ ڪري وٺي وڃو ۽ کانئس سندن نمبر پڇي اچو. اهو نمبر ڇڏي

طرح نوٽ ڪري پاڻ وٽ رکيو. جيڪڏهن اوهان کي اڳواٽ هن جو نمبر معلوم ناهي ته اوهان کي ٻڌائڻ وارو ڪو بندو بشر نه هوندو. انهيءَ ڪري هرڪو ماڻهو پنهنجن چوڌرين ۽ پنهنجي ڪم ڪار جا سڀر نوٽ ڪيو وٺي، ته ته پر زبان ياد.

مون کي اتي اهو معلوم ڪري اطمینان ٿيو ڇاڪاڻ ته پنهنجي ملڪ ۾ منهنجو اصول ته اهو آهي ته پنهنجي ڪم جا نمبر ياد ڪري ڇڏجن يا نوٽ ڪري ڇڏجن. ٻئي تي ٻار نه وجهجي، پاڪستان موٽي اچي پنهنجي صحافي دوستي قبول صديقي ۽ پير مظهر جن جو مشغلو ٻين کان ٽيليفون نمبر پڇڻ آهي تن کي چيو ته جيڪڏهن اوهان ٻئي سوويت يونين ۾ هجو ته ٻئي ڏينهن تي ڪرپمان جي ديوارن سان ٽڪر هڻي پنهنجو مٿو ٽاڙيو، ڇاڪاڻ ته اتي هنن کي ٽيليفون نمبر ٻڌائڻ وارو ڪوبه نه هوندو.

انڪواري ۽ بڪڪ نه هئڻ، توڙي ڊئريڪٽري نه هئڻ، فلسفو اهو ئي ساڳيو آهي ته هر ماڻهو پنهنجو ڪم پاڻ ڪري، حياتيءَ ۾ وڌ ۾ وڌ ڏيڍ ٻه سؤ نمبرن سان واسطو هوندو جن کي سولائي سان نوٽ ڪري سگهجي ٿو. انهن ڏيڍ ٻه سؤ نمبرن پٺيان ڇو هزارين نمبرن واري ڊئريڪٽري رکجي ۽ خرچ ٻرجي. ڊئريڪٽري ڇاڻ جو خرچ ملڪ تي ڌار هوي، انڪواري انهيءَ ڪري ناهي ته هڪ ماڻهوءَ جي ڪم وارو نمبر ٻيو ماڻهو ڇو ٻڌائي ۽ ان جو پگهار برڪار پري. انهيءَ سان ماڻهوءَ ۾ سٺي پيدا ٿئي ٿي. ٽريننگ بڪڪ انهيءَ ڪري ناهي جو هر ڪمرو ٻئي ڪمري سان سڌي ڊانگ درمي مليل آهي. چاهي هزارين ميل پري علائقو ڇو نه هجي. سرلند ۽ تاشقند ۽ ڪلاڪن جي پرواز جو واسطو آهي پر چند سيڪنڊن ۾ ٽيليفون ملي ٿو.

انسان وٽ ٻه ساڳي سهولت آهي ۽ مائڪروويو چمار وڇائڻ کانپوءِ وڌيڪ اثرائتي ٿيندي آهي الحال ته حيدرآباد کان ڪراچي لائين لاءِ ۹۰ ملائيندي ملائيندي اڌ ساهه سڪيو وڃي. ڪراچي مان موٽي اچجي ته به لائين نه ملي.

ٽيليفون گهٽ خراب ٿين، پر جيڪڏهن ٿين ته انهيءَ جي شڪايت ٻڌڻ وارو هڪ نمبر اوهان جي داد رسي ڪندو. ايمرجنسي نمبر هر ٽون يوٽ تي نظر ايندو. بڪنگ صوفى غير ملڪي ڪالز لاءِ ٿيندي آهي جهڙو شعبو ڌار، چارمز پڻ الاقوامي معيارن مطابق ٿين. مثال طور پڻ ماسڪو يا سوويت يونين جي ڪنهن به شهر مان، پاڪستان لاءِ ۷۰ روپل يا ۷۰ روپيا ڪن ٿين.

جڏهن پڻ مغربي ملڪن ۾، مختلف انداز مثال طور ڏايل بدران ٽيچ مٿيل، ٽيليفون ڪندڙ جي تصوير ڏيکارڻ وارو فرنا ويزن وغيره آهن، تيئن هتي ڪونه ٿين. ڇاڪاڻ ته سوشلسٽ نظام ۾ اهي شيون خرچ ٿيو ۽ پرايٽ ڏيندڙ ناهن. انهيءَ بدران، اهو افادي پهلو آڏو رکڻ.

هوٽل بڪنگ به، ماسڪو ۾ عجيب و غريب هوٽل آهي. گورگي اسڪواپر ۾ وڏي ڪشادي، لفٽون سڀ پڻ وانگيان، پر سڀ کان عجيب ڳالهه انهيءَ جو ساحول آهي. سڀ ڪجهه چيني! سورو ٿام لڪالو چيني انداز جو، ڊانگ ۽ سال روم کان وڏو، ديوارن ۽ چئنن تي گل چٽ، نقش نگار سڀ چيني فڪر جا، ۽ ڪمره صاف سٺا.

مون ۽ منظور کي ڇهن منزل تي ڊبل ڪمره مليو ته نمبر کي وري سٺين تي. ڪمره شاندار، وضع دار، چئن، ديوارن ۽ درين تي چيني چٽ ۽ پردا، Suite وانگيا پس حصن ۾ ورهايل، ٻاهر ڪشادو حصو وهڻ جي لاءِ ڪمر اچي، مز ڪرسيون سڀ ڪاٺ جي پراڻي روايتي چيني نموني جون. سهڻ واري ۽ وهڻ واري حصي درميان الڳ لڳو ڪهائين ۾ ٻڌايل هڪڙو چاريدار پردو، سچ ٻچ سهڻ کان پوءِ پاڻ کي شهزادو شهرپار سمجهندا هئاسين. البت شهزادي شهزاد جي تلاش ۾ اکيون تلڪنديون رهنديون هيون. پر ٻوليءَ جي ڪوٽ ڪري، لفٽ جو جواب چڱيءَ طرح ڏيئي نه سگهندا هئاسين.

هونئن ته سڄو ملڪ حسين شهزادين سان ڀريل هو پر ٻوليءَ جي ڪري ويچارا ئي لڳاسين. تنهن هوندي به آڪرا هئاسين. منظور

کي ڪورپٽري وارو مثال ڏيڻو هئس ته حڪمو جاري رکي، ستان اسان واري ٻولي ڪو سمجهي وئي.

ٻيٽ، ماسڪو ريلوي اسٽيشن تي پنهنجي دڙي جا تاثرات رڪارڊ ڪرائڻ کانپوءِ شاٽنگ ڪري واپس هٽل تي پهتائين ته اسان جو ميربان فتح پاڻي هليو ويو هو. انجي جاءِ تي هڪ نئون صاحب آيو هو. دستوري طريقي رٿي ماڻي تي ٻه ڪلاڪ لڳيو ويو، پر انهيءَ ڏينهن ماڳهين ڪنهن شين شادي ٿيڻ جوڙي جي پارٽي هئي سو ڏاڍي رش هئي. ڊاننگ هال به ڀريل هو. داخلا بند هئي، ٻاهر داخلا چاهيندڙن جو هجوم لڳو ويو هو. شمعير گهرايو ته ڪيئن اندر هليو. آئٽ ڏينھاس نه پرواهه نه ڪيو. اخباري ڪمپوزٽي وارو طريقو اختيار ڪيو ۽ اڳي ئي ”پرسا، پرسا“ ڪندو اڪتي هليا ويا. ۱. چئن واري ٽيبل کڻي ٽوڙي ڏياري. اسان واري ميزبان جو ڪو ٺاهو آيو هو، سو موڪلائڻي بل ڏيئي هليو ويو. باقي اسان ٽي ويڇي پهچائين. ٽيبل تي بيش، سٽارو جو پسنديدو پورٽ وائين، سون واري پسنديدو، وود ڪا جي ڪهڪڙي پٺي هئي. ٽري لائيو جا سگرٽ، ۲. ٻرنڪ، هڪ ڪرسي تي آڏو ٻي تي منهنجو ڪوٽ، ۳. چئن واري ٽيبل تي ۴. ڊاننگ هال ۽ آخر ۾، پوري هال جو نظارو ڪندي، پاڻ کي واجا اندر تي سمجهوسين.

هڪ ڳالهه ٻڌائيندو هالن ته اتي اسڪاچ گهٽ هليدي آهي، باقي هنن جا پنهنجا وائين، شمين ۽ ووڊڪا عام هجن. اسڪاچ ۽ شمين جا شولين صرف غير ملڪي ٿين، جيڪا لڳ ڀڳ پنهنجي ملڪ واري اڳوڻي ملي. مون کي ياد آهي ته اي ٻي اين جي ڊنٽر ۾ جڏهن ويا هئائين ته اتي جي وائس چيئرمين سان گپ شپ ڪندي، چرچو ڪيائين، ”پاڪستاني معافي پيش ڪي معافي ۾ خبر ناهي ته ڪيئن آهن؟ باقي روسي ٻولي ۾ چولي آهي ته روسي معافي صرف ٻن موقعن تي ڏيندو آهي. هڪ جڏهن ڀرسان وسندي هجي ۽ ٻيو جڏهن ڀرسان نه وسندي هجي.“ مون وڏي پنهنجي حڪمران آبادي وارو نظريو ٻڌايو. مان ”اوهان گهڙي رکي ٿا ۽ پٺو ۽ اسان وارا همراہ گهڙا رکي ٿا پٺن.“ انهيءَ کان علاوه اسانجي شاعرن جي ڳالهه ته جسماني نشي کان شروع ٿي وڃي عاروانه ۽ حقيقي نشي تائين پهچي.

هيون، هتي پيش جا آداب به پنهنجا آهن. شيشي جوساڻا ته پوري دنيا ۾ بهترين ٺاهيندا آهن، سو هن جا جام به تمام مھڻا ٿي عمر حيايم کي جيڪڏهن دسترس هجي ها، ته يقين هتان ئي گهرائي ها، ۽ غالب به گھٽ نه ڪري ها. هر ڊرنڪ لاءِ الڳ ۽ وڌيڪي لاءِ ڌار شيشن لاءِ ڌار، پيش لاءِ ڌار ۽ ووڊڪا لاءِ ڌار. ٻين ملڪن ۾ به ائين آهي پر هتي ووڊڪا ۽ مرل واٽر جا آئٽم وڌيڪ آهن. ووڊڪا لاءِ عام طور چوندا آهن ته بصرن مان ٺهڻي آهي. ٺٺي تمام گرم. هر ها درجا ٽن ووڊڪا ۳۵، ۴۵ ۽ ۶۶ اهي گرميءَ جا مختلف درجا ظاهر ڪن ٿا. يورويي ملڪن ۾ اسڪاڇ واسگياڻ پاڻي ملائي کانسواءِ پيش ۽ پوءِ وري پاڻي ڌار ڍڪ ڍڪ ڪري پيش. جي اسان ملاوٽ جا ڦاٽل ٺاهيون. هر شيءَ ۾ پچ پوءِ پٽ ۾ وڃي پلي ملن ۽ ووڊڪا ۾ پاڻي ملائي پيش عيب آهي ۽ محفل جي خلاف سمجهيو. مشاڻ پلي مرل واٽر تي پيو. مطلب ته ڊنر جي ميز تي ويهيو ته پيش لاءِ چار مختلف ماپ ۽ اندازن جا گلاس پيا هوندا.

اسان جي ميز تي ٺٺي شين موجود هيون، تنهنڪري مختلف ولتن تي مختلف گلاس جي آزمائش جاري هئي. شادي پارٽي هئڻ ڪري پٽ کي مک ڪونه هو ۽ اهيءَ تي نوجوان جوڙا خون گرم ڪري رهيا هئا ته اڏڙوٽ به پهنجي ٻارن کي نقص ۾ ڊهاڻي رهيا ها. ٿوري دير بعد شير به هلي وئي.

سادي ۱۰ يعني ڌاري، هوٽل جو ڊانڪ هال، پر واري لابي سميت ڪچا ڪچ پرحي چڪو هو. اسان واري ٽيبل تي چار ڪرسون خالي پيون هيون. ڪيڏيءَ مهل ٻه سمسٽون، هڪ ٻيل ٻاٽر ۾ اڀي مٽي ۾ ٽلڊيون نظر آيون. اسان چاڪاڻ جو هال جي لنگهه واري حصي کان منڍ ۾ هٽائين، تنهنڪري ڌري گھٽ اسان جي ٽول جي ڀر ۾ پيو، هال جو جائزو ورتائون، ظاهر آهي ڪنهن وهڻ واري جاءِ جي ڳولا ۾ هيون. مون منظور ڪري چيو ته ”هيسٽائن ڪنهن سوئيٽ ڪمري لاءِ واجهه وڌا اٿئون، سي سڀ ٺٽي پيا آهن. هيءَ آخري ڊاءِ ٿا لڳايون. مون چيو خالي ٻولي سمجهي، پاڻي هڪ پاڻي قبرت ڪندي.“ اسان کي مڙيوئي ڪجهه وقت سهڻي رفاقت ڪندي

هئي، بالي وڏي کين ڪونه اچڻو هو. سو انتهائي شڪسپٽرين ٻولي ۾ چيو سان، ”محترمانو، جيڪڏهن اوهان کي انگريزي اچي ٿي ۽ سهنجي ٻولي سمجهو ٿيون ته اچو. اسان دموت ٿا ڏيون، ڇا اسان کي رفاقت جو اعزاز بخشينديون؟“ اهو ٻڌي هن وڏي شڪ ۾ چئي ۽ اڳتي وڌيون.

مون منظور کي چيو، ”بالي توکي ٿوري ڪاليج آف ڪيمبرج واري ٻولي ڳالهائي اٿئي، گهڻا ڏيهن تو به ٽيليويزن تي اداڪاري ڪئي آهي.“

پوءِ سورا آداب لاهي هٿيارن وٺي استعمال ڪري، ۲۲ کي ۽ منظور کي متعارف ڪرايو. وڏي ۲۲-۲۳ سالن جي هئي، نالو تانيا هئي. سياسي ڪرڻ هئي ۽ انٽيڪسي ڊرائيور جي رال هئي. انگريزي پڙهيل هئي، تنهنڪري اسان جي ٻولي به هلي. ننڍيءَ جو ڏاڏو ساڻا هو ۽ صرف روسي ٻولي هئي تنهنڪري ڪجهه ۾ تانيا کي مترجم ڏيڻو پيو.

اسان جي آڇ تي، ڏنر هن پنهنجي کاڌي ۽ شمين اسان جي پني. ڪجهه ۾ ڪپ شپ کانپوءِ اتان جي هورتن جي زندگي جي رهنمائي ڪندي بابت معلوم ڪيو. ريسٽوران بند ٿيڻ واري هئي، ۽ اسان انهيءَ ڪجهه کي ڊگهو ڪرڻ پئي چاهيو. تنهنڪري شمين ۽ ٻيون ڊرنڪس وڏي پنهنجي ڪري ۾ پئڻ جي آڇ ڪئي مان هن به انڪار نه ڪيو. اسان کي ۹ روپس جو ڏنڊو ضرور لڳو پر هيڙي ڪجهه لاءِ اها ڪا رقم ڪانه هئي. هو مشرقي هورتن وانگيان تمام آداب پسند، محتاط ۽ ڪجهه جون ڪوڏيون هيون انهيءَ حد تائين جو اسان هڪٻئي سان اڀريون به سلايون. البته هورتن جي بين الاقوامي عادت ضرور هنن ۾ ٿوري ٿوري دير بعد ٻين سان آئينو ۽ روج ڪري پاڻ کي ٺاهي، موڪلائڻ وقت ته فري گهٽ پورو مڪمل ڪيائون.

ماسڪو ريڊيو ۽ ٽي وي

اسان جي سڙهائڻ اهو ضروري سمجهو ته اسان جا سوويت يونين بابت راپا معلوم ڪن ته سندن ملڪ ڪيئن آهي يا اسان کي دوري ۾ ڪا تڪليف ٿي، يا هي ته اسان کي سندن ملڪ ۾ ڪهڙي ڳالهه وڻي ڪهڙي نه وڻي. سو به اسان کان پهچي پر ۾ پس ها. مورڳو ڪٿي ريڊيو اسٽيشن تي گهرايائون ته جڳ پڌي، اسان به خوش ٿياسين ته اهو ۽ بهاني عظيم ملڪ جي ريڊيو اسٽيشن نه گهمون ۽ اسان جا آواز دنيا جي هن طاقتور ترين ميڊيم ويو ماسٽ تان دنيا جا ماڻهو پڌي سگهن.

ماسڪو ريڊيو اسٽيشن تي به داخلا جو طريقو ساڳيو جيڪو تاشقند ريڊيو اسٽيشن تي. ريڊيو ماسڪو جو ايشيائي سيڪشن شهر ۾ ٽي هڪ عمارت ۾ لائير آهي. هن سيڪشن ۾ ايشيا جي سمورين ملڪن بولين جا پروگرام نشر ٿيندا آهن. اهي ۵۰۰ ڪيلوواٽ جي ميڊيم ويو تي نشر ٿين. انتهائي طاقتور هن ڪري شارٽ ويو تي نشر ڪرڻ جي ضرورت ناهي. پاڻ وٽ پاڪستان ۾ بنا ڪنهن تڪليف جي پڌڻ ۾ ايندو آهي.

باسون ڏيکارڻ کان پوءِ اسان جو شرياتي موزبان اسان کي ٺٽن آيو. هو هڪ روسي ٻاشندو هو جيڪو ۳ سال کن پاڪستان ۾ رهي ويو هو. حيدرآباد به آيو هو. ڏاڍي ڪچهري ٿي. اوياريون لهاريون ڳالهائون ڪندي گهريل اسٽوڊيو تائين پهتاسين. هو هيراهه ڏوڍو چڱي ڳالهائيندو هو تنهنڪري ٻئي ڪنهن انٽرويو ڪندڙ جي ضرورت نه پئي. اٺائونس پروڊيوسر سڀ ڪجهه پاڻ هو. واري واري تي اسان جا

تاثرات رڪارڊ ٿيا. منظور ته ريڊيو ۽ ٽي وي جو ماڻهو هو، مان به ريڊيو تي هريل هئس. محسوس ڪيو ته عبداللطيف عباسي يا بخاري صاحب پوٽ ۾ ويٺل آهن. عورتون پاڻ وٽ صرف اٽائونسيٽ ڪڍيون آهن ۽ اتي ڪيسول کان وٺي ايڊيٽنگ، ڊيٽنگ ۽ ڪڪنگ سڀ ڪجهه ڪن. تمام تيز ۽ چست.

جشن پاڻ وٽ ٿيندو آهي ته اشارن تي ٽاڪر يا فنڪار ڳائي، ڳالهائي ۽ بند ڪري، جشن اتي به اشاري بازي تي ماڻهو هريل. اسٽيشن اندر ٽيڙ مڙهي ساڳيا پاڻ جهڙا، البته فرق اهو ته پاڻ اسٽورٽ ڪندا آهن ۽ هو پنهنجا ٽاهي استعمال ڪندا آهن. اسٽوڊيو وڏا، ڪنسل به وڏا، رڪارڊنگ ۽ پلي بيڪ پلي بيلي ڪن، ويهي صرف اٽائونسيٽ ڪري. ٽاڪر لاءِ پوٽ شاهي. چاهي تقرير هجي يا ڪانوي آرڪسٽرا هجي يا ڊوئٽ، رڪارڊنگ اسٽريو سونگ ٿيندي، ٽي ٽي مانيڪ لڳا يا آهن مون کي حيدرآباد واري اسٽيشن باد اچي رهي هئي ته ٽاڪ پوٽ هڪڙي، پوءِ ٻي ٻي پروڊيوسر هڪ مانيڪ تي آيو رڪا ويٺا آهن، پوءِ منهن جو لڪاءُ پيو لڳي.

اسٽريو فولڪ هنن ڪري، آواز جي ڪوالٽي تمام سٺي ٿئي انهيءَ کانپوءِ رڪارڊنگ ڪرڻ وقت فلٽر به ڪندا ويندا آهن. ٽپ جون ٻسڪون وڌيون، بهجي وڌي اسٽول چيئرون ڏيڍ ڪلاڪ نه هڪو پروگرام پري ڪجهي ٿو.

اتي ئي اسان کي هڪ بنگالي مليو جيڪو اتي انجنيئرنگ پڙهڻ ويو هو. هڪ مدراس به ملي هو ٻئي اڙڏو به ڪجهه ڳالهائي سگهندا هئا. پر اتي بنگالي ۽ ڪاڊي زبان ۾ پروگرام پروڊيوس ڪندا هئا. روسي تمام سٺي ٽي ڳالهائيندو. خبرون چارون پڙهين. ٻڌايائون ”روسي نٿا سڪون ته ڪم نٿو هلي“ پتو پيو ته لائيو پروگرام ورتي هڪو نشر ٿئي نه ته هر پروگرام رڪارڊ ڪيل. انهيءَ مان من جي اڳواٽ پلاننگ ۽ سائيتوڪ هنن جو اندازو ٿئي ٿو.

صبح جو ٻهر هو. تنهنڪري پروڊيوسر پنهنجن ٽيلينٽس کي وٺي ائوٽ لائينس ڏي ڪري رهيا هئا. تقريرون، حالات حاضرہ، ڊراما، ميوزڪ سڀ سيڪشن ڏان ۽ انهن جا صاحب به ڌار. پاڻ وارن وانگيان نه.

نه هڪ هڪ پروڊيوسر کي ۳۰۰ سرڪشن پوءِ ڪوائٽي ٿئي نه ٿئي.
ڪوائٽي نه ٿيندي.

نشرياتي برادري جي هڪ ڳالهه مون کي وٺي ته پئسن جي
ادائگي ٿرت. اها به روڪ. پاڻ وٽ به ڪن ڏينهن معاوضو اوڏي
سهل ٿي ڪٽڻ ملندو هو پر پوءِ ڪن خدا ترس بنڻ جي اعلان جي
ڪري هاڻي ڇڪ ۾ تبديل ڪيو ويو آهي. تقريرون رڪارڊ ٿيون
ته اسان کان وڃڻ تي صحيحون وٺي ڪٿي لڌالا ڏنائون.

ريڊيو اسٽيشن جو ذڪر نڪتو آهي ته ٽيلويزن جو ذڪر به
ڪندو هلا. ٽيلويزن اسٽيشن ته سموري روس ۾ چار وانگيان پکڙيل
پر ماسڪو جي ٽي وي اسٽيشن وڏي مصروف آهي. پروگرامن ۾ گهڻو
توجهه سماجي ضرورتن، اخلاقيات، ٻارن جي صحيح سماج، جسماني
صحت، ٽي ٽين، تعليمي پروگرام ڏاڍا اثرائتا. ٻارن جي لاءِ شريعت کي
وڏي اهميت ڏين ۽ هن جي پروگرامن ۾ گهڻو ڌيان علم ۽ هنن جي
اخلاق کي بنائڻ تي هوندو آهي. راندين کي ڪوريج گهڻو ڏين. سائنسي
خيزيت ۽ وهڻي ڳالهائين کان پاسو ڪندا آهن. سماجي طور طريقا ۽
سوشلسٽ نظريه ۽ پرچارڪ ٻيهر کي ترجيح ڏيندا آهن.

ٽي وي پروگرامن ۾ هڪ ڳالهه خاص نظر آئي ته سورا پروگرام
ڪٽ ٽوڪٽ نه پر هڪ مين پٺي ۾ ڊزالو Dissolve ڪرڻ سان
ڏاهپدا آهن. پاڻ وٽ صرف ميورڪ جا آئمر هڪ پٺي ۾ ڊزالو ٿيندا
آهن نه ته گهڻو ڪري ڪٽ ٽوڪٽ هلندا آهن.

سڀ کان حيرت انگيز ماسڪو هو ٽي وي ماسٽ آهي. هو
دٻ ۾ سڀ کان اوچو ٽي وي ماسٽ آهي. پري کان ڪر ڪنو پيو
نظر ايندو.

خلاهازن جي ياد ۾ ڪڙو ڪيل يادگار کان ٿورو پري رستي
جي هڪ طرف ٽي وي اسٽيشن آهي ۽ پٺي پاسي ٽي وي ماسٽ آهي
ڪل ۱۸۳ ميٽر بلند آهي. چڱي خاصي آمدني جو ذريعو آهي. ڇاڪاڻ
ته روسي توڙي غير روسي هر وقت هتي گهمندي نظر ايندا. سياحن
کي ماسٽ جي اڌ ٽائيم وڃڻ جي اجازت آهي جتي سمنٽ ۽ رڪ

جو ڏانچو پورو ٿئي ٿو. اتان کان ئي ذاتوءَ جو ڪم آهي، جتان پروگرام برقي لهرين کي ڇڏي ٿو. هن اڌ تي هڪ ريسٽوران پڻ آهي. پهن سان سمورو ماسڪو پيرن هيٺان ٽو لڳي. ڪريملن، ماسڪو ٽنڊي، ڪامپاين جي نمائش، يونيورسٽي سڀ هڪ نظر ۾ سانججي ٿا وڃن. ايترو مٿي جو مون تصوير وٺڻ جي ڪوشش ڪئي ته ٻه چار لڙلائڪ ٻري ٿاڻين ته فرير ۾ ڪانه ٿي آئي. مون کي لنڊن وارو پوسٽل ٽاور ياد اچي رهيو هو. اتي به ائين ئي آهي پر اهو گهڻو ننڍو آهي، هن ئي وي ماسٽ ۾ سموري حسن به تمام گهڻو آهي.

اي- ٻي- اين

اسان کي پنهنجي ميزبان اداري اي بي اين به ويٺو هو. هي به انهيءَ ساڳئي ڪوريجي اسٽريٽ تي آهي. ڪوريجي اسٽريٽ، وال اسٽريٽ ۽ آڪسلورڊ اسٽريٽ واسين خالي ناسي ۾ گهٽي آهي، بالي پنهنجي سرهاڙ وي کان پٺي ۽ ٽرننگ جي لحاظ کان مصروف.

اي بي اين جي عمارت، پراڻي روايتي انداز جي عمارت آهي. ٻاهران، رومن انداز تعمير جي مختلف ديو سلائي ڪٽائڻ جا ڪردار درن تي لڳل؛ جيئن تقسيم کان اڳ هندو جاين تي هندا آهن. هي ادارو ۱۸۳ اخبارن ۽ رسالن کي مواد پهچائيندو آهي. اٽڪل ۶ هزار ملازمين تي ادارو آهي. اي بي اين، سوويت يونين ۾ اهوئي ڪردار ادا ڪري ٿي، جيڪو پاڪستان ۾ انٽرنيشنل ڪائو

ڪندو آهي. هو ملڪ جي پاليسي ۽ بين الاقوامي لڳاڻن کي ڏٺان ۾ رکن ۽ خبرون فراهم ڪندي آهي. سرڪاري ترجمان جي حيثيت ۾ ڪم ڪندو آهي. اوهان عام طور اخبارن ۾ پڙهيو هوندو ته اتي ٻي ٻي جي هڪ مبصر هئڻ راه ڏئي آهي، اهو هن ڪري جو اتي ٻي ٻي کي سوويت يونين جو آواز ٿي سمجهيو ويندو آهي. تار خبر رساڻ ايجنس آهي پر اتي ٻي ٻي جي ڏسي ڪتابن جي اشاعت، رسالن ۽ اخبارن کي مواد فراهم ڪري ٿو. پڻر بڪ فراهم ڪرڻ، پوسٽر ٺاهڻ، جهڻ، ساهڻ لاءِ رهبر ٺاهڻ آهي. سوويت يونين متعلق ٻاهرين دنيا کي هر معلومات فراهم ڪندا آهن. جهڻ ڪري هن وقت ماهر، سياست جا چالو، ادب ۽ صحافي سڀ موجود آهن.

هونئن ته چوندا آهن ته Journa'ist is born not made پر سچ پچ سوويت يونين ۽ ٻين ترقي يافته ملڪن جي صحافتي پرادري ۽ مٿين طريقه ڪار ڏسي اهو بهانگو غلط ٿو لڳي ڇاڪاڻ ته هن جو چوڻ آهي ته تربيت، انسان کي ٻائي ٿي. مان ته خود انهيءَ سوچ جو آهيان ۽ انهيءَ نڪتي تي گهڻن مان اختلاف به ڪندو آهيان. حقيقت ۾ ڏٺو وڃي ته هي عمل جو زمانو آهي، تجربو، غلطي، درستي ۽ وري تجربو، ۽ انهيءَ آڌار تي قائم ڪيل اصول ٺاهڻ جو زمانو ٺاهي پر تهريڪگار ماڻهن جي تجربن مان فائدو حاصل ڪري قيمتي وقت ڇو نه پهچائي. اتي ۲۰ سال پاڻ تجربا ڪندي چيو گذارجن، ۲۰ سالن جو ٺهڻ ۱ سال ۾ سڪي وڃي. دنيا جي ترقي يافته ۽ ٽيڪنيڪي وسائين ۾ اهڙي دستور آهي.

سوويت يونين، ترقي يافته وسائتي آهي اتي اهي سمورا تصور ۽ پانڊا پري پيا آهن. اتي جديد اصولن تي صحافي ٺاهيا ويندا آهن. اتي پوريون سڀني جي مختلف شعبن مان، جن جو لاڙو بين الاقوامي تعلقات، عالمي سياست، صحافت ۽ لکڻ سان هوندو آهي، ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين کي چونڊي اتي ٻي ٻي اخبارن مان اڀري ڪري لڳايو ويندو آهي. انهيءَ مان گڏ، هو پهچي ماسٽرس ڊگري ڪري وٺندا. انهيءَ کان پوءِ هن کي ڪنهن نه ڪهر ٻي شعبي ۾ لياقت ضرور حاصل ڪرڻي آهي. مثال طور ايشيا، پاڪستان، ڀارت، برما يا ڏکڻ اوڀر ايشيا. ٽن سالن تائين هن کي اخبار ۾ اڀري ڪري

ملندي رهندي، انهيءَ کان پوءِ هن جي لاڙي جي مخصوص شعبي ۾
ڪم رکيو ويندو آهي.

پگهار ڪم تي مدار رکي. رپوٽر ۽ سب ايڊيٽر هڪ ڪيلبر
۾ آهن. انهيءَ کانپوءِ ڪم تي تولي ۽ اصالو مدار رکي ٿو. ڪم
سڀ گڏجي ڪن. پتوالا تي ٿي ڪونه. تنهنڪري ٻائي به پاڻ پيشو
پوي ٿو. پاڻ وانگيان نه ته سي ڪهڙي ٻي ميز تي پئي آهي ته
اها به پتوالو کڻي ڏئي نه ته لکڻ پڙهڻ بند، اخبار لکڻ.

سفر تي ڪم ڪونه ٿين. سفارش ٿيندي صرف تعارف لاءِ
حوالو ڏنو آهي پر ٿو خبر، پاڻ وارا هراءِ هجن ته ٻا رلي وڃن
ٻا الهن وانگيان ٿيو پوي. اسان وٽ ته اخباري ايڊيٽر نائيندو ٿو
چاهي ته ضرور ٿيندو، نه ته اخبار نه ڪندو. ڪي وري مائٽالا ڦاٽا
۽ ايڊيٽرن تائين سفارشون هلائي خاطر ضرور ٿيندا. پوءِ چاهي فعال
ڪهڙو خان جا ڪهڙا به هجن.

سنگ ڏيک ٿي به ساڳيو حال آهي مون کي ياد آهي اسان
وٽ هڪ اهڙو ايرائينس به هوندو هو جيڪو ٽيليفون تي هر خبر
ڏيندو کي صرف ”ها استاد“ چئي سگهندو هو، ۽ پوءِ ڳالهه بند. هن
وٽ هر ماڻهو تربيت حاصل ڪري جديد لاڙن ۽ عالمي حالات کان
واقف ٿي ميدان ۾ اچي ٿو ۽ پوري تيزيءَ سان اڀري چڪي ٿو.

ملازمت جا شرط قريب قريب پاڻ جهڙا اٿن، پاڻ وٽ ته اڃا
ڪڍي وڌيڪ بهتر آهن. هنن وٽ هفتي ۾ ۲ ڏينهن ڪم، يعني هڪل
۽ هڪلاڪ، جتي اسان پاڪستان ۾ ۷ ڏينهن ڪم، ۽ ۲ هڪلاڪ
هفتي ۾ ٿئي. روزي موڪلون هتي به ساڳيون پاڻ جهڙيون آهن
هلاج اتي سڀني لاءِ لري، مملڪت جي فساداري آهي. خبر جي
ترسيل لاءِ ملڪ اندر ٽيليفون ڪتب آڻين. ڪا به ٽيڪس تمام چٽ
ٿين. ڪنن تي ٽيليفون لڳل ۽ خبرون پڌندا تيزيءَ سان ٽائپ ڪندا
وڃن. ٽيليوڪس روس ۽ تصويرون لاءِ واير فوٽو پوري ملڪ اندر ۽
سوري دنيا ۾ پکڙيل، خبرن لاءِ اي بي ايس جو پنهنجو چار تمام
اثر آهي.

مون لينن جو ڏيهه ڏٺو]

[۱۷]

اخبارن ۽ رسالن کان سواءِ اتي ٻي ائين، نشريات تي ادارن کي به مواد ۽ ماڻهو فراهم ڪندي آهي. اتي ٻي ائين جي لائبرري جنهن کي آمريڪي ٻولي ۾ مارگ Morgue چيو ويندو آهي، تنهن ۾ انگل ۽ ملين حوالي موجود آهن جن ۾ دنيا جي قريبن قريبن هر شيءِ بابت پس منظر ملندو.

لينن گراڊ:

حب الوطني ۽ جو نشان

ماسڪو کان پوءِ اسان جي ٻي منزل لين گراڊ هئي. انهيءَ عظيم اڳواڻ جي نالي جي پويان تاريخي شهر، جنهن جديد سوشلزم جي تعمير لاءِ خبر ناهي ڇا ڇا ڪيو.

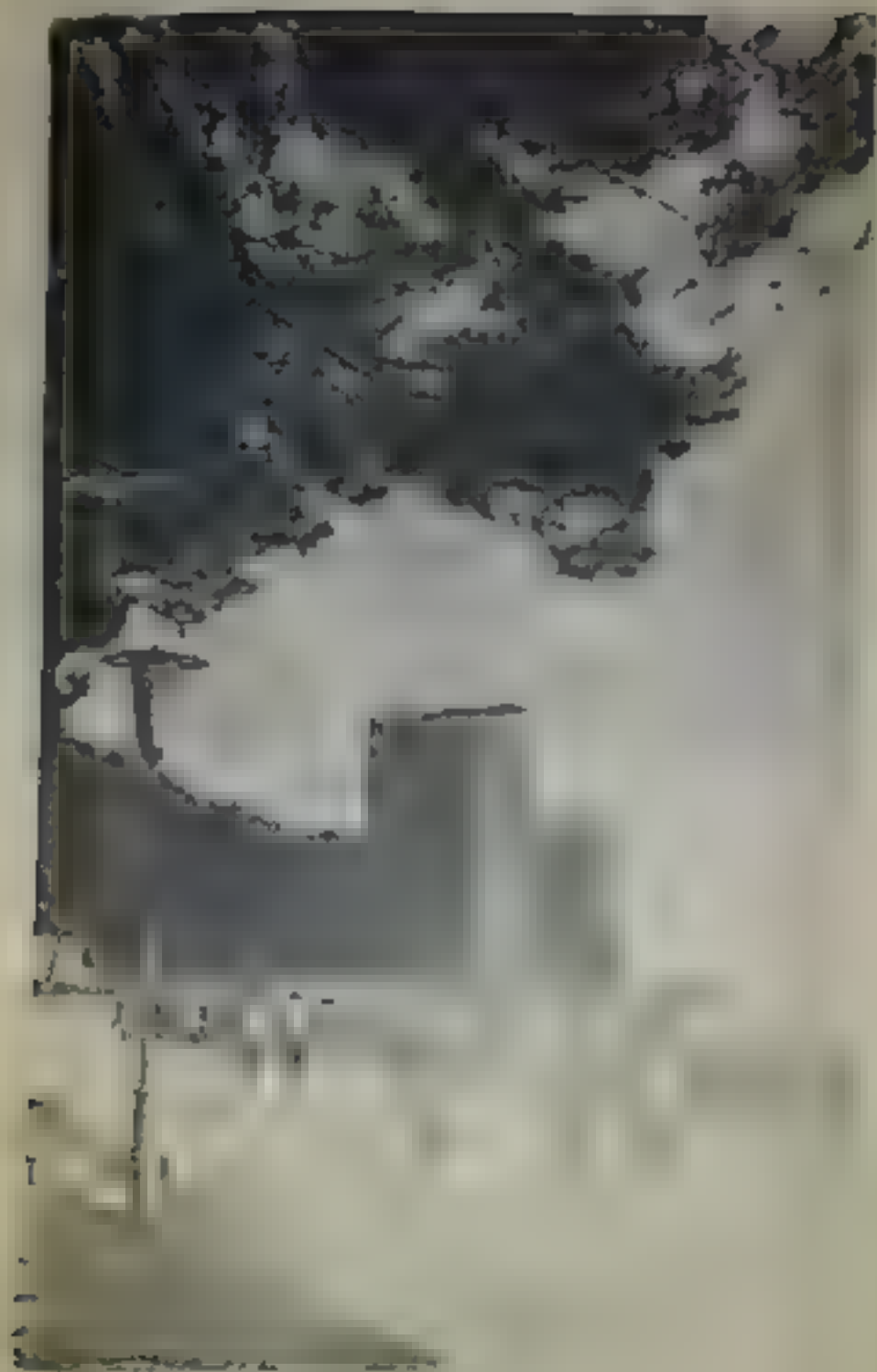
لينن جي نالي ۽ لين گراڊ سان ڪنهن تاريخي حقيقتون وابسته آهن. لينن طبقي واپست ۽ پنهنجي قوتن خلاف مظلوم عوام جي جدوجهد کي يڪجا ڪيو ۽ عوامي قوتن جي رهبري ڪئي. ٻي ڀيري لين گراڊ جنهن پنهنجي ملڪه نسي ڌرين جي سڀني منهن ٽوڙ جواب ڏنو. هن شهر جون ڳالهيون هن شهر جي ماڻهن جي بهادري جي ساڳي... هن جي لاجپتو ۽ ڏيهن دشمن سان جنگ جاري رکي.

جنگ عظيم هڪ طرف دنيا کي ان ۾ وڪوڙي رهي هئي ته ٻئي طرف اسان وٽ خلافت تحريڪ جي لائت آڀري رهي هئي. اهو اسلامزم جو عظيم قائد حضرت مولانا عبداللہ ستڙي روس جو دڙو ڪيو هو. هتي لين ۽ روسي عوام سندس شاندار استقبال ڪيو هو. انهيءَ کانپوءِ ئي مولانا مرحوم چوندو هو ته آءٌ ڏسان ڇو ته مشرق کان هڪ انقلاب آڀري رهيو آهي جيڪو نيٺ سڀني کي وڪوڙي ويندو. جنهن جي ابتدا لين ڪئي هئي، لين گرام انهيءَ انقلاب جو مرڪز آهي.

ماسڪو کان هڪو ۸۰۰ ڪلو ميٽر پري، نرلڊ جي ڀر ۾. نرلڊ جي اسٽيڊ جي ڪاري تي اهو ستر اسان ريل ۾ هڪو جنهن سراسري ساڍا ۷ ڪلاڪ کن ڪيو.

اها خاصي رفتار آهي. هونئن اهو ٻڌ عوسي طور ڪن ڏسهن ۱۳ ڪلاڪ وٺندو هو، پر هاڻي ساڍا ۷ ڪلاڪ کن لڳن ٿا، هڪ تيز رفتار گاڏي ساڍا ۷ ڪلاڪ وٺي ٿي. هڪ ڳالهه ڪندو هان ته سوويت يونين ۾ ريل جون پٽڙيون اٽڪل ۱ لک ۲۰ هزار ڪلو ميٽر آهن جن مان ۴۴ هزار ڪلو ميٽرن تي بجليءَ سان ريلون هلن، باقي ڪاربن ڪوئلي يا ڊيزل وارين انجنيٽن سان. بجلي ڇاڪاڻ ته هتي جام ٿئي، تنهن ڪري هر سال ڊيزل تي هلندڙ پٽڙين مان ۱۲ سو- ڏهه هزار ڪلو ميٽرن کي بجلي تي هڪيو ويندو آهي. هونئن هتي بجلي تي هلندڙ گاڏين جي ڊيگهه دنيا جي بجلي واري پٽڙي جي ٽئين حصي کان وڌيڪ آهي.

خير، پاڻ وانگيان اتي به مڪس، فلٽ ۽ ايڪسپريس آهن. رات جو عام طور ايڪسپريس گاڏيون مڪه شهرن جي درميان هلن، باقي ڏينهن جو گاڏيون، پاڻ وارين پسنجر گاڏين وانگيان هلن، حيدرآباد کان وٺي لاهور تائين، مرزاڻي، روهڙي، اڏيرو لعل، هر هڪ اسٽيشن تي رهن، جيئن مسافر پنهنجي سهولت مطابق لهي ۽ چڙهي سگهن. انهن نه آهي ته واضح حڪمن جي باوجود، سون ڪيترن ۽ مٿارين تي بهن ڪونه ڏوڪرن ۽ سوز اهرن ڌريڪت ريل ۾ چڙهندڙن لاءِ ايڪسپريسون، اهي به جام، گهڻو

ماسکو، ولادیر رستا ۽ اوچيون جاپون.

مؤازرات خو مرکز هرتهاس

مباري خو سمن

ڪري رات جو پر هن سهولت سان ته رات جو ماڻهو ڪم ڪار
لاهي گاڏيءَ ۾ چڙهي صبح جو پنهنجي ماڳ. وات تي نڀ به
ڪندو وڃي.

اتي هر سٺ هڪ ٽي. سهون جي سهولت، هر هوڳيءَ ۾.
گاڏا پنهنجي تيرگام جي ايتريڪنڊيشڊ ڪمپارٽمينٽ جهڙا. گاڏي ۾
اندر ٻن ماڻهن لاءِ ڌار ڌار ڪيسون، سهون واري پٿر تي بسترو
وڇيل، ٻه نوال تڪيل. ريڊيو موجود، اڃا چاڪي. اوهان کي خالي
تڪيٽ وٺڻ ۾ سهڻو آهي.

هر ڪمپارٽمينٽ لاءِ الڳ گارڊ. دستوري بڪنگ وغيره کان
سوا، صبح ٿيندو ته جيئن جاڳندڙ ڪوئٽن تي ٺهيل جاءِ ٺاهيندو.
۶. پئسا ڏيئي جاءِ پئسو. ريل ۾ ريسٽوران موجود، هتي وڃڻ لاءِ
پليٽ فارم تي لهي وڃڻ جي ضرورت ناهي. چاڪاڻ ته ريل جو هر
دٻو ٻئي سان ڳنڍيل آهي، تنهنڪري اندران ئي اندران ڏي ريسٽوران
۾؛ بلڪل ائين جيئن اسان هالي ووڊ جي فلمن ۾ ڏسندا آهيون ته
ولين ڏوهه ڪري هڪ ڊي کان ٻي ۾ وڃي پناهه وٺندو آهي.

ريل اندر ريڊيو. ساحن لاءِ ڌار پروگرام هليو آهي. گاڏا تمام
صاف سٺا، هر انچ قالين سان ڍڪيل، درين تي خوبصورت پڙدا،
ڪپڙن تڪڻ لاءِ هنگر. پنج ئي آگرئون برابر ته ماڻهن، پر آڱ پائينان
ٿو ته جيڪڏهن اهي سهولتون هتي موجود هجن ته ماڻهو نوال ۽
هنگر به نه ڇڏين. ٻيون شيون ته پهريائين ٽڳائين.

لينن گراڊ اسٽيشن پنهنجي روڙي اسٽيشن جيتري. هونئن ته
هر مسافر پنهنجو سامان ڍوڻ تي هڙيل آهي، پر ڦٽي به موجود،
جيڪي صرف گهري وزن وارا سڏيندا آهن. ڦٽي به بار پئڻ تي ڪونه
ڪٽن. هٿ گاڏيون اٿن، جيڪو ئي ڦيرو ۲ رستن جي حساب سان پليٽ
فارم تسان، ٻاهر ٽيڪسي اسٽنڊ تائين پهچائين. اڪهه ملڙ. گهڻي
وٺ وٺان نه ڪن. نه وري اهو ته گاڏي ايندي ئي مسارن کي جهٽو
وڃن. پري بيٺا هوندا جنهن جي مرضي هوندي اهو پاڻي سڏيندو.

لين گراڊ جي اسٽيشن ٻاهران ٽيڪسي اسٽنڊ تي پهتسین ته ڊگهي قطار. اهو ته مون عرض ڪيو آهي ته ٽيڪسي سوويت يونين جي وٽن شهرن ۾ وڏو مسئلو آهي. ماڻهو گهڻا ۽ صبح جو هرڪو ڊيوٽي تي پهچڻ لاءِ ٽڪڙ ڪندو. ٻاهران ماڻهو به ڪم ڪار واسطي ايندا آهن، اس پوءِ ته وٽ وٽان، ٽرامون، بسون، ريلون ۽ ٽيڪسيون پوري نه پورن. اسان جي لائين ايندي ڊگهي هئي جو انهيءَ مقرر جاءِ ۾ پوري نه ٿي. ٻئي تنهنڪڙي مڙي انگريزي اکر يو U وانگين ٿي آئي. ائين به ٺاهي ته ٽيڪسي آئي ته جيڪو ڊوڪي وڃي اچي وڌي، سو چڙهي. پنهنجي صدر يا بولٽن وانگيا ٿي ٿي ڪونه. هتي ٽيڪسي اچي اسٽنڊ تي بيٺل ڪنڊڪٽر کان پڇيو ۽ وڃڻ صحيح ڪرائيندو ۽ هر مسافر واري مان چڙهندو. اسان کي پنهنجي واري اچڻ لاءِ ايڏائي ڪلاڪ انتظار ڪرڻو پيو، ٻي ٻي ٽيڪسون سڳي ويون.

لين گراڊ، ماسڪو کان ننڍو، پر تمام خوبصورت شهر آهي. اهي ماسڪوڪاڻ اڌ جهڙي يعني ۵۰ لکن جي لڳ ڀڳ. تاريخي لحاظ کان هن جي اهميت تمام گهڻي آهي. عظيم پروٽاري انقلاب عملي صورت هٿان ٿي ورتي. ان کان پوءِ ٻي جنگ عظيم ۾ پوري دنيا ۾ ناري فوجن جو مقابلو هن شهر ڪيو. اهو ته اوهان کي ياد هوندو ته ناري فوجن ۲۰۰ ڊويزن فوج سان سوويت يونين تي حملو ڪيو هو ۽ بمباري جي وقت ۲۰۰-۲۰۰ هزار گڏ حملو ڪندا هئا. لين گراڊ تي ناري حملو سيپٽمبر ۱۹۴۱ع ۾ ڪيو هو ۽ جنوري ۱۹۴۳ع تائين، ڪل ۹۰۰ ڏينهن گهرو ڪيو ويٺا هئا. هو ايترا ته طالع هئا، جو هنن لين گراڊ کي بچيو، ته ٻي بارو مددگار ڪري مارڻ چاهيو. تنهنڪري هنن سموري لين گراڊ کي سمجهو ته لوڙهو ڏيئي، سمورو پيغام رسائي، پهچڻ جا رستا، ريلون جهاز رستي جا ذريعا سمورا بند ڪري ڇڏيا هئا. صرف هڪ واٽ لندونگا ڍنڍ وارو ڪليل هو، پر اهو به ڍنڍ جي ٻرڻ ۾ بدلجڻ ڪري بند ٿي ويندو هو، ۽ لين گراڊ جي شهرين توڻي فوجن لاءِ صرف هوائي رستو ڪليل هو. پر شاهاس آهي، هن باهت شهرين ۽ فوجين کي، هن انهيءَ جو مقابلو ڪيو ۽ نيٺ هن جي ۵۰ ڊويزن فوج کي تباهه ڪري ڍڪائي ڪيٽو.

لنن گراڊ جي شهر ۾ گهڙندي، هن عظيم شهرين ۽ فوجن کي سلام ڪندي، دل ٽٽي رهي. جڏهن فائين لنن گراڊ جا سورا وٺا، گهٽ بند ڪري ڇڏيا ۽ اهو انتظار ڪري رهيا هئا ته اجهو ٿا شهري هڪ من يا انهيءَ ڊپ ۾ اسان وٽ پيش پون؛ پر ٿيندي ٿيندي، شهرين مان ۱ لک ۹۰ هزار شهري اڳتي وڌيا ۽ مادر وطن جي تحفظ لاءِ پاڻ کي وڙهڻ لاءِ پيش ڪيو. اهو تعداد ستت ئي وڌي ۵ لک ٿي ويو.

مرد چئن مکيه محافن تي وڙهي رهيا هئا، هورتون، ڪارخانن ۽ اسلح ساز فابڪن ۾ ڪم ڪري رهيون ۽ پوڙها وري گهرن ۽ آفيسن جي نگراني ڪري شهري معاذ تي صف آرا هئا. شهر جي وچ مان لنگهنڙ شهر ٺهي نڀو جي بندرگاهه تي ”ارورا“ بحري لنگهه کي محفوظ ڪيو ويو هو ۽ گهٽس ۽ گهرن جي چٽين تي روسي هوان نازين جي نشانن کي سوڙڻ ۾ مشغول هوندا هئا. اهو هن ماڻهن جو حدبو ۽ همت هئي، جو لنن گراڊ کي مثل بنائي، فاتح ٿي گهڙڻ جي آس رکندڙن کي برلن جي ريشاخ ڦاٽس هڻڻو پيو.

لنن گراڊ ۾ همارتن ۽ ديولين تي اسان کي انهيءَ گوليمازي ۽ بمباري جا نشان اڃا نظر آيا، هڪ پراڻي مينش جي گهٽيءَ ۾ اڃا روسي زان ۾ اها عبارت چڱي چڱي نظر اچي ٿي ته:

”شهر يو، شهر تي شيلنگ جي وقت، گهٽيءَ جو هيءُ پاسو تمام خطرناڪ آهي.“

لنن گراڊ جي ماڻهن جي بهادري ۽ شهرين جي فرض شناسي هن سان ظاهر آهي ته جنگ جي خاتمي تي ۱۳ لک ماڻهن کي مختلف ايوارڊ ۽ تمغا مليا. انهن بهادرن جي ياد ۾ هنن ته پهچا گيت ڳايا پر اها بهادري هالڪير حيثيت اختيار ڪري ويئي. خود ۱۹۶۵ع جي جنگ ۾ اسان جي گيت نويسن لاهور کي، پاڪستان جي لنن گراڊ سان ياد ڪيو هو.

لنن گراڊ جي تاريخ جا گرائي ڪجهه هن ريت آهي ته هي صرف ۲۷۰ سال پراڻو شهر آهي. پر انهن پوئين ٽن صدين ۾ هيءُ

شهر تمام وڌيو ۽ ويجهو آهي. بالنگگلف جي ڪناري تي مشهور
نيوا ندي هن شهر جي وچ مان لنگهي ٿي. شهر جو گهڙاءُ رومن
انداز تعمير جو آهي، ڇاڪاڻ ته انهن ڏينهن رومي ماهر تعميرات ۽
فنڪارن جي لاءِ ٺهڻ گراڊ وڌي چڪو رکنڊو هو.

روايتي پراڻيون جايون، اڃا موجود آهن. وڌندڙ آبادي جي لحاظ کان روزانه نئون جايون ٺهنديون رهي ٿيون جن ۾ ڊهندڙ جاين جي بڻندڙن کي منزل مڃيو ويندو آهي. انگن اکرن ۾ دلچسپي رکندڙ دوستن جي لاءِ عرض ته تعمير جي رفتار هينئر ايتري تيز آهي جو هر روز ٻه نوان بلاڪ، هر ڏهين منٽن هڪ نئون فليٽ شامل مڃيو ويندو آهي.

شهر جي ۲۲ تعليمي ادارا، ۴۸ خصوصيت وارا سيڪنڊري اسڪول آهن جي ۴ لک شاگرد هروقت پڙهندا آهن. اڄ جي نئين گرام ۾ ۱۳۰ پبلڪ يونيورسٽيون مختلف شعبن ۾ شاگردن، استادن، ماهرن ۽ محققن لاءِ اڀياس جا مرڪز ٻڌل آهي.

انقلاب کان اڳ روس ۾ ٻين ماڻهن جا نالا تمام عزت سان ورتا ويندا آهن: هڪ پيٽرو اعظم ۽ ٻيو آئون اعظم. لينن گراڊ پيٽر اعظم جي نالي پويان قائم ڪيو ويو هو. بهرئين هن کي سينٽ پيٽرس برگ هڪڙي مڏيو ويو، جنهن کان پوءِ پيٽرس برگ ۽ هيئر لينن گراڊ، لينن گراڊ جي پر ۾ هڪ ٻيو شهر پيٽرو گراڊ قائم آهي.

لين گراد ۾ تاريخي جاين ٿن جي لاءِ سڀ کان مڪمل
 هرمتاش Hermitage آهي. يعني گوشو يا خانقاهه هي پٿر اعظم جو
 محل آهي. دراصل پٿر اعظم جا ٻه محل آهن: هڪ ٿن گراد ۾ ٻيو
 بالٽڪ سمنڊ جي ڪناري تي قوهان جو محل يا سياري وارو محل.
 ٿن گراد وارو محل جيڪو هينر هرمتاش سڏجي ٿو، دنيا جي
 ٽيون لطيف ۽ آکاڻين شين جو ٻي مثال عجائب گهر آهي. هيءَ
 محل پٿر اعظم ۽ ملڪه ڪيٿرائين جي ٽيون لطيف مان بعد محبت
 ڪري وجود ۾ آيو. هو پاڻ مصوري ۽ اڻ وڏا ۽ اٺو ڪوٺيا ۽

انٽيگس جا دلدادہ هئا. هنن ان وقت نہ صرف پاڻ دنيا ۾ موجود نوادرات جمع ڪيا، پر جڳ مشهور مصورن کي گهرائي، وهاري مصوري ۽ مجسم سازي جا عجيب نمونا ڏهرايا. هرمتاش محل، ٽن تصوير جو هڪ انوکو نمونو آهي. رومن ماهر تعميرات جي ڪارنامي هنن ڪري، هن جي هر ڪمائي، ڪانس، ٽنپو، مجسمو، سر ۽ ٻارڊر رومن انداز ظاهر ڪري ٿو. چئن تي خاص ڪري، آگر ۽ مجسمن جو ڪم، وچين دؤر جي فن جو نادر نمونو آهي.

شاهي خاندان، هن محل جي هڪ حصي ۾ مصوري ۽ انٽيگس جا نمونا رکايا ۽ باقي ۾ شاهي رهاڻن ٿيڻي هئي. شاهي خاندان خاص ڪري سلڪم ڪيٿرائين انولٽ فرانس، اٽلي، جرمني، جزائر مصر، بابل ۽ ٺٽو، خبر ناهي ڪٿان ڪٿان جا نوادرات گولي، گهرائي، مگهڙائي سان هتي رکيا. هن وقت محل جي هڪ هزار ڪمرن ۾ اٽڪل ۴۰ لک شاهڪار موجود آهن. اڪٽوبر انقلاب کان اڳ هيءَ نوادرات ۽ آرٽ جون شيون، صرف شاهي خاندانن يا ٻاهران ايندڙ شاهي مهمانن جي ٽسڻ لاءِ هونديون هيون. روس يا ٻي دنيا جي ڪنهن عام ماڻهوءَ جي ٽسڻ جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي. انقلاب کانپوءِ شاهي خاندان جون شيون، هن جي استعمال جي شين، هن جي نوادرات کي عجائب گهر ۾ استعمال ڪري، عام ماڻهوءَ لاءِ کولي ويا آهن ۽ اڄ هر روز اٽڪل ۲۰ هزار ماڻهو هرمتاش کي ٽسڻ ٿا.

هرمتاش کي ٽسڻ لاءِ گائيڊ مقرر آهن. ڇاڪاڻ ته انهيءَ کنسواءِ هيءَ محل ٽسي ۽ سمجهي نٿو سگهي؛ خاص ڪري رستو پنجن ته ڏاڍو سولو آهي. ٻين لفظن ۾ موزل وارو ڪاڪ محل آهي. هڪ گهرو گائيڊ نظارن کان گر ٿيو ته وري ملڻ محال آهي. اوهان ڇو نڪرڻ ته محال نه، البته نڪرڻ مشڪل آهي. هر زبان لاءِ گائيڊ، ٽريول ايجنسيون ڪنڊيون آهن. هوشن ته انگريزي زبان ۾ سٺو گائيڊ ته ملڻ مشڪل آهي پر اسان جا ڀاڳ سٺا هئا جو اسان کي هڪ ٻيلو روشن چوڪري ملڻ جي بي انگريزي، صاف سٺي ۽ برطانوي لهجي واري هئي، ڪٿي، ڪٿي ملڻي ۽ نالو به تمام روساڻي. اولڳا-بڊيءَ جي نالي پويان، ائين ڪٿي سڏي ۾ سمجهو ته سٺو.

اتان جي گائيدڻ کي هزارين سالن جو تفصيل، ٻرڙيان ٻاڏ،
هر تاريخ جا گرافي انگن اکرن سان منٽ ۾ طوطي وانگر ٻڌايو
وڃو ٻار ٻون.

هرستاش جو مير انهيءَ ڪمري کان شروع ٿئي ٿو، جتي ۲۷
آڪٽوبر ۱۹۱۷ع تي صبح جو ۱۰ لڳي ۲۰ منٽ تي صوبائي گائيدڻ کي
گرفتار ڪري وڃاريو ويو هو. انهيءَ ڪمري ۾ ساڳيو سالن اٺن تي
آراسته ڪري رکيو ويو آهي جتي انهيءَ تاريخ ۽ وقت تي هو.
ڪمري ۾ رکيل گهڙيءَ کي به ۱۰ لڳي ۲۰ منٽ تي بهاريو
ويو آهي.

هرستاش جي هڪ حصي ۾ شاهي خاندان جي رهڻي ڪهڻي،
سمن وارا ڪمرا، وهڻ وارا ڪمرا، صلاح مشوري جا ڪمرا ۽ نظاري
ڪمرڻ وارا حصا شامل آهن، جيئن پاڻ وٽ حويلن يا وڏيرن جي بنگلن
۾ نماز پڙهڻ لاءِ ڪروٽ ٺهيل هوندي آهي، تنهن هن ۾ به هڪ
نيٺري جهڙي، جهن هي ڇت تي سون، چانديءَ جي ٻاليءَ سان
مسيهي انداز جا مجسما نهايت خوبصورتي سان ٺهيل آهن.

ٻئي حصي ۾ انٽيڪس رکيل آهن جن ۾ پهرين روسي جهاز
ڪانوئي، روسي انداز جون سموريون پراڻيون ۽ تاريخي شيون ڏيکاريل
آهن هن ۾ ڪتب آيل مختلف وقتن تي هٿيار، هار سينگار جا زيور،
ڪپڙا سڀ ڪجهه ڏيکاريل آهن.

هرستاش جو ٽيون حصو مصوري تي مشتمل آهي ۽ سڀ کان
دلچسپ آهي. هن ۾ مجسما به آهن، فنون لطيفه جي شاگرد لاءِ هن
کان وڌيڪ ڪا بهتر درسگاهه ناهي. تصويرون به مجسما پٿر ۽ اڻڀ
آهن جو ٿيندڙ پاڻ کي هڪ اڻ ڪٽ سمنڊ به سمجهي ٿو. ٿيندڙ
ٽڪري پونديون ۽ تصويرون ڪنڊيون نه، آخر هن به ته سموري دنيا
جو خزانو جمع ڪيو آهي. ذرا اندازو ڪريو ته پوري دنيا ۾ عظيم
مصور ليباريونشي جون ۸ تصويرون آهن جن مان ٻه صرف هن ميوزيم
۾ آهن. اسان کي گائيدڻ ٻڌايو ته گذريل سال اها ڳالهه متارح ٿي
ته آيا اهي ليباري جون تصويرون آهن يا نه. سچي دنيا جا معق آيا

حسن وڏي کوجنا ڪانهيو. اهو فيصلو ڏنو ته اهي ليبارڊو جون تصويرون آهن. ليبارڊو جي مٿيون اصلي حالت ۾ سونگي اتي ڪمڻ نصيب ٿيو.

مشهور مصور ۽ تجربيدي فن جي باني پگاسو جون اٽڪل ڏيڍ سؤ تصويرون اتي هڪ هنڌ ڏٺم. سوزالرم ۽ امپريشنزم جو ٿر شعبو ئي ڌار آهي. رويس، روبال، گريشون جون عظيم تصويرون به اتي نظر آيون. اندازو ڪريو ته رويس جي ڪليڪشن ايتري اٿن جو هڪ هال، صرف هن لاءِ ئي مخصوص آهي.

محسن ۾ بوتلن ۾ ٺهيل منچرس ڪان وڏي، ڏهه ڇا برار سجما سڀ هتي موجود.

جيتوڻيڪ، نڪڙ سان گهڻ ۾ به چار ڪلاڪن لڳيون ويڻ، پر اهو ذخيره اصل ذخيري جو ٽيون حصو آهي. ٻه حصا جاءِ نه هئڻ ڪري هميشه ٽهر خاني ۾ هوندا آهن. ٽهر ڪري اهي ٻه حصا واري واري ٿي هر مٿس ۾ ڏيکاريا ويندا آهن.

سياري جو محل يا قوارن جو محل

هن دوش ”ليلي ڪي خطوط“ ۽ ”سڃوڻ ڪي ڊائري“ ۾ ٻڌي هرندي تن کي عوبي اندازو هوندو ته اهي ٻئي ڪتاب ڌار ڌار ڪري ٿا ٻڌي سگهجن. يا ته وري ڌار ٻڌڻ سان هنن مان

مرو نه ايندو. ساڳي طرح سياري واري محل يا قسودرن واري محل کي هرمتاش ڪاڌ ڌار ٿيو ڪري سگهجي. قسودارن وارو محل ان ڪري سڏيو ويندو آهي جو هن جي ايوانن ۾ تمام گهڻا قسودارا آهن.

لسن گراد شهر جي بيهڪ هونئن به عجيب و غريب آهي. نپوا ندي ٻن حصن ۾ ورهائجي آهي ۽ لسن گراد جي هرمتاش اسڪواپر کان ڪي گز پٿورو ملي هڪ ئي وڃي ٿي، تمام وڏي ندي، پيٽ پاڻ واري سنڌوندي جيئن ساوٿي ۾ قوم ڪا تار لپا واري تهن کان نظر ايندي آهي. هوا ٻوڙي ساري هڻن ڪري، گهڻي چولي ڏسڻ ۾ ڪانه آئي ۽ نه وري ڪن جو ڪو ڪڙڪو، البته پائلي جي تڪ گهڻي. پاڻي ۾ گهڻو ڪري ڪاريڙو، ڇاڪاڻ ته جي ميدان ۾ جبلن سان وهي اچي ٿي، انهن جي ساخت ڪجهه انهيءَ قسم جي آهي جو پاڻي ڪارائتو وڃي.

جيئن پنهنجن گدو يا لپا جي پٿن وٽان ٿئي ته اڃا به اهي ڊونڊڙيون، پٿريون ۽ هٿوڙا يا هٿن هٿن وٽ اها هئا، پر هالي وٽ بدلجي چڪو آهي. هالي هٿن وٽ جديد سوٽر لانهون ۽ جيٽ آهن. اهو ته اڳ ۾ عرض ڪيو آيم ته هو ٽرانسپورٽ جي هر ذريعي کان ڪم وٺن ٿا، جنهن ۾ لهرن شامل آهن. نپوا وڏي ندي هڻن ڪري هام اڄ وڃ لاءِ منجهس تيز رفتار رڪيٽ نما لانهون يا هڪڪا جهاز هلن، جن ۾ سؤ کن مسافر اچو وڃن. مال آڻڻ ۽ نسل لاءِ وڏا مال بردار جهاز، مال لاهڻ ۽ ڇاڙهڻ لاءِ وڏيون گوديون، ڪن هٿن ته ڪيماڙي ڪريڪ ٿي ٻانهر. بالٽڪ سمنڊ ۾ سهن هڻن ڪري، ٻي جنگ ۾ وڏو بحري معاذ سنڀالو هٿائين ۽ اڃا تائين هنن جو منظر جهاز ”ايورا“ اڃا سٺل آهي.

سياري جو محل، بالٽڪ سمنڊ جي ڪناري تي آهي جنهن ڪري نديءَ جي چوڙ مان لنگهي اتي پهچڻو پئي ٿو، عجيب منظر هو پاڻ وٽ سنڌو تن چوڙن ۾ چوڙ ڪري ٿي ۽ اتي سنڌونديءَ جو جولان سمنڊ جي چولين مان ملندي عجيب آواز ڪري ٿو، پر هي خاموشي سان ٻي پاڻي ۾ ملي هڪ ئي وڃي ٿي. سمنڊ ته بالٽڪ

جو نالو آهي پر هيءَ هڪ ڏنڊ آهي ۽ دنيا ۾ سٺي ٻائي جو وڏي ۾ وڏو دريو آهي، شايد انهيءَ ڪري، ٻائي ڪهڙي وڏي آهي، انهيءَ ڪري ان کي سٺو سڏيو ويو آهي.

بالٽڪ جي ڪناري تي، ساري جو محل هڪ وسيع علائقي تي مشتمل آهي. ساوڪ جي اٺ ڪٽ سلسلي پويان رنگا رنگي گلن جي ٻارين ۾ گهريل، ڇپر جي ويڪرن ٽڪرن ۾ انڊر سٽيل وڏن قوهارن جو جهرست عجيب سان ٻڌي ٿو. هيءَ محل، ساري ۾ شاهي خاندان کي ڪتب ايندو هو. محل ٻن مڪن حصن ۾ ورهايل آهي: هڪ رهائشي محلاتي عمارتون ۽ ٻيو قوهارن ۽ باغ وارو حصو محل کي ۾ مڪو لنگهه آهي، ۽ جتان به محل ۾ داخل ٿبو، اتان مونهن ڇادرن چڙهيل قوهارن سان استقبال ٿيندو. هيءَ قوهارا تعداد ۾ ساليڪو ڪن ٿيندا، مگر قطارن ۾ اهڙي طرح رکيل آهن جو سهڻو گلستو لهي ٿو. هر قطار، سميت رڪ ٻڌار سان، وچ ۾ وڏو قوهارو ۽ ٻائي نڍا قوهارا چوڌاري. قوهارن جو منهن سهڻن ۽ مختلف مجسمي جا، جيڪي مختلف تهذيبي ڪردارن جي نشاندهي ڪن ٿا. مڪو قوهاري جو ٻائي انگل ۳۰ ڪٽ کن اچي ٿو. هيءَ سمورو ٻائي بالٽڪ مان پهچي وڏو واه جيڙي نهر مان اچي ٿو ۽ نيڪال ٿئي ٿو. قوهارن هلائڻ لاءِ هڪ مشين ٺاهي، پر ڪو ڪمپريشر سسٽم ٺاهيو ويو آهي جو قوهارن جو نڪتن ٻائي وري قوهارن ۾ اچي ٿو.

رهائشي محل، هرمتاش وانگيان تمام وسيع ۽ شاهانه انداز ۾ ٺهيل آهي. وچس مڪو هال ۾ ٻئي ٽسو ته سمورا قوهارا ٽسڻ ۾ ايندا. محل ۾ شاهي خاندان جي ڪتب ۾ ايندڙ ستن کسي تمام سٺي سان رکي، مستقل نمائش گاهه بڻايو ويو آهي. ميٽوليڪ هي محل ڪو گهڻو آڳوڻو ندي ۽ جنگ عظيم جي بمباري ۾ ان کسي نقصان پهتو، پر مرست ڪرڻ کانپوءِ وري اهڙي سنڀال سان رکيو ويو آهي جو ٽسندڙ کي اندر وڃڻ وقت، جتي مٿان جتي، ٻارائي وڃي ٿي. هن پنهنجي تهذيبي سرمايي کي ڪمڏي نه ڇڏيو، مان محفوظ رکيو آهي. اسان وانگيان نه ته دنيا جي عظيم تهذيبي سرمايي مون جي دڙي کي سنڀالي نه سگهيا آهنون يا وري هي ته ٽيڪسيلا

جي عجائب گهر مان گوتم ٻڌ جا سٺو کن قديم مجسما چوري ٿي.
جڏهن عالمي مارڪيٽ ۾ وڪامجڻ لڳا، تڏهن اسان کي خبر پئي.
يا هي گهٽ ستر ظريفي آهي ته اسان جا نوادرات، برٽش ميوزيم
۾ آهن ۽ اسين هٿين ٿلهن آهيون. اهو ته جان مارشل يا مارٽيمر ويلز
جي مرضي آهي ته هو پنهنجي حساب سان ڪهڙا به ڪٿا ڪن،
يا وري دنيا ۾ اسان جي تهذيب کي ڪٿي بهارين. اسان ته پنهنجا
ماهر، پنهنجا پارڪو ۽ ڄاڻو پنهنجا پاڻ ۾ ڪونه ٿا ٺهون. هر ڪو
ٿيڊ چانور جي ڊيگري ڌار آهن ۽ پنهنجي ٽوپي ۾ ڪنڀ هڻڻ جو
لاٿل آهي. انهيءَ ۾ چاهي علم ۽ عقل جا سمورا دستوري آداب ڇو
نه ڇڏي ڏيون. هر ڪو پنهنجو پاڻ کي علم ۽ عقل جو اهرام سڏي
ٿو. اڃا انهيءَ تي ڪونه ٺها آهيون ته آيا اهو موئن جو دڙو آهي
يا سوئن جو دڙو.

انهيءَ ڪانسواءِ تعلق ۽ تڙپس جو هي عالم ته عالم، مرلدي
بري ويندا، علم جو پٿار پاڻ سان گڏ قبر ۾ کڻي ويندا پر اس
کي يقين نه ٿيندا. ڪٿائين اسان پنهنجي حرڪندڙ ماضي کي ڄاڻي
۽ انهيءَ کي هنن وانگيان معلوظ ڪري سگهون ها.

لنن گراڊ ۽ ٻئي الهندي علائقي جي بيهڪ ۽ اهميت اهڙي
آهي جو مغربي سياح آسانيءَ سان ٿوري وقت اندر پهچي سگهن ٿا.
۽ اهو لنن گراڊ جي ويڪرين گهٽين ۽ سٺيل ٻن مان ثابت ٿيو
ته مغرب ۾ روس ٽن جو شوق ڪيترو نه آهي. لنن گراڊ،
هيلسنگي جي ويجهو آهي، تنهن ڪري سٺين کڏن گهمندي سياح
فنلڊ ڪان لنن گراڊ ۾ داخل ٿيندا آهن. گهڻا اولهه جرمني ۽ پولينڊ
واري روت وٺندا. سياحن جو هڪ وڏو تعداد هتي گهمڻ ايندا آهن،
ڇاڪاڻ ته هنن جي ذهن ۾ سوويت معاشري متعلق تمام عجيب و
غريب قانوات آهن.

مغربي سياح جيئن دنيا جي ٻين حصن ۾ ٽسڻ ۾ ايندا آهن
ننهنجي تمام گهٽ پر ڪارآمد سامان کنيو، جوڙا ٺاهيو وٺن گهمندا.
يورپ مان سوويت يونين ۾ داخل ٿيڻ لاءِ ويزا، ٽڪيٽ، زبان،
گهمڻ ڦرڻ جهڙين جانن تي پهچڻ لاءِ هنن جو انتظام يورپ ۾ موجود

ٽريول ايجنسيون، سوويت سرڪار پاران رابطي ۾ اچي ڪنڊيون آهن. خشڪي رستي اچڻ جا خواهشمند وڏن آرامده ڪوچن ۾ اچن. باقي پاڻي، ريل يا هوائي جهاز ذريعي، ڪوچ تمام آرامده، ايرو سٽس، ائير هٽر ريڊيو ۽ مڪاني ائنائون سميت جو انتظام ٿيل. گهندي، هر گائيڊ هر چيز جي تاريخ، جاگرافي ۽ اهميت پڙائيندي هلي.

جيئن پاڻ وٽ جمع جمع تي دڪاندار مڻهي شو ٿيل، راڻي باغ ۾ پتو ڪٿڻ ضروري ڪمن مان سمجهندا آهن، تيئن هتي ائين ڏسڻ گهڻ وارا به نظر آيا، جيڪي جمعي جي شام جو هيلسنگي ۽ وارسا مان جهاز پڪڙين. اها رات، چنبر ڏينهن، آخر رات گهڻ ڦرن وري آخر جي شام واري فلائيٽ مان پنهنجي جهڳي تي ويهر ڏسن.

سياحن لاءِ حڪومت، خاص قسم جون هونلون ڪوليون آهن، جن ۾ مڪاني ماڻهو به رهي سگهن ٿا پر سياحن جي سهولت جو خاص خيال رکيو ويو آهي. مثال طور انگريزي ۾ بورڊ، اسڪرپري سمجهندڙ عملو انگريزي لرسج يا حومن سمجهندڙ گائيڊ. لينن گراڊ ۾ ڪئين سٺيون هونلون آهن پر هونل Eurovipisa جنهن ۾ اسان ٽرسيل هئاسين، شاهانه ٺٽ جي آهي. هونل جي دروازن، ڏاڪڻن تي ٿيل آڪر جي ڪم کان وٺي چٽن تي نقش و نگار تائين روپن اثر پکي ٿو. هڪ ننڍڙو محل محسوس ٿي رهيو هو.

هونلن هونل وڏي، سٺي، پر هڪ حصو اهڙو جيڪو پنهنجي سلطان هونل باد ڏياري ٿو، جنهن ۾ هر ڪيري مان اٽلچ ٻاٽ بدران هر فلور تي مشترڪه ٻاٽ روم ۽ ڪاڪوس. پوءِ ائين ئي جيئن پاڻ وٽ ٿيندو آهي، جيڪڏهن ڪو همراه اچي ٻاٽ روم ۾ موجود آهي ۽ ٻيو مٿان اچي نڪري ته اڳلو پنهنجي وجود کان آگاه ڪرڻ لاءِ وڏيون ڪنگهڪارون ڪندو، پر جيڪڏهن اچڻ وارو ڪو ٽپ ٻوڙو نڪري ٻيو يا ڪنگهڪارن تي هرل نه هجي ته ڪو حادثو ڄم وٺي سگهي ٿو. خبر سچي هونل ۾ ائين ناهي.

غير روسي سياحن ۾ گهڻو ڪري ۳۰ سالن کان مٿي ڪارڙوڻ نه ڄام ملندا. پنهنجن پنيورين کي ساڻ ڪيو، ڪنٽريٽون هٿن ۾،

قدرت جي نشانن کان محفوظ ٿيندا وڃن. نوجوان گهڻو ڪري سڄي ماني وارا نظر ٿي آيا، جيڪي نه اڳ جو اونسو نه پٺ جو فڪر. پهچي روايتي انداز ۾ ڪي سي اسڪرٽ، ڪي هٿ پٽس، ڪي اينٽيز ۽ ڪي ميڪسي ۾. ٻانهن ٻانهن ۾ وجهو، ٽهڪڙن سان لڳا ۾ سوتين جون مالهائون پوئيندا وڃن. رهيو ٻولي جو مسئلو ته روسي ڄاڻڻ کانسواءِ ماڻهو پاڻ کي ويچارو محسوس ٿو ڪري، چٽڪ هن جي حياتي وٺي. ڪا شيءِ وٺي هوندي ”انگلسا ٺٽي“، اسان وري چوندا هئاسين ته ”روسڪي ٺٽي، انگلسا“ بس پوءِ ڪير سمجهي، ڪير سمجهائي. اسان سان ته ترجمان گڏ هوندو هو، تنهنڪري دير ٿيندي هئي پر ڳالهه ڳالهه صحيح سمجهي ويندا هئاسين، ٻين ڪسي ڏسي ڏاڍي ڪل ايندي هيسون، پر ڪري به ڇا ٿي سگهياسين. ماني کائڻ لاءِ جيڪڏهن ميو ۾ ويتر آگر ڪي غلط سمجهيو ته همراه ويو ڪم کان. آرزو ڪيائين هڪ شيءِ کائڻ جي، ميس ٻي. مان ته گهڙي گهڙي چونڊو هئو مان ته ”زبان بارس ترڪي و من ترڪي بي دانر“ اها ٻي ڳالهه آهي ته فارسي ۽ اردو هن لاءِ ساڳي ڳالهه آهي. آڱ ته دانقي بدلائڻ لاءِ سنڌيءَ ۾ شروع ٿي ويندو هئس. ڪن هونس تي ڪي انگريزي ڄاڻندڙ ويتر رکيل آهي، ته ته الله جو نالو سٺو موچارو.

اها ته ڳالهه طئي آهي ته سوويت يونين ۾ ماني کائڻ جي معنيٰ ڏيڍ ٻه ڪڪرڪوٻا. غير روسي ماڻهن لاءِ ايترو وقت ڏيڻ ڏکي ڳالهه آهي پر انهيءَ کانسواءِ ڪو چارو به ناهي، جوڙو ديس ٺهڙو ويس ته ڪرڻو آهي. ٻيا مباح ته انهيءَ کي پهچي دستور ۾ لٽ ڪري ڇڏيندا آهن پر برطانوي اڃا نه ڪري سگهيا آهن. اهڙا ڪنهن واقعا نظر آڏو گذريا جن ۾ برطانوي شخص جو مزاح، اٽ وجهه، ورتاءُ هنن سڀ ڪجهه ائين ٿي لڳو چٽڪ هنن جي بادشاهت تان اڃا سچ نه لٽو آهي. اسان کي ته هنن جو ٻن صدين جو تلخ تجربو هو، پر سوويت بائندا ته خود ڏاهپڙن ۽ محنتن جا پهل آهن، هو چو شهنشاهي ناز نعرا برداشت ڪن. هنن ته پاڻ قريانيون ڏيئي بادشاهت مان جان ڇڏائي آهي. اڄ هر ماڻهو پنهنجي پر ۾ بادشاهه آهي پوءِ هو ڇو اهڙن هٿرادو بادشاهن جي پرواهه ڪن.

انهي طور سوويت يونين سڪولر ملڪ آهي، پر هن جو تاريخي پس منظر، دنيا جي قديم ۽ خوبصورت ترين ديولين کان ڌار نٿو ڪري سگهجي.

ماسڪو شهر گهمندي مون انهن مان چند جو ذڪر ڪيو هو پر حقيقت هيءَ آهي ته هتي اهڙيون هزارين ڪئٿيڊرلن آهن جيڪي پوري ملڪ جي ڪيڊڪٽڇ ۽ پڪٽريل آهن، جن کي ڏسڻ جو سولھو نه ملي سگهيو البتہ لين گراڊ جي هڪ ڪئٿيڊرل سنٽ آئزڪ ڪئٿيڊرل ڏسڻ جو سولھو ملو، جيڪا ڊيگهه ويڪر ۽ تولي فن جي تعمير جي لحاظ کان پهچو ست نئي رکي. ايڏي وڏي، اوچي ۽ خوبصورت ڪئٿيڊرل پوري ملڪ ۾ ناهي.

لين گراڊ شهر ۾ گهڙيندي ئي هن ڪئٿيڊرل تي نظر پوندي جڏهن جي ڪٽمڙي تي بيٺل ماڻهو ايترا ننڍڙا نظر ايندا هون ڪن پنهنجي اکين ۾ سمي وانگي وجهي سگهجي ٿو. هاڻ وٽ ميرن جي لڳن، يا ڪلهوڙا خاندان جي گنبذ ۾ اهڙو ڪم رکيل آهي. پري نه وڃو، خداآباد واري مسجد ۾ ديوارن واري ڏاڪڻ تان چڙهي گنبد مٿان وڃي سگهيو آهي. پر اهي جاپون ايتري اڇائي تي ماڻهن جهڙي لاهور واري جامع مسجد جو منارو. هن تي جيڪي چڙها هوندا سي هاڻي دل ۾ ياد ڪندا هوندا پر سنٽ آئزڪ جي جرج انهيءَ کان پڻ تي اوچي ٿيندي. لاهور واري جامع مسجد ته دنيا جي وڏي ۾ وڏي مسجد آهي پر هيءَ ڪئٿيڊرل اوچي تمام گهڻي آهي، اراضي ڪا خاص ڪانهي.

ٻاهران ڏسڻ شرط روس انداز تعمير جو احساس ٿيندو. وڏا اوچا، ڊگها ٽپا، جيڪي وڏين ڇوڻ مان گول ڪٽي ٺاهيا ويا آهن، ۽ پوءِ مٿان موڱي رنگ جو موزيڪ ورڪ ٿيل. نئين تي بيٺل ڪمانيون ۽ ان کان پوءِ شاهي گنبد واري چٽو چٽ وڃ واري گنبد کن سواڻي سميوري سڏي آهي. گنبد تي پهچڻ لاءِ ڏاڪڻ آهي، حنان اڳي، بادري ۽ هالي سباح ڦري ويندا آهن. سڄي ڪئٿيڊرل اها انداز جي.

مسيحي لشڪر کي سڃاڻڻ لاءِ نادر قلعي منجهس تمام خوبيءَ سان ڏيکاريل آهن. دروازا، روسن ٺاهي و نڪارڻ سان، اوچا، پتل جي ڪيڏين ڪڙڻ ۽ چائٽ سان پادري جي وهڻ لاءِ ڌار ڪرا، اچڻ لاءِ هڪڙا وڃڻ لاءِ ٻيا. هر شعبو ڌار. ٻاهر مامهون واري پاسي کان ڪجهه به ڪونهي. باقي ٽي پاسا هڪجهڙا آهن. اندر ڇت ۽ دروازن تي ڪلڪاريءَ جو ڪم تمام سهڻو. روس چيل ته تمام سهڻي. پتل جا چوٽرا، سون جي ڪرڪڙن اتان سان ديوارن تي مسيحي سڃاڻ جا مجسما ۽ وچ ۾ حضرت عيسيٰ جو ڪرومفلڪيش واري هڪ وڏي رهيلڪا ٺهيل آهي. ڪنڊ جي بلڪل وچ ۾ هڪ لوهي تار زمين تائين آئي، ان ۾ هڪ تير جهڙو ورن لٽڪايو ويو آهي جيڪو ۳۶۰ درجن جي ڏها ظاهر ڪري ٿو. هيءُ قطب آهي جيڪو هر وقت اتر قطب ۽ ڏکڻ قطب جا نئي رخ ڏيکاري ٿو. اهو قطب جڏهن کان ڪنٽيڊرل ٺهي آهي، هلندو آهي.

ڪنٽيڊرل ڪيئن ٺهي، تنهن بابت هڪ ڪتب ۾، ماڊلن جي مدد سان طريقو سمجهايو ويو آهي. اڀڙي وڏي تصوير لاءِ پٿرن جي وڏي ڪٽ، ۽ مٽي رسائڻ لاءِ ان وقت جيڪي طريقا اختيار ڪيا ويا هئا، سي انهن ماڊلز ۾ ڏيکاريل آهن. ٻي جنگ عظيم ۾ لينن گراڊ، مسلسل بمباري جو شڪار بڻيو رهيو، جنهن کان جيتوڻيڪ هيءُ ڪنٽيڊرل تمام محفوظ رهي تنهن هوندي به لسٽرلنگ سان ٽپڻ کي ڪجهه نقصان رسو، اهو اڃا ظاهر آهي.

سيٽ آئزڪ جي ڪنٽيڊرل کان پوءِ، سوويت يونين ۾ هر هنڌ ڇپيل ۽ ڪنٽيڊرلس وڏي تعداد ۾ موجود آهن جن جي تاريخي ۽ فني اهميت تمام گهڻي آهي. انهن ۾ هڪ يارهين صديءَ جي ٺهيل آهي. ۱۱۵۸ع ۾ جڳجو شهزادي ائندري برڪولسڪي، ماسڪو جي ڀرسان ٺهرائي، جيڪا پڻ اڃا قائم آهي. نو وڪراڊ ۾ چوڏهين صديءَ ۾ ۽ ڪيو Riev ۾ يارهين صديءَ جون ٺهيل ٻه ديوليون پهچي هن جي لحاظ کان تمام مشهور آهن. روايتي مسالن ۽ سرن کان سواءِ، هي ڪاٺ جي وڏي ڪٽ جي هنر سڏي به ديولين جي تصوير ۾ وڏو ڪردار ادا ڪيو آهي. ڪيترن ئي ديوليون نسوري ڪاٺ

مون ٺهيل. هتي دنيا جو سڀ کان سٺو ۽ گهڻو مهارتي ڪاٺ ٿئي، تنهنڪري انجو هتي جي تعمير ۾ وڏو حصو آهي. پاڻ وٽ اترين حصي ۾، سرحدي ۽ ڪشميري علائقي ۾ ڪاٺ جي گهڻائي ڪري، هر شعبي ۾ ڪاٺ نظر ايندو. اثبت آباد ۾ هڪ اهڙي مسجد آهي، جيڪا سڄي ڪاٺ مان ٺهيل آهي. سوويت يونين ۾ اهڙيون ٻه ديهليون ماسڪو جي باڪل ڀر ۾ آهن جيڪي ”معجزه تبديل جون ديهليون“ سڏيون آهن. هڪ ۱۷۰۰ع ۾ ٺهي ۽ ٻي ۱۷۵۶ع ۾. ٻنهي جو انداز تعمير روايتي وچ ايشيا وارو آهي يعني بصر جي ٻنهي ڳنڍ وانگيان ڪنڊ ۽ ۵ ڪنڊا يا ۶ ڪنڊا جهوترا. سڀني طرح ڏس ٿا، ڪمال جي ڳالهه آهي ته هي ڪي ۵ ماڻا اچيون آهن پر مجال آهي جو برسات يا طوفان سان سڄي ٿورو به لڙل اچي.

مون کي پنهنجي ٺٽي واري شاهجهان مسجد ڏيان ۾ ٺي آئي جهر جي مرمت پهرين مارشل لا کان شروع ٿي آهي ۽ اڃا پئي هلي يا هيءُ ته قبرستان کان چوڪڊيون ماڻهو پئي کڻي ويا ته هڪو ٻيون وارو ڪونهي. اولاد کائو وٺي رڳو، خدراڻ جون پٽيون کوليندو ۽ آثار قديمه وارا رڳو سمجھار ڪندا. هنن ته ديهلي کي سنڀالي رڳو آهي. روس ڪا خير ڪئي ٿي. باقي ساح جا، گهڻيون ٺڪن جون ويٺا ڪمائي.

پرين جو ديس — ازبڪستان

هالي اسان جي منزل، سوويت يونين جو اهو علاو هو جتي اسلامي تهذيب صدين جي صديون رهي: ازبڪستان، ازبڪ رياست، سوويت يونين ۾ شامل آهي ۽ سندس جغرافيائي بيهڪ تمام عجيب و غريب آهي. هڪ طرف چين، ٻئي طرف افغانستان، ٽين طرف ايران، ازبڪستان جو علاو، بهارين، ڪاريزن، نيلين ۽ ميدانن جو اهڙو مجموعو آهي جتي قدرت پنهنجي ڪمال سان گهڙائي ڪئي آهي. ساوڪ ايتري جو ٽنهي ٽنهي نظرون کڻي وڃن، مانهو اڏا حسن جو ڀاڙي نه سگهجي ۽ سڀاءُ اهڙو جو جيءُ چوندي نه ورهجي.

تاشقند، ازبڪستان جي گاديءَ جو هنڌ آهي، انهيءَ ڪري اسان جو ڀاڙو نه انهي ٿيو. پڪڙ جي لحاظ کان سوويت يونين دنيا جو وڏي ۾ وڏو ملڪ آهي، سو اسان جڏهن تاشقند پهتس ته پهتجن گهڙين کي ه ڪلاڪ اڳتي ڪرڻو پيو، يعني بنا ڪنهن سڙپ جي رات اڳتي ڪري ويئي. مون منظور ۽ شمس کي چيو ته ”هروڀرو ڏني نه ورتي، ه ڪلاڪ ڪهائي ۾ پنهنجي وياسين.“ پر هي گهڙي آئسٽاني جي وقت واري تصور کي ياد ڪري، پاڻ کي ڏي ڏس.

ماسڪو کان تاشقند جو سفر به ڪجهه عجيب ۽ رنگين گذريو. سوويت يونين وٽ دنيا جي وڏي ۾ وڏي لصائي روس آهي. اسان ته لاهور ۽ ڪراچي روت تي اڄ ڪلهه ترو جيت لڳائيندا آهيون، پر هو ڊگهين روتن تي به نئن روتن قسم جهڙا قوسون وارا جهاز هلائيندا آهن. اها بعد ۾ خبر پئي ته انهن ۾ به ترو جيت لڳل آهن. جهاز

مون لين جو ڏيهه ڏٺو]

۸۹]

تمام وڏا. مون منظور کي چيو ته ”ڊگهي روت آهي. گرمونين وارا جهازن خدا خير ڪري“ پر اهو بعد ۾ احساس ٿيو ته هڪ ڪلاڪن جو نلن اسٽاپ مٿي تمام سولائي سان ڪري.

خير جهاز ۾ اسان هو ترجمان مسٽر وڪٽر، جنهن جو نالو سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪري نالو فتح خان رکيو هئوسين، سو ۽ شمسو ته سهي ٻيا. مون کي ۽ منظور کي ٽيون نمبر اڏرو همسفر سڏيو جو ننڍ ڪري جو سوال ٿي پيدا ٿيو. اهو مسافر هڪ اريڪو ٻيلو روسي مسماٽ هئي. مشرقي قلبن جو حس رکندڙ قنداڻن سهي ۽ خليل، ڇپ ٿلهوڙا پر اهي سندس وڃاٽ ۽ سونهن آڏو لنگهي پئي ويسا. بنا سڪاپ جي هوءَ تمام دلنواز پئي لڳي. هيلو هيلو ڪري ابتدا ته ڪئي سن پر ٻولي اڳتي وڌي ٿي نه. پاڻ ته اتي روسي ٻولي ۾ ۽ لفظ پيسوا، غروشو ۽ ڊا سڪيا سون. اهي به نه هليا. هڪ جڳي لاول ٻڙهي رهي هئي جهن مان سجهوسين ته پاڻ شاگرد يا استاد آهي.

اسان ٻه ٻول ڪڍيا، پر هن اٽندي چيو ”انگلسا ٿي.“ شهر ڪاٺي وياسين، پر رات اڃا پري هئي. تنهنڪري اشارن سان پهچوسين ته ”تون ڇا ٿي ڪرين“ مختلف اشارا لکڻ، پڙهڻ، انجنيئرنگ جا سڀ ڪٿي ويا، ايترو سو سجهيوسين ته شاگرد آهي. مون کان نڪري ويو ته ”ميوزڪ“ ته پاڻ ئي اشارو ڪري ٻاهر ۾ و انداز ٻڌايائين. مان سٺ ڏهني، ٻئي ٽي ميوزڪ لکڻ واريون ٻارس ٺاهي ۵-۶ سرن جا نوٽيشن لکي ڏيکاريمائس، هائوڪار ۾ ڪم ڏوٽيائين. ڏاڍو خوش ٿي. اسان به خوش ٿياسين، پراجايو. ڇاڪاڻ ته اڳتي ڇا چئجي. مون وري روس ۽ يورپ جي ڪن موسيقارن جا نالا ڏوڪي ڏنا، اهي ته سجهيائين، پر ٻيو ٿيو. نيٺ آهستي سان ۾ ٽي لفظ انگريزي ۾ ڏيکارايائين جڏهن سجهيائين ته لکندڙ پڙهندڙ ماهر آهن. پوءِ اها سڌر خطي هئي، اسان ته کيس اخبار وارا هنن جو اشارو ڏنو هو.

ڀڳل ٽٽل ۽ سلومزشن ۾ ٻڌايائين، ته هن جو نالو ليرا آهي. سندس مڙس بلغاريه ۾ انجنيئر آهي. تاشقند جي ايدريس ۽ تيليفون نمبر لکي ڏنئين جيئن اتي ساڻس ملي سگهون.

شهر ۽ فتح پاڻي وڌي سر ۾ هٿا. اسان ٻوليءَ جي اڻڄاڻائي جي ڪن ۾ ڦاٿل هئاسين. تاشقند تي لڏائين ته مون فتح پاڻي کي ٻڌايو ته ”پاڻي اسان جي مدد ڪري. اسان هن ٻڪري پرڏيهي سان رهائڻ ڪٿي آهي. تون ڪجهه واهر ڪري.“ پر اتي فتح پاڻي سٺ قانون مل وارو ڪم ڪيو. اسان کي ڳالهه سمجهائڻ ۽ هن جي ڳالهه سمجهڻ بدران، موڙڳو ٻڌايائين ته هن جو پروگرام ناٺو آهي. تنهنڪري ٻڌي وڃ.

تاشقند هوائي اڏي تي، رستوران ۾ لنگج جو انتظار ڪندي، پاڪستاني ولد مليو. جيڪو امام بخاري جي ۱۲۰۰ ساله جشن ۾ شرڪت ڪرڻ آيو هو. هموطنن سان ڪو هنن ٻيري ماني ڏاڍي خوشي ٿي.

تاشقند پهچي، اسان کي اهو احساس نه ٿيو ته اسان ڪنهن ٻئي ملڪ ۾ آهيون. ۱۹۹۶ع وارن ساڍا ۵ سؤ زلزلن ۾ تيار ٿيل تاشقند سانڳو پراڻو نه رهيو آهي. وڏي تعداد ۾ جاپون ٻليون هيون، حسرتي هنن تمام سگهڙائي سان نئين انداز ۾ تعمير ڪري ورتو. آثار قديمه جي اهميت جون جاپون به گهڻي انداز ۾ موجود.

۱۳ لڪڙ ڪمان وڌيڪ ماڻهن جو شهر، ٻن ويڪرو، تمام وڻندي سان ٺهيل. وڏا شاهي سڌا رستا، خوبصورت جاپون، رستن جي ڪنارن تي، ٽولي خالي پلاٽن ۽ چؤڏون تي گلن جون ٻاريون. رنگ برنگي گل، تاشقند جي شهري حسن جو بنياد آهن. رستن جي ڪنارن تي اوهان کي انگورن جون وليون ملنديون ۽ ڪو چمي وڃي ڪاٽي ته ٻئي ڪاٽي سگهي ٿو، پر عيب آهي.

تاشقند، ٻئي ازبڪ علائقي وانگيان پوي جو ديس آهي. ماڻهو قند ٺا پورا ٻيا، ۽ ڪي ٿاڻي بولا خان جي ماڻهن وانگيان لائين، يا وري ڪاچي جي ڪوسن وانگيان. تمام سهڻا، ڳاڙها رتول سولن جي ڀير ۾ وجهي ڇڏيون نه ٿيون نه ٿيندي ته صوف ڪٿي آهن ۽ جهرو ڪٿي. ڪٿي عورتون مرد هڪجهڙا حسن، ڪنهن کي ڏسي

ڪنهن کي ٽسجي. سونهن جي انگنٽ سمنڊ ۾ اڃا پلن جي آڇ لهن
 نه ڄا، موزگو وڌي ٿي. ڪاريون اکيون، ڪارا وار ۽ جاڙا پرون
 ٿيڻ ۾ هتي به آيا. وار ايڏا ڊگها جو کولي ڇڏين ته مريو کي ڇهن
 چيلهه جيترا وار ته عام نظر ايندا. پوءِ ڪم ڪندڙ عورتن، مڙيا
 ٺاهي گهڻو ڇڏين.

شهر ۾ مغلور کي هڪدم پنهنجو موهي ملن هلايو ٿي ياد
 ڏياريندو هئس ته هي زلفن جي بند الائي ڪيترن کي قيد ڪيو آهي.
 کولي ڇڏين ته هتي هزارين لرهه، نيشي ڪيو بهار ٻيا ڪوتندا
 نظر ايندا.

اها ٻي ڳالهه آهي ته هنن مان اڪثر کي هڪ ٻه سونو ڏند
 پل ٿي، پل هوندو آهي. ڇاڪاڻ ته ازبڪستان ۾ بالي ملڪ کان
 وڌيڪ سوو پيدا ٿئي ۽ انڪه پائندا سڄو ڏينهن خدا جو، سوو چڪ
 وات ڪندا نظر ايندا. ظاهر آهي ته انهيءَ حالت ۾ ڏند خراب نه
 ٿيندا ته مٿو خراب ٿيندو.

تاشقند جيتوڻيڪ آزادي ۾ ايندڙ وڏو شهر ٺاهي، پر تمام مٿي،
 سهڻو، سٺو شهر آهي. ڪمپيوٽر پارٽي جي آفيس جي ڀر ۾ يونيورسٽي
 جي مڪه صارت آهي جنهن جا ٻيا شعبا ٽريل پڪڙيل آهن انسٽيٽيوٽس،
 سموري شهر جي هڪاري تي آهن، جي اوهان کي ابوريحان البهروني
 جو مجسمو ملندا.

هن هڪري ته ابهروني هتي به ايترو ڄاتو مڃاتو ۽ پڙهايو
 وڃي ٿو جيترو اسان وٽ، بهروني، الغ بگ، علي شير نوازي، حفور گوليام
 جا مجسمو ڇاڄا نظر ايندا.

ازبڪستان جي تاريخ به تضادن ۽ تڪرارن جي موزمن آهي.
 سڄو مٿاسو ملڪ هٿن ۽ پاڻي جا آلاو هٿن ڪري، جهن کي ٽي
 جهٽ لڳو، تنهن ٽي کيس پئسو، آسو دريا ۽ ٻين پاڻي جي دريائن
 عام هٿن ڪري، ملڪ مڙيو ٿي سڄو هٿو تنهنڪري هر ڪنهن جي
 نظر ٽي مٿس ويهي جيئن سنڌ، مدائن ڏندين جي منهن ۾، تيئن

اڙبڪستان ۾. ڪڏهن سائرس اعظم ٿي تاراج ڪيو ته ڪڏهن وري تاتارين.

ٽين صدي قبل مسيح ۾ اڙبڪستان ايران جي حڪومت جو حصو هو. تنهنڪري فارسي، اڄ به هن علائقي جي ٻولي وانگيان ڳالهائي ويندي آهي. سڪندر اعظم جڏهن اسان تي حملو ڪيو هو، ته پهريئن ايران کي تاراج ڪري پوءِ هتي آيو هو. انهن ڏيهن اتي سائرس اعظم جي حڪومت هئي، جيڪا ختم ڪري، پوءِ اسان وٽ آيو. ۽ پوءِ شاهنادر کان ٿيندو واپس وطن وريو هو. ايران جي تسلط کان پوءِ هنن ٽين صدي عيسوي ۾ وچ ايشيا کي فتح ڪيو، انهيءَ سان ئي اتي اسلام جي روشني پکڙي. اسلامي تهذيب ۽ علم جا چراغ روشن ٿيا. اهوئي ڪارڻ آهي حواج به اوهان کي اڙبڪستان ۾ ڌارين محسوس نه ٿيندي: عربي، فارسي ۽ اتان جي ٻولين جا ۽ اڙبڪ ٻولي ۾ روسي ۽ ٻين ٻولين جا لفظ شامل ٿي ويا آهن.

هنن کان پوءِ وري سگولن اچي کين ورايو. چنگيز خان جي تلوار آڏو ته سموري دنيا هڪجهڙي هئي. وچ ايشيا به هن کان بچي نه سگهيو. تيرهين صديءَ ۾ هتي سموري اڙبڪستان کي گهاري وڌائين. نيٺ چوڏهين صديءَ ۾ وڃي امير تيمور لهن سر ملڪ کي ٺاهيو.

اسلامي اثر ته پوري دنيا ۾ پکڙيل آهي پر تاشقند جو اسلامي مرڪز تمام شاهوڪار آهي. هتي اٽڪل ۴۷ هزار ڪتاب رکيل آهن، جن ۾ نه ته ٻه هڪي ۲۰۰ قرآن مجيد جا قلمي نسخا، لاتعداد تفاسير ۽ سورت نسي ڪتاب آهن. پهجي لاهور واري شيخ غلام علي وارو قرآن شريف به موجود هو، امام بخاري جا حديث ۽ فقہ تي ڪتاب ۽ ناياب نسخا موجود ها.

هن ۾ سڀ کان اهم نسخو آهي مصحف عثماني، جيڪو پٽي خليفي حضرت عثمان غني رضي الله عنه جن جو پنهنجو لکيل آهي. هن تي قرآن ڪريم تلاوت ڪندي ڪن شهد ڪيو ويو هو جنهن

فائزنده هو املامي ايماس هو مرکز

الڤ بيگ هو مدرسو

نانشهده هي بواز

جا داغ اڃا موجود آهن. هن نسخي کي تمام حفاظت سان زيارت لاءِ رکيو ويو آهي. عام ڏسڻ لاءِ هڪ ورق هتي ٻاهر رکيل آهي. باقي سموري قرآن مجيد جي فوٽو اسٽيٽ گاهي رکيل آهي. ههڙيون گاهيون ڪل ۲۸ ڪيون ويون ۽ دنيا جي چونڊ اسلامي مرڪزن ۾ موڪليون ويون. قرآن مجيد خط ڪوفي ۾ تمام سهڻو لکيل آهي. عام قرآن مجيد جي نسخن وانگيا ڊگهو نر، پر ويڪرو آهي. جهازي سائيز واري اخبار جي اڌ جهڙو ٿيندو. نسخو چمڙيءَ جي جهلي تي لکيل آهي ۽ ان کي اهڙيءَ طرح مٿو ڪيو ويو آهي جهڙو ڪاغذ. البته چمڙو هٿن ڪري، پيلاڻ تي مائل ۽ هلڪيون لهريون پيل، جيئن ٻاڻو آڻو ٿيڻ کانپوءِ سڪندو آهي.

قرآن مجيد جو هي اسلامي نسخو، مدينه منوره کان ٿيندو، پهره پهتو، جتان قساره ۽ پوءِ ترڪستان آيو. اتان ۱۸۶۹ع ۾ واديءَ ذوالفشان جي حڪمران، هي تاشيند جي اسلامي مرڪز کي ڏنو. ۱۹۱۷ع جي انقلاب کانپوءِ هيءَ لهن گرام جي عجائب گهر کي ڏنو ويو هو پر پوءِ ازبڪستان جي مسلمانن جي اهل تي لهن وٺي ازبڪستان جي اسلامي مرڪز کي ڏنو. مرڪز ۾ هڪ مسجد ۽ مڪمل مدرسو پڻ آهي.

سموريون تعميرات وڃ ايتيا جي روايتي انداز ۾ آهن. پنهنجن گنبدن وانگيا ننڍا ۽ ويڪرا نه، پر ڊگها ۽ مينارن وانگيا. سٺن ڪاشيءَ جو ڪم ٿيل ڪاشيءَ جو ڪم پنهنجي هالا ۽ ملتان واري ڪم کان مختلف. پاڻ وٽ وڏي سرٺهي ۽ انهيءَ ۾ ڪاريگر اهڙي ڊزائين بهاريندو، جو رارو صري جوڙيندو وڃي، باقي وڏا پٿرن پالهي ٺهندا. هو ننڍيون ننڍيون سرون ٺاهن ۽ پوءِ ڪاريگر ميناري، گنبد يا ديوار تي اڳي ذهن ۾ وهارل ڊزائين مطابق اتي وهاريندو جيئن اطالوي موزيڪ جو ڪم ٿيندو آهي. پنهنجي ڪاشي واري ڪم کان ڪهڙي محنت. سرون کي ته هٿ جي چيچ جيتريون سنهيون به ٿين. رنگن ۾ نيري رنگ جا مختلف شيدس استعمال ڪري، پٿرن ٺاهن. ڪهڙن رنگن استعمال ڪرڻ جا عادي ڪونهن وڌ ۾ وڌ ٻارو هو يا ساڻو.

ڪاشي ۽ ڪاٺيو ۽ عام روايتي سرون به ننڍيون ۽ سنهريون جهڙن
پنهنجي حيدرآباد واري قلعي ۾ ڪتب آيل آهن يا وري ڪلهوڙن ۽
ميرن واري صاحبيءَ جون جايون ٿيون.

اسلامي تعليم جو اثر گهڻو پر ڪراڙن ۽ ڪرڙوڙي ماڻهن ۾،
نوجوان نسل صرف اسلام جي بنيادي ڳالهين کان واقف ڪڏهن ڪو
لفظي اسلامي رڪن ياد ڪن، نه ته جديد دنيا جي تيز رفتاريءَ
سان وڪ مائيندڙ.

اسان جتي ويندا هئاس ته شلوارون ڦيرين ٿي ٿوري ايندا
ها. طرح طرح جون ڳالهيون، حال احوال ڪندا ها. گهڻو ڪري اسان
کي ايراني يا افغانستان جو مسجد ها، ترجمان جي پڌاڻن تي هڪ
ٿندي هئن ته پاڪستاني آهيون.

اسلام ۽ مسلمانن لاءِ عزت تمام گهڻي. هونئن به اڙڪ مالهو
ڏاڍا وڻا ملن ۽ قربانن، پهرين ڏينهن اسان تاشقند جي هزار گهمڻ
وياسين، ائين ئي لڳو، جن ٻنهي بولتن مارڪيٽ ۽ ٻي اسپرڊس
مارڪيٽ ۾ اچي نڪتا هجن. فرق صرف اهو ته هتي زالون گهڻيون
هيون ۽ اسان وٽ مسرد گهڻا هوندا آهن. باقي ٿڙ آهي سڀ ساڳيا.
پاڇيون، ميو سڀ ڪجهه آڏو رکيا ويندا آهن ۽ هوڪ هوڪڻ لڳي
پئي آهي. هڪ کان وٺي جي ڪريو ته ٻيو سڌ ڪندو، اڪهه سڀ
ڪجهه مڪجهڙا پر ڪسي مال تي اڪهه ۾ لاڻ.

هڪ دڪاندار بهي هڪ ڪٿي. اسان کي به دلچسپي هئي،
تنهنڪري چار چونڪ ڳالهيون هون ڪرڻ بيٺاين ته هڪدم صوف
۽ انگور کڻي آيو. چي ”هي اسان جي پاران اوهان لاءِ تحفو آهي.“
اسان ته گهڻي نه نه ڪئي، پر هو به پروج ٿي بيٺي رهيو ٺٺ
وڻا پيا. اسان سوچيو ته ڪاش! هرمت اهڙو قرب وڀڻ وارا
موجود هجن.

مسلمانن جي تهذيب جو اثر هيءُ آهي ته اوهان کي پنهنجي
ملڪ جا سمورا کاڌا اتي ملندا، پوءِ ڪٿي نالا ڦريل هجن. مون کي

ازبڪ کاڌا ته انهيءَ ڪري ياد هئا جو ڪريمل، ماسڪو جي ڀرسان ماسڪو نديءَ ۾ سفر ڪندي، پانچويں مان ڪيائين ڀڄڻ جي خوشبو اچي رهي هئي. انهيءَ وقت اسان گڏ، مسٽر اليگزينڊر ساٿا گڏ هو. شام جو سج لٽي مهل، ٿڌڪار ۾ ايتري گرما گرم خوشبو ٿي مون لولو هڻي پيو هو ته ”هيءَ ته اسان جي شهر واري خوشبو آهي، ڇا ماجر آهي؟“ ورائيائين، ”اهو شيشڪ آهي“ حُڏهن ان جي تاريخ جاگرافي پڇيائين ته پتو پيو ته پاڻ واريون شيون آهن، جن کي هو بلڪل ائين ئي پڇائين، جيئن پاڻ وٽ راحت مڃي ڇو پر ٻڌڻ پڇائي يا رسو ڪوري واري هونل ٿي.

ماسڪو ۾ انهيءَ آئس تي ڊگهيون قطارون لڳن تنهنڪري طئي ٿيو آهي تاشقند ۾ ڪاٺيون، تاشقند انهيءَ جو بهترين مرڪز هو. هونل تاشقند جي الهدين پاسي وڏو قريبي باغ هو جنهن ۾ رستن جا محراب الڪورن جي ولن سان ڍڪيل هئا. پاسن کان ڪجهه هونلن ۾ دستوري طريقي ۾ جاءِ پيارڻ جو انتظام. جاءِ جون بئڪون پنهنجي پشاور جي هونلن وانگيان. پشاور ۾ قصه خواني برار جي روايتي بئڪون جو نظارو اکين آڏو ٿري رهيو هو. ڪاٺ جي منڊل تي، سهڻو لالين وڇايل، ۽ انهيءَ تي پٽي هڻي چوڀاري يا پنج پاري ٺاهي ويهن، وچ ۾ جاءِ جي ڪپڙي ۽ چيڪ وانگيان پالڻ ۾ ٻين. ڪپ سار جو روح ٺاهي. مرڪبون پري جاءِ جو دؤر سم هليو رهندي ڪچهريون ڪندا ويندا، بلڪل ائين ٿي لڳو، جهڙوڪ پشاور جي ڪا سراءِ هجي. پر ۾ وڏي ريسوارن، جيئن جا شيشڪ مشهور، تنهنڪري اتي وش جام رهي.

شيشڪ ڪانسواءِ پنهنجي ڪاڏي جهڙو ٻيو آئس بلوڪ ٺهي، جيڪو پلاءِ جو پکڙيل آهي. ساڳيو پاڻ وارو پلاءِ، پر هو چانورن ۾ ڪجهه ڪڻڪ ۽ چٽا به ملائين. چانورن ۾ ڪجهه هڏ به چڙين. پوتيون پنهنجي ست راڄي چنن جي پٽ جي ڦٽڻ واريون نه، پر تمام ننڍيون. پوتين کان چري ڪونه لاهن، بلوڪ رکين يا پائوڊن ۾ ڪونه لاهن انهيءَ پٿر وٽن پالڻ ۾ ڪاڏو ويندو آهي.

ازبڪ ڪاڏن ۾ هڪ قسم جو خوب، شورپا جي ٺاهي سان مشهور آهي. ڇاڪاڻ ته نالو مانوس هو تنهنڪري آزمائش. پاڻ وارو

شورو يا رس جيئن اڌ پاءُ گوشت ۾ سر پائي، هڪجهڙو پهر ۽ ٿمنا وجهي، هڪ اوڀار ڏياري کڻي لاهجي.

ميوو هونئن گهڻو کائڻ، پر کاڌي ۾ مٺاڻ گهڻو ڪري ڪونه کائڻ، ٿڌي پم ڄام، انگور، ڪاري ڍاڪ جهڙن کي هو ڪشمش سڏين، صوف ۽ آڙو جا گهڻا شوقين. جيڪا اهميت ۽ مڃوليت ڀانهن ۽ سرديا کي حاصل آهي سا ڪنهن شيءِ کي نه آهي. ازبڪ سردي جي باري ۾، مون ڪتابن ۾ هڪ ڏينهن پڙهيو هئس ته هڪ سردو کڻي بغداد جي بازار ۾ وڃو ۽ هڪ خوبصورت غلام هورت خريد ڪري آيو.

مون اتي پهچڻ شرط هر کي چيو ته اهو سردو ڪارائو، جنهن تي هڪ هورت مٺي سگهي ٿي، هزار ويامن، سردو ڄام، ساڳي روايتي انداز ۾، وڪڻندڙن جي مٿي سڏائڻ، سردا پنهجن سردن کان وڌا، هڪڙي سان صلاح ڪنهن ته سڄو سردو ته ڪاٺي ڪونه سگهيو، تنهنڪري لڄ تي مٿي ڏس ڪري ڪاٺن جو ٽڪرو ٿيو، اهو وقت به آيو، مٺاڻ ته پوري دنيا ۾ ساڳيو هوندو پر هن مٺاڻ ۾ جيڪا لذت ۽ خوشبو آهي، سا واقعي هورت لهي روس جي ٻين هٿن يا غيور روسي صاح، پنهجي روانگي اهڙي طرح ڪندا آهن جو آخري اسٽيشن سرحد يا تاشقند هجي ته جيئن هو هڪ ٻه سردا تعذي طور وٺي وڃن، جيتوڻيڪ هلي غلام عورتن ته نه ملنديون پر اهڙا ڪيئي مڃتون ڏسن، جيڪي وٽندا ها سردن ۽ ڇانهن جون ڀريون کولندا.

تاشقند جي موسم گرم هئي سواءِ رات جي ٿوري خنڪي جي، تنهنڪري شلوار ٽيڪس پورٽ مولي هئي. ڇاڪاڻ ته پنهجا مسلمان ڀائر اتي هئا، پر هنن جي لباس ۾ لڊيرڙي ۽ چست ٽڪر جي دٺلوار شامل آهي، تنهنڪري جهولدار شلوار ۽ ڪڙٽو هنن لاءِ عجيب ڳالهه هئي. هنن لاڙ سڀ کان حيرت ۾ وجهندڙ ڳالهه، سهجي سنڌي ٽڪڙن واري توپي ۽ شلوار جي ٻانهن تي ٿيل سنڌي ڀرت هئو. سنڌي توپي تي سج جا ترورا پوندا هئا ته مڇني جي دلچسپي جو مرڪز بنجي ويندي هئي. شير کي به شلوار ٽيڪس هئي انهيءَ

احتماعي فارم هي هاردي

لپري ؟ مسي دريغي دو ميلاب

ڪري جتان لنگهڻا هئا تن ۾ ماڻهو گهرو ٿي سگهيا هئا. ڪٿي بهي رهيا تن ۾ زالين آهرين گهرو ڪري ڇڏيندا هئا. پاڻ کي حيدرآباد واري اسٽيشن تي منجن وڪڻڻ وارا سمجهندا هئا تن ۾ پاڻ وري اهو احساس ٿيندو هو ته ڪنهن ٿينسي ڀريس شو ۾ آيا هجن. مان ته چرچي ۾ سڌيءَ ۾ چوندو هوسان ته ”ادا ٿوي ۽ ڪهڙا الله جو سونهن، پنهجا اٿس.“ هو ته ڪير سمجهندو ڪونه هو، البته آءٌ ۽ منظور کلي گذارو ڪندا هئاسين.

هنن وٽ پنهنجي روايتي ٽوپي به تمام سهڻي ٿئي، ڇوڪورن مٿي وڃي گول ٿئي. ۱۰۰ پڪا ٻوري مٿي پدران صرف تارون واري ٽڪري کي گهري. ماديون ٽوپيون ڪاري ڪوڙي ٿي، اچي چر ٿيل، جيڪي مرد پهرين. ساڳي لهر جون ٽوپيون پر مٿي زري ۽ رشم جي ڀرت جو ڪم هورئون پهرين پر روايتي ٽوپين يا ٽوپي اهميت جي ڏهن ٿي.

لباس ۾ هنن جو ڪوڙو خاص لهر جو ٿئي. رشمي پر الهني تي چڻي جي ڪل وانڀيان وڏا چٽا، ٺلي ۽ سرخ رنگ جيا، اڳي امڪرت ۽ شلوارون وڏيون ۽ ڊگهون هونديون هيون. هاڻي اهي ڇوٽيون ٿي ويون آهن. مردن ۾ ڪراڙا اڄ به ڊگهون پهرين. ڊگه جو ٿيهر، پنهنجي سنڌ ۾ ته هر طبقي ۾ هر علائقي جو پنهنجو پنهنجو ٿئي. پر ازبڪستان ۾ سڀ هڪ لهر جو. پاڻ وانگين ترو ڪونه ڏهن. مٿو سون وٽ ڏيو ڪيو مٿي تي رکي، برقمو ڪٽي ڪٽي اڇا نظر اچي. جيئن پاڻ وٽ اچي و برقمو ٿيو وانگيان ٿئي. ٻاڪل انهن پر اهي صرف ڪي تمام جهوني خيال جون هورئون پهرين پر منهن ساڳيو اکهارو.

هونئن ته سوويت يونين ته ڇا، پنهنجي ملڪ کان سواءِ ڪنهن ٻي ملڪ ۾ وڃڻ سان پهريون احساس ڌاريائي جو ٿيندو آهي، خاص ڪري مغربي ملڪن ۾. مثال طور يونان ۾ برسات سان ڪارائيل همارتن، لائيزي نما جايون، بخارا ۽ هر وقت وسندڙ برسات، سج جي روشني کان ٿپ جواب، ڌاريائي جو احساس ڏياري ٿو. پر تشنيد جا لڏير حصا آهن جيڪي ڏسڻ سان اوهان محسوس ڪندؤ ته پنهنجي

بلڪ جي ڪنهن حصي ۾ اچي نڪتا هجو. هونئورسٽي انسٽيٽيوٽس ڏانهن ويدي، تاشقند جي هڪ حصي مان لنگهيسين ته اتي تعميراتي ڪم هلي رهيو هو. اتان ئي اسان کي لنگهي اسلامڪ اسٽڊيز جي سينٽر ڏانهن وڃڻو هو. رستي تي هڪ هنڌ ڏٺم ته گيڏهن تي مٽي ڍونڍي پئي هنڌ لائي پئي وڃي. مون کي محسوس ٿيو چنگ آري وٽ ڪنهن هنڌ هيا آهيون، جتي سٿو شاهراهه پئي ٺهي يا هڪ آبت پئي ٿئي.

پرست ئي احساس ٿيو ته تاشقند آهي، پئي پاسي اڌ ڪچيون ۽ اڌ پڪيون گهٽيون پاسن کان گهر هئا. ننڍيون ديوارون، چوڪڊيون ڇنڀون، ۽ موڪرا نيسارا. هڪ درن اڳيان ڏهڙيون حصن پاڻ وٽ ڪڍڻ سرون جي حويلن يا ٻرون جي حرمن آڏو ڏنل هونديون آهن. پر اهي ڪڍي ڪڍي، نه ته ڏسندا ته سڌا سوان دروازا، دروازا به پنهنجن گهرن جي دروازن وانگيان. ۽ طال، چونڪ ۽ ويٺل، ساڳيا ڪڙا ۽ ڪنڊا هڪ سٺا فنش ٿيل ته هڪي آهن، جيئن پنهنجي قلعي در تان آئي ٻيهر مان ٺهيل دروازو، جاء ۾ هتي ڇڏيو، مٿي کانپوءِ ڏٺا ٿو وڃن.

اوهان کي باد هوندو ته پاڪستان جي قيام کان اڳ، سنڌ ۾ دڪانن جي ٻاهران صندل پاهوندا هئا. وچ ۾ چلم پئي ڍڙڪندي هئي ۽ ڪجهه رين جي ڌم ڌمان لڳي پئي هوندي هئي، دڪانداري پئي پاسي پئي هلندي هئي. اوڙي پٽڙي پهنجي پرائي جي ڪٿا اتي پئي هلندي هئي، چنگ سڄي دنيا جي ڇڙي ڦيري انهيءَ صندل تي ٿيندي هئي. هتي پرائي تاشقند جي گهٽين ۾ ڪيترن گهرن آڏو صندل ڏٺم هو ان کي صندلي چون. اسان وٽ صندلي ريتلن واري ڪاٺ جي صندلي ٿئي. عجب لڳم ته جيڪڏهن صندلي اها اٿن ته صندل ڇا هوندو.

ٻار گهٽ معروف رستن ۽ گهٽين تي راند هڪري رهيا ها. اها خبر نه پئي ته گهڙي راند ٿي ڪيڏانهن، پر پرائي ٻولي ته سڄي دنيا ۾ هڪجهڙي هوندي آهي. ساڳيا افعال، ساڳيا سرڪار، ڪو ڪارائي سان نڪ ٻيهر اڳي ته ڪو پاڻ کان ننڍي کي چنبو ٻو

هتي، اسڪول ويندڙ ٻار ساله سٿرا، موڪل ٿيڻ ڪري سوتِي رهيا هئا.

البتہ اسان کي ٿسي مڙي آيا ۽ پنهنجي عقل سارو اسان بابت سمجهڻ جي ڪوشش ٻئي ڪيائون. سڀ ٻار صحتمند، جيڪڏهن ڏک ۾ ڪهڙا سيرا ٿي ويا هئا ته مڙيو ٿي خبر هو. گهٽ ۾ گهٽ ٿسي احسان دانش واري نظم ”ٻه ٻه ڪس ڪا هي“ باد ڪونه ٿي آئي.

هونئن ته ساوڪ هنن جي تقرير آهي پر تاشقند جي هن ٽڪري ۾ تمام خصوصي انداز ۾ ٿئي. وڻ ڪهڻن جي منهن وٽ يا گهرن جي اندر، سڄي ڀڄ ته مون پنهنجي ٻنهي ساٿين کي رکي رکي ٿي چو، ”ٻارو هي پراڻن هالن ۾ يا سونهاري ۾ ته ڪونه اچي نڪتا آهن، ٻار وري هل ۾ تاشقند کان اچي وڃي اسان کي ٻاڪڙين جي سرحد ۾ ڏيکي ڇڏين، پر ائين ڪونه هو. هي هڪجهڙائي هئي، ايتري قربت جو ڌار ٿي جو احساس ٿي نه هو. هيءُ پراڻي تاشقند آهي جيڪو شهر جي ٽن مکيه حصن مان هڪ آهي. هن پراڻي حصي کي ٻه هائي مٽاري جديد بنياد تي آندو پيو وڃي. باقي ٻن حصن مان هڪ حصو وچولي دڙي جو آهي ۽ باقي ٽيون حصو ٻنهي جديد آهي، جيڪو يا ته هائي ٺهيو آهي يا انهن ٻنهي مان آهي جيڪي زلزلن ۾ پٽ پئجي هون.

اوپرڪستان هي مکيه ريڊيو اسٽيشن به هئي ٿي آهي، جتي اسان کي وڃي پنهنجي آواز ذريعي از ڪو ماڻهن کي ڪجهه پنهنجي احسانن بابت ٻڌائڻ جو موقعو مليو. ريڊيو تاشقند هڪ وڏي گهٽ ماڻو عبارت آهي. ايلاءِ عام جي هڪ نازڪ اداري هئڻ جي حيثيت ڪري، داخلا تي سخت چوڪي آهي، هونئن ته هر اهڙي اداري ۾ ڪم ڪندڙ کي پنهنجي شناختي احازت ڏيکارڻي پوندي آهي پر ريڊيو نازڪ جاءِ انهيءَ ڪري، اتي انهيءَ حيثيت مان چڪاس ٿيندي آهي، جيئن پاڻ وٽ هر ريڊيو ۽ ٿي وي اسٽيشن تي ٿيندي آهي. اتي ٻي ملازمن کي يا ٺڪارن کي پنهنجا شناختي ڪارڊ آهن ڀلي هنن جا هڪا ملازم هجن، چوڪيدار هنن کي سڃاڻين هجي، پر

مڃال آهي جو قلم ٻاهر رکي وڃي يا اندر داخل ٿي وڃي. انهيءَ ڪري وقت بچائڻ لاءِ هرڪو پري کان پنهنجو شناختي ڪارڊ هٿ ۾ کنيو ڏيکاريندو آهي. ڇهن پاڻ وٽ ٿي وي استيشن تي آئوٽ ڊور پهتو ٿي وارا شناختي ڪارڊ سڀني تي موڙيو ڇڏيائين ڇڏيندا آهن.

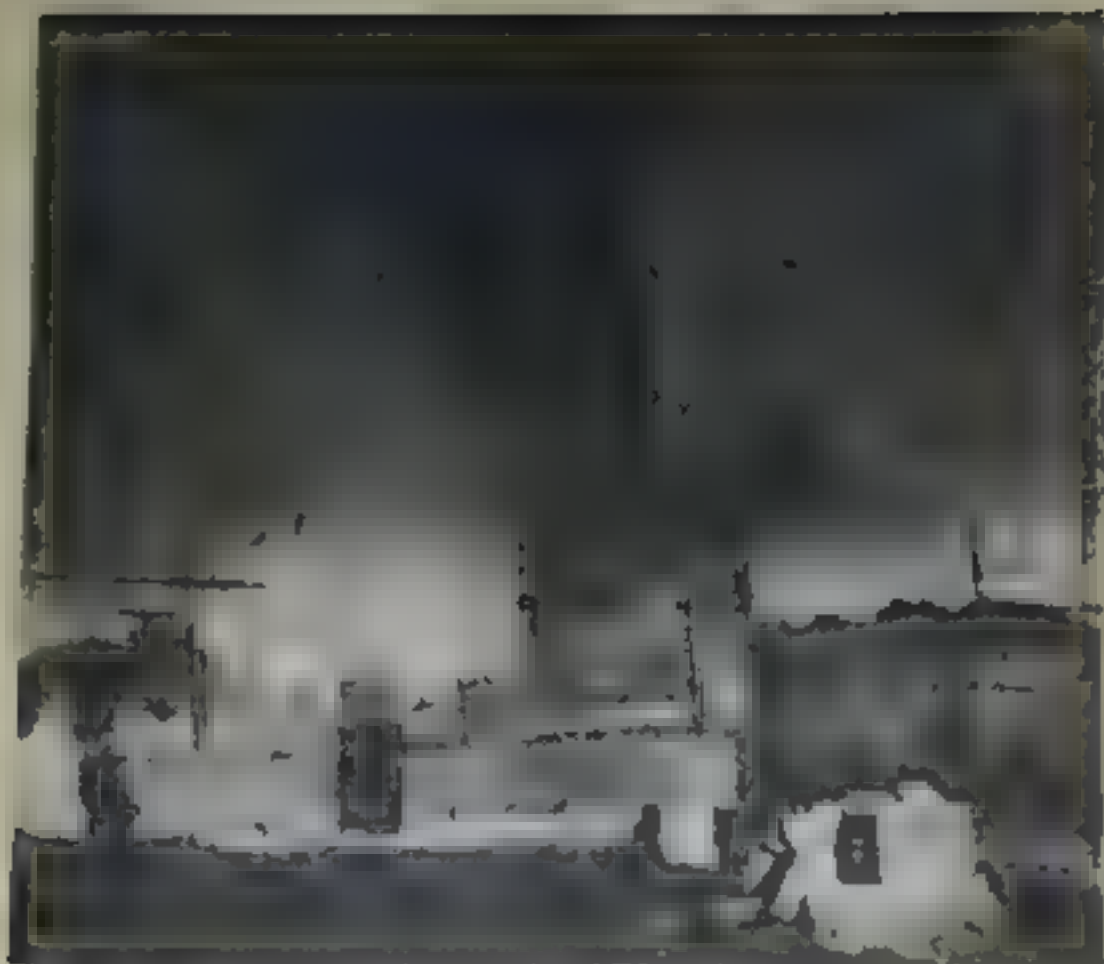
ريڊيو تاشقند تمام وڏي ۽ طاقتور اسٽيشن آهي. هوم مروس ۾ پوري وقت جو ۸ سيڪڙو پروگرام مڪاني ازبڪ ٻولي ۾ ٿئي، باقي ۲۰ سيڪڙو روس ۽ ۱۰ ٻين روسي ٻولين ۾ ٿئي. اسان وارو ليکڪو هڪوئي قسم وڻ پونٽ قائم ڪرڻ وقت سنڌ جي ماڻهن کي راضي ڪرڻ لاءِ حيدرآباد ۾ ريڊيو اسٽيشن تہ کولي ويئي پر پروگرام سڀ اڏو ۾، سنڌي ائيني ڇڏي. اها ٻي ڳالهه آهي تہ سنڌي ڳالهائيندڙن جي مسلسل رڙين بعد اسيمبلي ۾ واسطيدار وزير جواب ڏيندو هو تہ ريڊيو حيدرآباد تان ۶۰ سيڪڙو پروگرام سنڌي نشر ٿي ٿو. هتي ائين ٿيو ٿئي. ٻالسي ٺاهيندڙن کي خبر آهي تہ ازبڪستان ۾ ڪهڙي ڪهڙي ٻولي ڪهڙي ڳالهائي وڃي ٿي. تنهنڪري هو انهيءَ کي ترجيح ڏين ٿا، هو هڪجهڙي جي ٻولي جو احترام ڪن ٿا ۽ حقيقتن کي تسليم ڪن ٿا.

هنن جو اهو پلن آهي تہ جيستائين هو ٻئي جي فطري ذريعه اظهار جو لندو نه ڪندا، تيستائين هنن جي ٻولي کي ڪوئي تسليم نه ڪندو. ائين ناهي تہ مادري زبان سنڌي ۾، پڙهائين ٻي ٻولي ۾، ڇڏجن تہ موڙيو سڪ خطري ۾، ائين ناهي. هو ٻولي ۽ ثقافت کي وڌارو سوال نٿا بنائين، ڇاڪاڻ تہ هر کي احساس آهي تہ احساس معروسي، قومي اتحاد کي نقصان رسائي ٿو.

ريڊيو تاشقند تي، مڪاني ٻولين کان علاوه ايشيائي ٻولين جو شعبو ڌار آهي؛ جهڙن ۾ ٻولين مان گڏ اڏو ۾ به پروگرام ٿئي؛ جيڪو طاقتور مديرو هنن ڪري، ڪابل کان هٿ پاڪستان تائين پٽڻ ۾ ايندو آهي. چڱي موچاري عملي تي مشتمل آهي. هن جو ٻه ٻه ستر حيدرآباد هڪ مسلم آهي. تمام زندهه دل ماڻهو. پاڻ اڏو ۾ چڱي خاصي ڳالهائين ٿي. پاڪستان تي چڱو اڀياس اٿس.

سترهين صديء حي لوبل كاڻ حي هڪ ڪٿي منزلہ گرجا.
ها اڃا سلامت آهي.

هوما جا ھرام جو منظر.

تاشقند ۾ يونيورسٽي جي هڪ شعبي ۾ البيروني جو مجسمو.

ٻيا اناٽوسر ۽ ورڪر به چڱي موچاري اڙدو ڳالهائيندا هئا، پر ڳالهائڻ
 ۾ ڀار ساڳي روسي. تمام قربانن ماڻهو، انگريزي ۾ ٻيو وري اڙدو
 ۾ اچيو هون. پڇا ڪئي مان ته روزانه اڌ ڪلاڪ جي پروگرام لاءِ هو
 فنڪار، ملور، لڪندڙ آواز ڪٿان آيندا آهن، پڇا ٻڌائون ته اهو ڪم
 پاڪستاني شاگردن کان وٺندا آهن. پاڻ به سٺي اڙدو ڇاڻ ڪري
 پاڻ ۾ پروگرام نشر ڪندا آهن. انهن کان انٽرويو ڪرڻ لاءِ ڪو
 پاڪستاني ڪونه هو، پر هڪ اڙڪ نوجوان هئو.

تاشقند، تاريخي طور تي وچ ايشيا جي سياسي تبديلين ۾ وڏو
 ڪردار ادا ڪيو آهي. پر عهد حاضر ۾ يا ماضي قريب ۾ به سندس
 ڪردار نمايان رهيو آهي. خاص ڪري سوويت يونين مسلم آبادي
 لاءِ. قديم تاريخي اٽل پتل ڪابهوءَ، ۱۹۴۳ع ۾ سوويت يونين ۾ شامل
 ٿيو ته سندس مالي حالت ڪا خاص ڪانه هئي.

ازبڪستان جيتوڻيڪ قدرتي وسيلن سان مالا مال آهي، تڏهن
 به پرالي سرمايدارانه نظام ۾ انهن کي قبول نه ويو. ان ڪري چئجي
 ته وڏيرا ٿي ويا مهندا. عام ماڻهوءَ جي حالت اها هئي جيڪا اسان
 جي هاري اُهي ۽ ٻئي طرف Top twenties, the other
 twenties, ۽ Four twenties ويسا ٿي متارا ٿيندا. پوءِ چون
 ماڻهن جي حالت خراب ٿئي. بهرحال، يونين ۾ شامل ٿيڻ ڪابهوءَ
 عام ماڻهوءَ جي حالت بهتر ٿيڻ لڳي. اڄ هو سوويت يونين جي زرعي
 ضرورت وڏي حد تائين پورو ڪن ٿا. هورنون گهڻو ڪري وڏي هر
 شعبي ۾ حصو وٺن ٿيون. اشتراڪي فاسٽنگ کان علاوه ڪارخانن
 ۾ تمام فيدارانه ڪمن کي سنڀالڻ ٿيون. سياسي جوڙجڪ ۾ مردن
 سان گڏ هلن ٿيون.

پاڪستان ۽ هندستان درميان سيپٽمبر ۱۹۶۵ع ۾ جنگ لڳي ته
 سوويت يونين ٻنهي ڌرين کي ٽانه ڪرائڻ جي لاءِ دعوت ڏني هئي،
 هيءَ تاريخي شهر آهي جتي ابوبخاڻ ۽ لال بهادر شاستري اعلان
 تاشقند تي صحيحون ڪيون هيون ۽ پوءِ شاستري دل ٽٽڻ سبب
 ديهانت ڪري ويو هو. اهو به چڱو ٿو جو ڳالهين لاءِ تاشقند کي

چونڊيو ويو هو جيڪو گهٽ ۾ گهٽ اسان مسلمانن کي اجنبيت جو احساس نه ٿيو ڏياري. انهيءَ کان سواءِ هيءُ اسلامي تعليمات، فڪر ۽ فن متعلق ٿيندڙ مڌاڪرا ۽ مجلسون به هتي ٿينديون آهن.

تاشقند يونيورسٽي ۾ ٻين علوم ۽ فنون سان گڏ، معدنيات ۽ اليڪٽرانڪس تي خاص توجه ڏنو ويندو آهي. اوهان کي انهن شعبن جا گهڻا شاگرد اٿسئي ملندا. سرقي ملڪن کان علاوه مشرقي يورپ جا شاگرد خاص ذڪر لائق آهن. عرب ۽ اترين شاگرد به نظر ايندا.

سمرقند

تاشقند کانپوءِ اسان جي ٻي منزل ازبڪستان جو ٻيو تاريخي شهر سمرقند هو. تاشقند کان هڪ ڪلاڪ جي پرواز جي فاصلي تي، اڃا به مشرق طرف آهي، جنهن ڪري اتي پهچندي، وري هڪ ڪلاڪ جو گهڻو کڻڻو پيو.

سمرقند، تاشقند کان گهڻو مختلف ناهي. البتہ روايتي حسن ۾ تاشقند کان چار رڻيون وڌيڪ آهي. اهو هن ڪري جو تاشقند تي صنعتڪاري جو ٻوڙ هو اتر ڏي آهي. آبادي تيزي سان وڌي رهي آهي. ڪارخانا، قدرتي گيس کي استعمال ڪري، هر صدين کي پهراڻين

هر دؤر ۾ سياسي لاهيون ڇاڙهيون ڏٺيون. هن شهر جي تاريخي عظمت هي آهي ته هي اڍائي هزار سالن جو پراڻو شهر آهي ۽ منجهس اڃا انهن ۲۵ صدين جا تاريخي ۽ تهذيبي نشان پسي سگهجن ٿا.

هتي عام طرح چيو ويندو آهي ته چوٿين صدي قبل مسيح ۾ جڏهن مسڪندر سنڌ تي حڪامن کان اڳ، پوريئين وچ ايشيا ويو هو، تڏهن سرڪند ڏسي ڇيائين، ”سڪند جيترو مون ڀتو آهي، اوترو وڌيڪ خوبصورت مان ان کي ڏٺو آهي.“

ان وقت شهر جي سٺا، گهاڙپتو، رهڻي هڪٻئي ڇا هئي، تنهن متعلق چوڻ اڃا پوئو ٿيندو. پر ان کانپوءِ عربن ۽ ايرانين جا اثر رهيا جن مان ڪئين اڃا گوري طور موجود آهن. وڏيون درگاهون ٺهيون، رسدگانه جو بنياد پيو، مائسدانن تحقيق ڪئي، علمي جاڪوڙون ٿيون ۽ سرڪند وچ ايشيا ۾ وڏو غلام حاصل ڪيو.

۱۲۲۰ع جي سال سرڪند لاءِ وڏي تباهي جو بهار آندو. چنگيز خان، جتي مغربي ايشيا، ايراني سار ۽ ميسوپوٽيميا وارا علاقا تاراج ڪندو ويو، اتي هن وچ ايشيا جي هن سرسبز شهر کي به اجاڙي ڇڏيو، جيئن مسدد خان بٺاڻ ۽ ٻين ڪسي سڄو هڪري ڇڏيو يا هلاڪو خان، دهليءَ جي سرڪان سر ڌار هڪري ڇڏي، چنگيزخان جي آبدل تباهي، ايتري پٺانڪ ۽ هاءِ ڌار بندڙ هئي جو تاريخ ان کي ڪارو باب قرار ڏنو ۽ ڪئين سالن تائين اڙڪ ۽ انهن اهو داغ لاهي نه سگهيا. ان کانپوءِ وري تيمورلنگ، اڙڪ ٽوڙ کي ٻيهر پڪيا هڪري آباد ڪيو. هن کي به گهڻيون جنگيون جوڻيون پيون ۽ گج مهمن کانپوءِ تيمورلنگ سرڪند کي پنهنجي سلطنت جي گادي بڻائي، تيمورلنگ، جنهن کي اتي مقامي لهجي ۾ تيمرلين سڏيس، تنهن وڏا تعميراتي ڪم ڪرايا، مدرسا، سڀيا ڪيا، مائسدان ادب ۽ شاعر گهرائي، کائناتن تخليقي ڪم ورتو. علي شير نوائي جي شاعري، مشهور عالم ۽ مائسدان، الغ بيگ جا تجربا ۽ تلميس انهن ئي ڏينهن ۾ ٿي.

سرڪند جي گهاڙپتي ۾، الغ بيگ جو مدرسو ۽ منارا، صدين

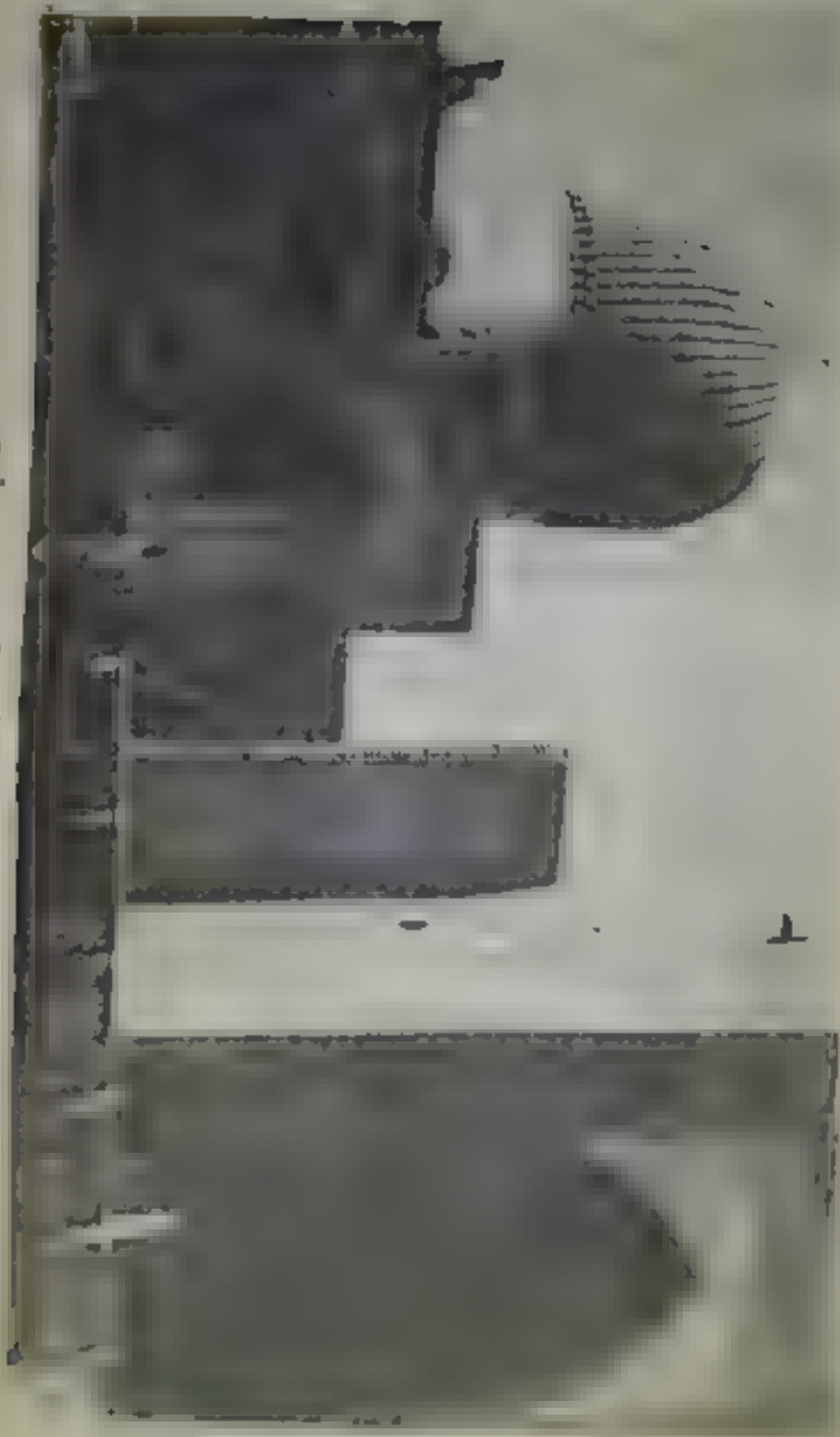

دې ځایو څو معبرو.

تاشقند څو یونیورسټي څو هک شعبي څو البیروني څو مجسمو.

مجلس شورای ملی

رسدگاه، يعني خانسرو جو مقبرو، شيخ زندار جو مقبرو قبرستان ۽ تيمورلنگ جو قبرستان وڏي اهميت رکن ٿا. شهر ۾ گهڙڻ شرط اوهان جي دل ۾ بهي ويندا. الخ بيگ جو مدرسو، شهر جي مرڪزي خريد و فروخت واري مارڪيٽ سان لڳ آهي. هينئر سندس آثار آهن پر تمام مضبوط. ٽن وسيع ايوانن، کيڏن ۽ مارن تي مشتمل، تنهنجي ايوانن جو لنگهه هڪ ئي آهي. مدرسي اڳيان ڪاهي وانگيان هڪ ننڍڙي نهر آهي جڏا هالي سڪي پئي آهي. اها غالباً مدرسي جي باغچي جي آياڙي لاءِ تيار ڪئي ويئي هئي. منڍ ۾ ۾ نهر هئڻ وارو انداز، انهيءَ وچين دور جي تعمير ۾ اسان وٽ به نظر اچي ٿو. مدرسي جي ٻاهران باغچو آهي جنهن کي هينئر آثارن لاءِ وري ٺاهيو ويو آهي.

جائين جي گهاٽ مان اندازو ٿيو ته هنن مان هڪ حصو مسجد طور ڪتب ايندو هو. باقي ٻه حصا پڙهائي لاءِ ڪتب ايندا ها. ٻئي حصا ڏسي اهرج وٺيو وڃي. تمام اوچا، محرابن ۽ ڪمانن تي ٻڌل لنگهه، شاهي دروازا، سهڻون ڪاسون، هر حصي جي اندرين پاسي، ۽ جي طرف ڦري ايندڙ ننڍڙين ڪوٺڙين جون قطارون، جيڪي شايد شاگردن جي رهائش لاءِ ڪتب اينديون هيون. هڪ طرف ٻيٽيون ڪوٺڙيون هيون، جيڪي يا ته اسانن يا وري سڀني شاگردن لاءِ هيون. دروازا شاهي، هائي به اُڪري وڃن.

سورڙو ڪم ڪاشيءَ جو ٿيل، پر نج ازبڪ ڪاشي وارو انداز ۽ فن تعمير وچ ايشيا جو مخصوص. مٿان ۽ کيڏن تي قرآن شريف جون آيتون، اهي به ڪاشيءَ جي ننڍڙين سرن سان نسخ ۽ ڪولي خط جي گڏيل انداز سان بنا اعراڻ جي لکيل، پوري ڊرائين ۾ نير ۽ سبز رنگ ۾ ڇانيل، تهڪري پري کان ٺيلا معلوم ٿين ٿيون ۽ فارسي بيت هر هٿ، ڪاشي ۾ لکيل بسا پٿرن تي اڪر ٿيل. تنهنجي ايوانن جي وچ ۾ پاڻيءَ جا حوض، جن مان اندازو ٿيو ته پاڻيءَ جي ورهاست جو انتظام مرڪزي هتو يا وري اتي ٿوهان جو انتظام ڪيل هو. هڪ سارو ويجهڙائي ۾ ڦٽو ٿي ويو هو جهڙو ڪي وري مٿو ڪيو ويو آهي.

مون کي پنهنجي تاريخ اچي ياد رهي هئي ته جڏهن وقت اهو
مدرسو قائم هو، انهيءَ وقت اسان وٽ سنڌ ۾ ڏٺا، مڪو، سياريس ۽
ولھار جون عظيم درسگاهون، علم جي اڃايلن جي تونس لاهر رهيون هيون.
جهڙي پنهنجي شاگردن کان علاوه ٻري ٻري جي شاگردن کي صاحب
علم ڪري موڪلينديون هيون. هيءُ عجب اتفاق آهي ته معرفت
۾ تعليمي سرگرميون جن ڏينهن زور هيون تن ڏينهن سنڌ ۾ تعليمي
ڪاروبار ۽ سياسي سرگرميون ساڳي قدر جون هيون. ٿي سگهي ٿو ته
وقت جو ڪو به تن سالن جو فرق هجي ته به حالتن جو ڪو فرق
نه آهي.

الغ بيگ جي مدرسي کان علاوه الغ بيگ جي رصد گاهه به شهر
کان ۱۲ ميل کن ٻري هڪ بهاري علائقي تي موجود آهي. هن
رصدگاهه تي الغ بيگ ويهي پنهنجو فلڪياتي اهاڻس ڪندو هو ۽
رياضيات جا مسئلا حل ڪندو هو. دنيا جي لاهن چاڙهن ڪري، اها
رصدگاهه تباھ ٿي ويئي هئي پر هاڻي ٿورا سال اڳ انهيءَ کي ٻيهر
ٺاهيو ويو آهي ۽ مٿين بهاري تي هڪ چوٽري وانگيان نظر ايندي.
الغ بيگ جي رصد گاهه ۽ مقبري کان علاوه، بيبي خانم جو مقبرو به
مشهور آهي. شيخ زندار بابت صحيح طريقي چئي ٿو سگهجي ته هو
مطلي زندار آهي يا شيخ زندار، ڇاڪاڻ ته روسي پوليس جي آچار
فارس جي گڏيل اثر سان گڏجي اصلي صورت وڃائي وڌي آهي.
بهرحال، ڪٿان به شيخ زندار کي حقيقت جي ويجهو پائنجي ٿو ڇاڪاڻ
ته شيخ، پوري عالم اسلام ۾ معتبر لقب ليکجي ٿو. شيخ زندار
سمرقند جي پراڻي حصي ۾ بهاري علائقي تي آهي. هيءُ مقبرو ايترو
اوجو آهي جو ان کان بهي پراڻي ۽ نئين سمرقند شهر جو نظارو ڪري
سگهجي ٿو.

شيخ زندار جي مقبري جي مکيه عمارت ڪاٺ جي ٺهيل آهي.
مٿان ڪو گنبد ڪونهي، البته مٿي چٽ، چورولي سان ٻڌل آهي.
ڪاٺ جي ٽپن، دروازن، درين ۽ پتين تي آڪر جو ڪم تمام ڳوڙهو
ٿيل، بلڪل جيتن پنهنجي سنڌ ۾ ٿيندو آهي. فري هئند ۽ حاميٽريڪل
دزائون ڪٿي ڪٿي نظر اچن، ته ته نچ مشرقي اثر هتي نظر آيو.

ويجهو هنن هڪري مائهو گهڻو هڪري نماز به هتي پڙهڻ لاءِ ايندا آهن. اصل مرار کي ڪف لڳل هو جنهن کي ٽنن جو موقعو نه سگهيو. البته درگاهه جو حصو چئڻي طرح ڏٺوسين. سندس پر ه قبرستان آهي. گهڻو وڏو نه، پورو ٻو، قبرون پنهنجي قبرن کان گهڻيون ڊگهيون ۽ مناسب حد تائين اوچيون ۽ چوڪنڊيون پڌن جو رواج ناهي، البته سڌي قبر سميت سان پڌن. پنهنجي قبرستان وانگيان ڪونه ٿين ته شل نه ڪهر جو پاڻي مري، پوءِ اٺار کي چوڏيواري پڌيو ڇڏين، ٽاڪه پوري خاندان جا پاڻي، مرڻ کانپوءِ به گڏ رهن. هتي قبر مختصر جاءِ والاري، قبرن تي ڪتبا سميت ٻا عمارتي پٿر تي اڪريل گهڻو هڪري فارسي ه. ڪي ڪي انگريزي ه، يا عربي ه، نه ته روسي ه. شيخ زندار جي قبرستان سامهون چاڙمي جي ٻئي پاسي، وڏو قبرستان آهي هتي اڃا مائهو دفن ڪيا ويندا آهن. اهو پنهنجي ٽنڊي يوسف جي وڏي قبرستان جيرو. قديم آهي جنهن ه چوڪنڊيون پڌل به ٿين. لوجي شهدن جون قبرون تمام نمايان ۽ ڪتبا به وڏا.

شيخ زندار ۽ الخ بيگ ٻنهي جي وچ ه، ٻيبي خانم جو مقبرو ۽ مسجد آهي. اڙڪ، ٽاڪه ۽ فراح ٻولين ه چاڪاڻ ته گهڻو هڪري ”مح“ جو اکر، ”خ“ تي استعمال ٿيو آهي، هينن پاڻ وٽ ڪورنر رحمان گل پاڻ کي رحمان گل هڪري سڏيندو هو، تهڙي طرح هو ٻيبي خانم کي وري، ٻيبي حيدر هڪري سڏيندا هئا. بهرحال صحيح لفظ دريالت ڪرڻ ڪها ڏکي ٿي. ٻيبي خانم پندرهن صديءَ جي وڏي چانو لاضل ۽ اهل خير خاتون هئي. هن جي هاڪ پري پري تائين پکڙيل هئي. مرڻ کانپوءِ هن جو مقبرو اهڙو وڏو ٺهيو جو ان تي چت پئجي نه سگهي. مون کي اهو ٽسي غلام شاه ڪلڻ، وري جي درگاهه يا هالي حهن کي مڃي ماني وارو هر سڏيو آهي، ياد اچي رهيو هو. حيدرآباد جي هن ٽنن قلعي واري درگاهه ايتري ڪشادي آهي، جو ڪمانين تي ان جو گنبد پڌجن ه ٽاڪاسي ٿي ۽ پير پرست ماڻهن ان کي ڪرامت سمجهڻ لڳا.

ٻيبي خانم جي درگاهه سان، بهرحال اهڙو معجزو منسوب ٿيل ڪونهي، البته هن جي فضيلت ضرور تسليم ٿيل آهي درگاهه کي

سلسل زلزلن ڪري ڪافي نقصان پهتو جنهن ڪري ٻيهر ٺاهيو ويو آهي. پر ۾ مسجد آهي، جتي وضو ڪرڻ لاءِ ٿاڪي ۽ ٺڪا موجود پر اتي نل ڪي ڪلف ٿئي، دل ۾ چير نه هڻڪر آهي، هتي به ڪي اسان جهڙا آهن جيڪي سڀ ڪي ٿاڻڻو رسن ٿا ڏين؛ بلڪل ائين جيئن پهتجي اورنگزيب مسجد جي حيطانن ڪي ٿاڻو لڳو آيو هوندو آهي.

پر ۾ ٻڌل هڪ اٻولن نما جاءِ، جنهن جي اٿارن سان ادارو ٿيو ته هتي سراءِ هئي، جتي ٻاهران ايندڙ عالمن ۽ سياح رهندا هئا هنن اٿارن جي نگراني ڪندڙ هڪ فارسي زبان ڄاڻندڙ بزرگ هو،

بيبي خانم جي پر ۾، ڪنهن بزرگ جو هڪ چهره هڪڙو مقبرو آهي جنهن ۾ هينئر ليسي ٿين جو دڪان کوليو ويو آهي. هي ڪا خاص تبديلي نه ڪئي ويئي آهي صرف فرش ٿين مر ٺاهيو ويو آهي.

سوويت يونين ۾ مذهب تي قائم رهڻ ۽ ان جا آداب بچا اٿن جي ڪا پابندي ناهي؛ البتہ ان کي سياسي مقصدن لاءِ ڪتب آڻڻ يا هن طرح ڪتب آڻڻ جو مملڪت جي مقصدن ۾ رڪاوٽ ٿئي، ان جي مع آهي. سوويت يونين جي آئين ۾ ملڪ کي بنيادي طور هڪ مڪيور لسم جو ملڪ قرار ڏنو ويو آهي؛ پر جيڪڏهن ڪو بهجي دين تي قائم رهي ته ان کي مع ٿئي ڪري سگهجي. ۲۰ يا ان کان وڌيڪ پروڳار ڪڏجي، انجمنون ٺاهي ڪڏيل عبادت گاهون ٺاهي سگهر ٿا، اهڙيون ڪئين انجمنون آهن. ڪئنڪس، سيمسٽ ۽ مسلمانن جون، جيڪي مذهبي رسون ادا ڪرڻ جا پروگرام ٺاهيڊيون آهن. انهيءَ بزرگ کان حج جي باري پڇيوسر ته ٻڌايائين ته مسلمانن جا پوريه آهن جيڪي ڪڏجي، حج تي عارمين کي سوڪلڻ جو انتظام ڪندا آهن.

پڪيءَ طرح اسان کي عقائد ۽ ارڪانن جا پونلڳ تمام گهٽ نظر آيا؛ اهي به ڪرڙوڍ، رستي هندي ڪئين ازبڪ ۽ تاجڪ ڏسڻ ۾ آيا، جيڪي پنهنجو سامان پر ۾ رکي ڦٽ پاٽ جي ڪپهن خالي جاءِ تي ساز ۾ رٿل هوندا هئا. ڪو نوجوان ساز پڙهندي مون کي

نظر نه آيو، البتہ هو ٺالي ۾ نهال ضرور هاءِ. مسلمان پڙن تي الصلوة ڏاڍيان چوندا هئا، پاڻي پيو ٿيو خير. شايد، اهو موجود جديد سائنسي نمونو وڌاريءَ جو نتيجو آهي.

سر لنڊ ۾ تاريخي اهميت جي ٻي جاءِ ٽيمورلنگ جو مقبرو آهي. ممڪاني طور هن کي هو، ٽيمورلنگ سڏين. عام طور هو ٽيمورلنگ جي ٺالي مان به سڏيو آهي، ۽ سندن مقبرن کي سڏين گور-امير. سلسل مقبرو، سر لنڊ جي وچ ۾، ساون وٿر جي جهرمت ۾ گهرييل آهي. مخصوص وچ ايشيائي طرز تعمير جو نمونو، يعني گنبد اسان جي گنبدن کان گهڻو ڊگهو ۽ مخروطي، پائراڻيون ٻاهر نڪتل. چوڌاري ۾ ٺٽ کن ديوار ۽ لنگهه لاءِ تمام وڏو بحرابسي دروازو. تعمير ۾ نسري ۽ سائي رنگ جون سرون ڪتب آيل. ڪاشيءَ جي سرن ڪري، ٻري کان تمام چمڪندڙ. سندس پر ۾ اهي ئي ٻرائي ٿاڻنڊ اسٽائيل وارا سڏين چئن وارا گهر، پر ۾ هڪ سراءِ سا هوٽل، جيڪا بلڪل روايتي ازبڪ اسٽائيل ۾. ساوڪ جي وچ ۾ چوٿرا ٺهيل ۽ انهن ۾ سندن جي چوڌاري ويهي چمڪ ٻڌن. هوٽل تي خاصي رش: انهيءَ ڪري جو سياح ٽيمورلنگ جو مقبرو ڏسڻ لڳو ابتدا آهن تنهنڪري سهولت ڏيڻ سان گڏ، حڪومت به مولدي جو ٺانڊو ورتو آهي. ائين جهڻ پٺاڻي صاحب جي درگاهه پاهران، هوٽلون ڪليل آهن جني ۴۰ ٻڌن جي چوڌر ٿيڻ ملندي، سا به سٺ سٺڻ سان، هتي ائين ٺاهي: هر شيءِ جو اکهه مٿو ۽ رڳو ٻيڙهه کان آيو.

روايت ائين آهي ته ٽيمورلنگ اهو مقبرو بههجي پوئي ۽ تخت جي وارث محمد سلطان شاه لاءِ ٺهرايو هو جهن کي هو تمام گهڻو پائيندو هو. محمد سلطان، وڏو بهادر جرنيل هو پر پنڌهين صديءَ جي شروع ڌاري، هو ايشيا مائنر ۾ هڪ شهر ۾ مارجي ويو جنهن ڪري کيس اتي ئي دفن ڪيو ويو.

جڏهن ٽيمورلنگ جا ڏينهن ڪٿا ته کيس انهيءَ مقبري ۾ دفن ڪيو ويو. انهيءَ بعد سندن ٻن پٽن ۽ آخري پوٽي کسي به انهيءَ مقبري ۾ دفن ڪيو ويو.

تيمورنگ پنهنجي ملڪ لاءِ تمام گهڻو ڪيو هو پر سندس قوم سندس مرڻ کانپوءِ به چرچا نه ڇڏيا. هيءُ معق و تاريخ نويس به ظالم آهن، هروڀرو ويٺا ڦوليدا، جيئن پاڻ وٽ ٿيندو ته رکي رکي اهڙو ڦٽاڪو ڇڏيندا ته هوشو جي لير قلعي ۾ آهي نسي ڪونه يا وري هي ته پٺاڻي صاحب جا ڪل ۱۷ بيت آهن. پوءِ متارمه ڪلهين جي ڪوجنا لاءِ عجيب و غريب طريقا اختيار ٿيندا آهن. هنن وٽ به اهڙا ڪئين ٻيا آهن. ۱۹۵۱ع ڌاري ڪنهن ويٺي ويٺي چئي ڇڏيو ته تيمورنگ منڊو ڪونه هو ۽ سندس قبر ۾ سندس هٿيار پوريل آهن. جيتوڻيڪ فارسي ۾ ٺڪ لفظ جي معنيٰ مان ئي پترو آهي ته هو منڊو هو. هڪ معق ۽ اڪيڊمين تياروڪ تي ڪمر رکيائون ته اها جاچ لهي ڏي. هن به نه ڪئي هر نه نه، ڪشي قبر ڪوٽرايائين ۽ سو سالن جا پراڻا هڏا، ڪڍي ڪشي ڍير ڪري رکيائون. ڏٺائون، برابر هڪ ٺڪ جو هڏو نڍو هو، تنهنڪري، جهري جي هڏن جا چروئي جا ڪارب ٺاهي، وري پوري ڇڏيائون، البته هٿيار ته لير مان هڪي به نه نڪتا.

ساڳي حالت الخ بيگ سان ڪيائون. الخ بيگ لاءِ تاريخي حقيقت آهي ته کيس سندس پٽ، تلوار جي هڪ ڏڪ مان سندس رمڊگاهه وٽ ماري ڇڏيو هو، پر هلندي ڪنهن چئي ڇڏيو ته ”هو قدرتي موت مئو هو، تاريخي ڀل ٿي آهي.“ وري وٽ وٺان ٿي ويٺي، الخ بيگ جو لاش ڪڍيو ويو، جنهنجي معاني سان خبر پئي ته سندس ڪٽ ڪيل هو جسم ٿي ٻيو ڪو نشان ڪونه هو.

مان اهي ڳالهون ٻڌي تيرس ۾ پوندو هئس ۽ پنهنجن همراهن جون ڳالهون ياد ڀولديون هئس، اسان وٽ ويچارڻ ۾ اڏو شاعر مصطفيٰ زبدي جو لاش ڪڍي ٻيهر ڏٺو ويو هو پر انهيءَ مان ته شهاز سليم جو نالو منسوب هئو. هنن ڪنهن تيمورنگ ۽ الخ بيگ سان ڪهڙي شهاز هئي جو لاش ٻيهر ڪڍرايائون. بهرحال اهي آهن تاريخ دانن جا ڪم، پاڻ ڄاڻن.

پهرين ڏينهن رات جو ڍنر ڪري، مان ۽ منظور بنا ترجمان جي شهر گهمڻ جو خيال ڪيو. سمرقند هٽل جي الهندي ڪناري تي

شهر جو نئون حصو تعمير ٿيل آهي، تنهڪري اوڏانهن رخ رکيوسين. شهر جي باغچي ۾ جوڙا خوش گين ۾ مصروف هئا. اڳتي آيا هائوس شروع هو. رستي جي ٻئي ڪناري تي پنهنجي حيدرآباد واري ڪليل ٿيڻر وانگيان، هڪ ٿيڻر نما جاءِ هئي، جنهن ۾ ٻنڌ ماڻهن جي لاءِ نغما وڃائي رهي هئي. سوزي روس ۾ ماڻهن جي تفريح لاءِ اهڙو انتظام ٿيل آهي.

گڏيل فارم

ٻئي ڏينهن اسان کي ازبڪستان جو گڏيل فارم ڏسڻو هو. جيڪو زراعت جي سلسلي ۾ پنهنجي طرفي جو بهترين زراعت جو نمونو آهي. سرڪند کان ويجهي ۾ ويجهو گڏيل فارم ڪجهه ۳۵ ميل پري هو پر رستي جي ساڳ ۾ ڪليل هڻڻ ڪري نه ته ڪا خاص دير ٿي ۽ نه وري تڪليف.

گڏيل يا Collective فارم، سوويت يونين جي زوڙي معيشت جو بنياد آهن ۽ ڇاڪاڻ ته ازبڪستان، علائقي ۽ پيداوار جي لحاظ کان وڏو سوويت علائقو آهي تنهڪري گڏيل فارم به هتي ئي ڪهڙا آهن. گڏيل فارم جڙڻ جي ڪهڙائي هن طرح آهي ته ۱۹۱۷ع

واري انقلاب کان اڳ هاري تمام مظلوم هئا ۽ سموري آيت زميندار کڻي ويندو هو. هاري ٿي قرض ايترو هوندو هو جو سڄي چمار هو گهٽندو هو ته جان آجي ته ٿيندي هئي. پاڻ وٽ به تقسيم کان اڳ اصلوڪو هندو سڻيو ۽ ان کان پوءِ وري اسان جو زميندار ائين ڪندو هو. اسان وٽ زميندار ۽ جاگيردار ڪان جان ڇڏائڻ لاءِ به ڪومرا زرعي مڌارا آيا پر ڪامورا شاهي ۽ ٻي چشم پوشي ۽ زميندارن جي ساز باز سان هاري کي اڃا پوريءَ ريت حق ڀڃه نه ٿي پيو آهي.

روس ۾ به ائين هو پر هنن ۲۷ سيپٽمبر ۱۹۲۱ع تي انقلاب آڻي ٻئي ڏينهن ٿي هڪ ڏڪري ذريعي سمورين زميندارن کي قرض ڇڏيو. رستن سرڪار جي ٿي ويئي. هارين تي اڳوا سمورا قرض معاف ڪيا ويا ۽ اعلان ڪيو ويو ته جيڪو سخت ڪندو سوئي قتل حاصل ڪندو. ان کانپوءِ روس جا ساڍا ۲۲ ڪروڙ ايڪڙ زمين کي ٻن حصن ۾ ورهايو هو. اڌ کان وڌيڪ حصي تي سرڪاري فارم بنايا ويا. هن فارمن تي سڀ ڪجهه زرعي مشينون، ٽريڪٽرس، اڇ، پاڻ سرڪار جو هوندو آهي. هاري سڀ ملازمن وانگين حڪم ڪندا آهن جن کي رهائش جي لاءِ گهر ملڻ ۾ ساءو آهي. باقي پنهار ملندو آهي. هنن سرڪاري فارمن جي آيت ۾ هارين جو ڪو حصو نه هوندو آهي. البته هن کي پنهنجي گذر سفر لاءِ ضروري اڇ ۽ ٻاجيون وغيره رعيتي ملندڙ آهن. هن جي آبادي ايتري ٿيندي آهي جو سندن گذر سفر مٿو ٿيندو آهي.

گڏيل فارم ٻائي اڌ کن ٻوڪ لائق زمين تي آهن. هي ٽڪرا ايترا ننڍا آهن ته جيڪڏهن هر ڪو هاري ڌار ڌار ويهي ڪهڙي ته هايد گهر جو خرچ به نه ڪرس ته ڪري هن کي گڏي بڪا فارم ٺاهيا ويا آهن. انهن کي مشين ذريعي آباد ڪيو ويندو آهي. گڏيل فارم، اهي مشينون سرڪار کان وٺندا آهن ۽ پوءِ گڏجي ٻيٽ ادا ڪندا آهن. ٻائي جا ذريعا، ٻج، پاڻ سڀ ڪجهه هو خريد ڪندا آهن. مارڪيٽ ۾ پهچائڻ لاءِ ٽرڪون خريد ڪندا آهن. هن جي سموري پيداوار سرڪار خريد ڪرڻ ۾ ترجيح ڏيندي آهي، ته ڪري پنهنجي پيداوار جي نڪال جو فڪر ڪونهي. گڏيل فارم جي هارين کي رهڻ لاءِ گهر به سرڪار ٺهرائي ڏيندي ۽ ۸ هيڪٽار زمين نجي

استعمال لاءِ ملندي آهي، جنهن ۾ هو ميون، پاڇيون پوکي سگهندا آهن. گڏيل فارم جي هارين کي فارم جي انتظاميه پگهار ڏيندي آهي. پنهنجي نجي استعمال لاءِ مليل پلاٽ تي جيڪڏهن هو ڪجهه پوکي بازا ۾ وڪڻندو ته ان جي آمدني جو مالڪ پاڻ هوندو انهيءَ لاءِ ڪم ڪيو نه ڇوندو. اهڙي طرح هو چڱا خاصا سکيا ماڻهو آهن. مون کي ياد آهي ته اسان حڏن گڏيل فارم ڪهندي، بنا ڪنهن اڳواٽ اطلاع جي، هڪ هاريءَ جي گهر ۾ گهڙي سندن زندگي جي طريقي معلوم ڪرڻ لاءِ وياسين ته فارم جي منتظم بنا ڪنهن هڪ هائوڪار ڪئي. هڪن سرن سان ڳاڙهي جاءِ هئڻ، ٽي ڪمرن وهڻ لاءِ، هڪ ڊرائنگ ۽ ڊانگ روم. ڊاننگ روم ۾ انهيءَ وقت منجهند جي ماني ڪاٺي هڪ گهڙي ٿي هئي ته اٿا ها ۽ ٿانو پٽي ڪنڀائون ته اسان وڃي ڪڙڪو ڪيو. ڊانگ ٽيل ۽ ڪرسن پٿران مخصوص بشرن انداز ۾ پٽ تي ڦاٿن وڇائي ان تي پٽي ڪڍائون، جيئن پاڻ وٽ اچا سم پران خانداني گهرن ۾ ٿيندو آهي. اها پي ڳالهه آهي ته اڄ طاهري ٿيڻ وٺڻ رکندي چڱا پلا خندان هئڻ ويهي ڪاٺ پٿران بنا پائڻ جي ڪرسن ۽ ٽيل ٽي ڪاٺن سان پنهنجي وضع منجهن ٿا سندن ڪڏي جي ۸-۹ طعمن ۽ ميو جي ڊيڙن مان طاهر هو ته هو تمام خوش حال ۽ خوراڪ آهن. ٽن ڪمرن کان علاوه رنڊو ڌار. اڳيان سٺو باغچو جنهن ۾ رنگ رنگي گل پوئا.

مٿين منزل تي به ساڳي تعمير. هڪ ئي خاندان ۾ ٻه ٽيلويزن هئڻ. زندگي جو سوروبن مهلئون گهر ۾ نظر آيون. سوچيم ته جيڪڏهن هي هاري آهي ته پوءِ آئسري کان بهتر آهي. ڪم روزانو ۽ ڪلاڪ ۽ -هاري ۾ ڪلاڪ، اهو زندگي جي هر شعبي ۾ ڪراو وٺي ٿو. پر آئشون ٻين شعبن کان وڌيڪ. هونئن به سوويت معاشري ۾ اهو طئي آهي ته گڏيل فارم جو هاري وڌيڪ خوش آهي. انهيءَ جو اهو ڪارڻ آهي ته هو محنت ڪن ٿا جنهن جو ڦل ڪن ملي ٿو. ائين ناهي ته قرض زرعي بئڪ منظور ڪيو پاڻ ۽ اڄ وٺڻ لاءِ. ۱۰ سيڪڙو ويو بئڪ عملي ۾، باقي ٽيڙو پڇڙا. هتي ڪانپوءِ ساڳي ماني ساڳي مان.

پاڻي ۾ هتي زير زمين فخيرو جاري ٿيڻيون ٿيڻ جون زمين جي اندر وهن ٿيون. پاڻ وٽ هتي ٽيوب ويل مشين ذريعي هلن ٿا، پوءِ جي واپس ڪو لائين مين ڪاوڙجي پيو ته فصل به ٿيو ٿي هتي گهٽ ۾ گهٽ واپس ۽ ڊيرل کان چوٽڪارو مليل آهي. اهو هين جو ۸-۹ اٺين جي قطر وارو پاڻي کڻي، يا ڪنهن مشين جي زمين ۾ هڻن. بعض هنن اهو پاڻي ۲۰۰ فٽ به اندر هڻيو هجي ٿو، ۽ پوءِ به ڪنهن مشين جي چڪ جي، پاڻي پنهنجي ڊاڀ سان نڪري ٿو، جيڪو پوءِ ڪڙين ۽ نالن جي ذريعي فصلن تائين پهچي ٿو. اهو نمونو دنيا ۾ پهريون آهي. بنا ٻئي جيسالارو پاڻي ملڻ وڌي ڪلهه آهي.

هر قسم جي پوک ٿئي. ڪجهه حصا ميوي جي لاءِ رکن، پاڻي سان ڪجهه پاجين ۽ گن لاءِ، پاڻي فصل لاءِ. پوکا ايڏي مشيني ٿي وئي آهي جو هر ڪيڙن کان وٺي فصل تائين سڀ ڪم مشينون ڪن. هاري ته صرف نالي ۾ هاري آهي يا زرعي مڪينڪ آهي. هر ڀيرو پنهنجي ضرورت لاءِ هاري کي بزار ۾ وڃڻ ڪونه پئي. روزمره جي استعمال جون شيون، هر فارم تي لائبر اسٽورن تي ملن. پاڻي وڌي شيءِ ۽ گهمڻ لاءِ ضرور وڏن شهرن ڏانهن وڃبو.

سنڌيءَ ۾ ڳالهين ڪندي، جيڪڏهن وات مان مڃڻ به منگزين جو لفظ نڪري وڃي ته ٻڌندڙن جو ڌيان فورن ڪنهن رسالي ڏانهن ڪڍي ويندو يا آڳاٽي زماني ۾ نسڪرندي ملامتون ڏانهن ڇڪجي ويندو. پر روس ۾ اهو نالو سڀني جي ڪنن سان ٻي معنيٰ سان ماڻوس آهي جنهن جي معنيٰ آهي پيداوار. اهو ڏانهن ازبڪستان، عربن سان لهه وچڙ ۾ ورتو.

مڃڻ انهيءَ ڪري ياد آيو جو آخري ڏينهن اسان صرف شاھڪ لاءِ رکيو هو. شاھڪ ڇا ڪرڻي هئي، هوائي جهاز اسان کي سودا ڪونه ه، بڙيئي يادگيري لاءِ ڪجهه سوپر وٺا هئا. ماسڪو ۾ شاھڪ لاءِ بهتر آهي به ائين ته مڃڻ ۾ گهڙي وڃي. گهڻن دڪانن ۾ به وڃڻ جي ضرورت ناهي. ڪنهن هڪ ۾ ئي گهڙي وڃو ته سڀ ڪجهه ملي ويندو. نئين شهرن ۾ ئي مڃڻون شاهي

تن، ماسڪو ته تمام وڏو شهر آهي. انهن مغزنون به انهيءَ حساب سان، ماڻهو ويو ته جهڙو ڪڪاڪ ۾. هڪ شيءِ وٺندڙ ته ٻي تي دل ٻلي هرڪنيس سڀ ڪجهه ڏيئي شيون وٺي نڪوندو.

موشي، ٿانو، ڪرسٽس ۽ شيندايرس ۾ ته هن جو پوري دنيا ۾ جواب ناهي فوٽوگرافڪ سامان به گهڻو ٺهي پر يورپ سان واپار وڌڻ ڪري جهانِي ڪمپرائون به گهڻيون هلن.

اسان کي پنهنجي لاءِ جيڪي ڪجهه وٺڻو هو هڪئي مغزن تان ورتوسين، ڇاڪاڻ ته انهيءَ ۾ گهڻن کان پوءِ شين اهڙي دل ڌرتري وڌي مو گهڙي خريد ڪريون. ڏوڪڙ پورا سارا، مڙهي ٻرن کي ريجھائڻ لاءِ ڪجهه نه ڪجهه ورتوسون.

اڄ اسان جو سوويت يونين ۾ آخري ڏينهن هو. روالنگي لاءِ اسان کي هوائي اڏي تي پهچڻ لاءِ، ٻه ڪلاڪ اڳ هوٽل کي خيرباد چوڻو هو، ڇاڪريون ته هوائي اڏو ۹۰ ڪلوميٽر پري هو. انهيءَ ڏينسواءِ پرواز کان اڳ جا لوازمات وقت وٺڻ تاءِ اسان جو ميزبان فتح ٻائي به اسان سان هلي هلي ٺڪجي پيو هو. ٻه سرهائسي سان مشڪلي اسان کي رخصت ڪرڻ لاءِ تيار هو. آخري طرح تيز سنپاريا سين. شمع جو لوڻ وڌي ويو هو تنهنڪري وڃي کنيوسين.

هوائي اڏي تي پاڪستان مان آيل، مذهبي ۽ تجارتي وفدن سان ملاقات ٿي، هڪجهڙي کان ڌار وٺي رهيا هئاسين. لاهور جي جامع مسجد وارو خطيب سوويت يونين ۾ داخلا ۽ نڪرڻ واري طريقه ڪار تي ڳالهائڻي رهيو هو. ٿوري دير کانپوءِ هوائي اڏي تي پروازن جا اعلان ٿي رهيا ها، جيڪي روسي ران ۾ ٿيڻ ڪري اسان جي وس کان ٻاهر ها، البتہ اتي لڳل اليڪٽرانڪ بورڊ تي هر پرواز لاءِ اعلان انگريزي ۾ ٿي رهيا ها، انهيءَ ۾ به ٻئي ڇڏي.

هي ٻڌائيندو هلاڻ ته سوويت يونين لاءِ ويزا جي داخلا پاسپورٽ ۾ نه ٿيندي آهي پر ۴ فوٽو لڳل ڌار ڪاغذ ٿيندي آهي جنهن مان هڪ حصو سوويت ۾ داخل ٿيندي ۽ ٻه حصا نڪرڻ وقت

وٺي رکندا آهن. پاسپورٽ ۽ صرف پنهنجي ملڪه ساڻ نڪرڻ وقت
Exit لڳندو آهي.

انهيءَ مرحلي مان جان چڏائي، لائونچ ۾ ٿيائين ته جهاز به
گودي سان لڳو. هيءَ جهاز اوڀر چرشيءَ کان صبح جو آيو هو. ۽
هائي ڪورٽيو وڃي رهيو هو. انهيءَ رخ ويندڙ سمورا مسافر انهيءَ
جهاز ۾ چڙهيا ها.

آخري مرحلو سيڪيورٽي هو. بين الاقوامي پروازن تي سيڪيورٽي
سمورن بين الاقوامي اڏن تي گهڻي ڪئي ويندي آهي. چند سالن کان
لهاڻي اغوا جي مسئلي ۾ ڪئين واقعا ٿيڻ ڪري، چڪاس وڌيڪ
محنت ڪئي وئي آهي. هر ملڪ تي سيڪيورٽي چڪاس لاءِ پنهنجو
طريقو آهي. پنهنجي ڪراچي واري هوائي اڏي تي به ٿيندي آهي،
پر پاڪستان کان گهڻي جاسٽيوجل نه ٿيندي آهي. ماسڪو ۾
ايڪسري جي ذريعي چڪاس ٿيندي آهي. اهو هنن ته سيڪيورٽي
واري نموني ۾ لکهن جا ٻه دروازا ٺاهيا ويا آهن. انهن ۾ لڪل بجلي
جون تارون لڳايون ويون آهن. هال جي ڪنڊن ۾ گلوڙ سرڪيٽ
واريون ٿي وي گنبرائون لڳل آهن. جيڪي هونئن نظر ڏسڻ ۾
نه اينديون. هر مسافر کي انهيءَ دروازي وٽ روڪي مسافرن کي
دروازن مان لکهن لاءِ چيو ويندو آهي. جيڪڏهن ڪا ڏاتو جي شيءِ
هوندي ته هڪدم گهٽي وڃندي ۽ ڳاڙهو بلب ٻرندو. انهيءَ مسافر
کي روڪي، اهو سامان کيس مان ڪيڙي وري دروازي مان لکهن
ٻوندو جيستائين گهٽي نه وڃي، ۽ بلب نه ٻري. پر ۽ آهسته ڪمرن
۾ ويهي ڪيمبرائن ذريعي چڪاس، ۽ ايڪسري جي فلر اسڪرين تي
ڏسي، هر قسم جي چور ٿيندا آهن.

هر پرواز تي ڪئين هٿيارن هٿيون وڇرائيندا آهن مون وٽ
به ڪجهه سڪا پاڪستاني، پاڪستان مان ئي پٿون ۽ رهجي
ويا ها، ۽ سوٽ ڪس جي چاٻن وارو چڱو هو. لنگهه ٿي گهٽيون
وڃڻ شروع ٿي ويون. مون سوچيو، اٽلي ڪيسي ۾ گهڙي پنج سري
ٻيل اٿس. چڪاسيندڙ ماني هڪدم چيو ”ميٽل ميٽل“ مان سمجهي
ويس، هڪدم اهي ٻه چار سڪا ۽ چاٻيون ڪڍي آڏو رکيو مائٽس. ان

ڪاٺيو وري بنا گهٽي وڃائڻ جي دروازي مان لنگهڻو پس تڏهن
اڳتي وڌڻ جي اجازت ملي.

دل ۾ ڄم اهڙي سڪورتي جو انتظام ٻين عالمي اٽن تي
به آهي تڏهن به شاس آهي ليلي خالڊ جهڙين کي، جيڪي جيئن
جا جيت اغوا ڪيو وڃن ۽ سڪورتي وارا پاڻون کائيندا وڃن.

واپسي

جهاز تي سوويت يونين جو ڪائونسل بلنڪ ۽ سندن زال
اس ملي جيڪي ونگسٽن گذارڻ بعد ڪراچي وري رهيا هئا.
ته يونيورسٽي جو اڳوڻو ليڪچرار محمد حسن پٽو به مليو جيڪو
وزارت تعليم جي ڪم سان اوڀر جرمني کان واپس موٽي رهيو هئو.

تهران پهچڻ کان اڳ، اتر ايران ۾ طوفان ۽ برسات آيل هو
جنهن ۾ اسان جو جهاز به گهمراڻي ٿي ويو هو. نهايت شديد زبردست
وولٽيڪ ٿي رهي هئي چٽڪ جي. ٽي- اس جي اس پنڌ تي روڊ تي
چڙهي وئي هئي. مسافرن جا ساهه سڪا پيا هئا. ڪيتريون مانيون
ته آڻي جو ڦهڪو لايو ويئون هيون. خدا خدا ڪري، تهران تي
لٽاسين. ٽرانزٽ لائونچ ۾ ٽي- وي تي ايشائي رانديون هلي رهيون
هيون. رنگين سکر تي هلي رهيو هو، جيڪو مون کي نه وڻيو.

ڇاڪاڻ ته برطانوي سسٽم وڏو مال هوندو آهي ۽ فرينچ سسٽم غير واضح هوندو آهي ۽ آبهنگت جا گرين ٿيڻ ڪري ڇڏيندو هو. هي فرينچ سسٽم تي هو.

ٻي حال، ڪجهه دير کانپوءِ هن حسن و عشق جي زمين کي غير باد چوڻو پيو. پنهنجي وطن جي ڪشش، وقت کي گهٽائي ڇڏيو هو. ائين ئي لڳو جهنگ لاسلا گهٽجي اچي آگرين تي پهتا ها ۽ اها گهڙي به آئي جڏهن اسان وطن عزيز کي پهتو. رٻڙ ۽ گرين چنل جي مهرباني آهي، جو اسان ڪسٽم مان دير جي چٽاسين، نه ته مون کي باد آهي ته ڪجهه سال اڳ لنڊن مان موٽندي هروڀرو به ڪلاڪ ضايع ڪرڻا پيا هئا.

ٻي حال، انقلاب جي سرزمين، سرخ ستاري جي سرزمين، ڪوڊ لاک جي ٻرين جي ديس معنت ڪش ۽ جدوجهد ڪندڙ ماڻهن جي سرزمين کي ڇڏي، اسان وري پنهنجي وطن پهچي وياسين.

— عزيز ڪي آڏ تڏهن کان
سڃاڻان، جڏهن هن اڃا ادبي دنيا
۾ پير نه پاتو هو. ان وقت هو
ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جي
لفظن ۾ فقط ”سائنسست“ هو.
سائنس جو شاگرد، صحافت ۾ هن
تڏهن پير پاتو، جڏهن حيدرآباد
مان ”ڪاروان“ نڪرندي هئي.
ڪاروان کان پوءِ عزيز عبرت ۾
ويو ۽ اڃا تائين عبرت ۾ آهي،
عبرت ڪي اوج تي رسان ۾
عزيز جو حصو ڪيترو آهي ان جو
فيصلو تاريخ ڪندي.

— عزيز مان شڪايت اها آهي جو هو پنهنجو ڪم ۾ لڳو، ان
جو ئي ويو. عبرت لاءِ بحريت صحافي عزيز جون ايتريون خدمتون
آهن، جيتريون هن پنهنجي ڪم لاءِ به ڪيون هونديون. تڏهن
رات معنت ڪرڻ وارو عزيز ڪڏهن به ڪنهن صلي جو خواهشمند
نه رهيو آهي.

— راڳ ۾ جو شولين، مڙيو، ستار، بينجو ۽ هارسونيم وڃائن ۽
شولين، انهيءَ جي باوجود صحافي آهي.

— طبيعتاً — هن لاءِ خاص ڪري اوقو ماڻهن لاءِ — نهايت
ڪمزور، ٻارن لاءِ نهايت پيارو. محبت ڪرڻ جهڙو بي اعتدال دوست.
— پنهنجن رليفن مان نهايت محبت ڪرڻ وارو، ڪيترائي نوجوان
صحافي، جيڪي هن وقت سنڌي صحافت ۾ موجود آهن سندس هٿ
هٿ ڪم ڪري، پنهنجو نالو تروار ڪري چڪا آهن. سبڪارڻ ۽
سمجهائڻ ۾ نهايت فراخ دل ۽ ”استاد“ ٿيڻ جو شوق، پر شاگردن
جي اڪثريت سائنس نه پيا، ان جي باوجود انهن کي پائڻ عزيز
جو وڏو آهي.

— سنڌي سفرنامن ۾ عزيز جو هيءُ ننڍڙو ڪتاب مکيه خدمت
سمجهيو ويندو، اهو ان لاءِ نه ته عزيز پنهنجو دوست آهي، انهيءَ
لاءِ جو هو هڪ سچو صحافي آهي.

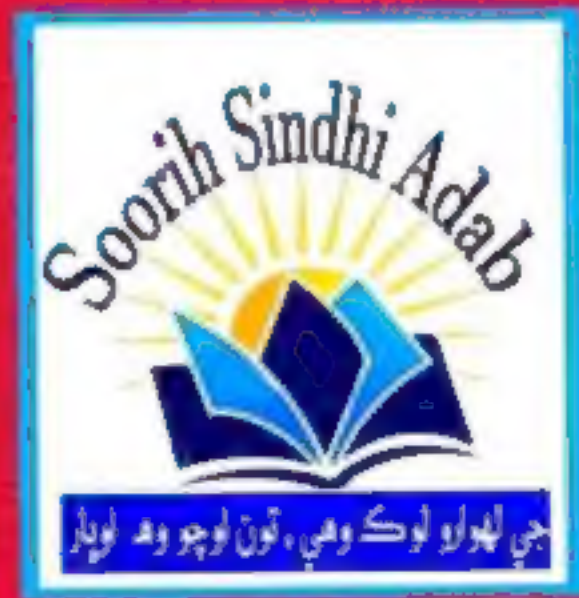
خير انهيءَ ڳالهه پٺيان ۾ اهم به ڪونهي ته عزيز، حيدرآباد
۾ ۹ — ڊسمبر ۱۹۳۸ع ۾ ڄائو.

— ڏاڏي کيس سلامت رکي

— ممتاز مرزا

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره ميرائي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488